

ISSN 1829-0531

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ
№ 3 (62)

ԵՐԵՎԱՆ 2023

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԵՍ
АРМЕНОБЕДЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
JOURNAL FOR ARMENIAN STUDIES

Հիմնադիր՝ «Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան» հիմնադրամ

Խմբագրական խորհուրդ՝

Ս. Ռ. Գևորգյան (նախագահ),

Ա. Վ. Գալստյան (**գլխավոր խմբագիր**),

Ա. Հ. Հարությունյան (**գլխավոր խմբագրի տեղակալ**),

Ս. Դ. Դանիելյան, Ա. Գ. Դովլիսանյան, Վ. Գ. Համբարձումյան,

Լ. Ս. Խաչատրյան, Ա. Հ. Հակոբյան, Է. Ս. Մկրտչյան,

Ս. Պ. Մուրադյան, Ա. Տազեայան (Բեյրութ),

Զ. Պողոսյան (Բոստոն), Հ. Մարտիրոսյան (Նիդերլանդներ),

Ա. Հ. Մանուկեան (Շվեյցարիա)

Գրանցման վկայական՝ 211.200.00182

Գրանցման տարեթիվը՝ 26.03.2003 թ.

Պարբերականությունը՝ եռամսյա

Բոլոր նյութերն ուղարկվում են գրախոսության:

Արտատպության դեպքում հղումը «Հայագիտական հանդես»-ին պարտադիր է:

Մեր հասցեն՝ Երևան, Ալեք Մանուկյան փ. 13, հեռախոս՝ 55-60-30 (1-18)

Էլեկտրոնային փոստ՝ hayagitakanhandes@gmail.com

Կայքէջ՝ <https://armenianstudies.aspu.am/>

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՕՐՀՆԵՐԳԸ

Խոսք՝ *Մարտին Գիլավյանի*
Երաժշտ.՝ *Արկադի Շեկունցի*

Ճամփան ես մեր լուսավորում
Դու Մաշտոցի արդար լույսով,
Ու լցնում ես սրտերը մեր
Հավատով ու պայծառ հույսով:

Կրկներգ

*Դու մայր տաճար մեր դպրության,
Դու մեր երթի փարոս մի նոր,
Ճամփան ես մեր լուսավոր
Արթվյանից մինչ այսօր:*

Ճանապարհը քո փառավոր
Շարունակվի թող հավիտյան,
Կանաչ լինի ու լուսավոր
Մեր հարազատ Համալսարան:

Կրկներգ

*Դու մայր տաճար մեր դպրության,
Դու մեր երթի փարոս մի նոր,
Ճամփան ես մեր լուսավոր,
Արթվյանից մինչ այսօր:*

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԱՅԱՆԵ ԽԱԼԱԹՅԱՆ

Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ
Մանկ. գիտ. թեկն., պրոֆեսոր
gayane.khalatyan.1958@mail.ru

ԹԱԳՈՒՀԻ ԱՂԱՍՅԱՆ

Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ
Բանասիրական ֆակուլտետի
4-րդ կուրսի ուսանող
aghasyantaguhi-1@aspu.am

**ՄՈՒՇԵՂ ԳԱԼՇՈՅԱՆԻ «ՁԵՌՆՔԱՇ ՀԵՐՈՆ» ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ
ԲԱՌԱՊԱՇՏԱՐԻ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ**

Ամփոփում

Հոդվածում կատարել ենք Մ. Գալշոյանի «Ձեռնքաշ Հերոն» պատմվածքի բառապաշարի տարբեր շերտերի քննություն՝ համագործածական, ժողովրդախոսակցական, բարբառային բառաշերտերի բառեր, բարբառներին անցած փոխառություններ, օտարաբանություններ, դարձվածքներ, բարդությունների տարբեր տեսակներ, կոչականներ, ձայնարկություններ, որոնք խոսքաշարին հաղորդում են պատկերավորություն, հուզարտահայտչականություն և ոճական մեծ լիցքեր: Վերոնշյալները քննել ենք ինչպես հեղինակի, այնպես էլ կերպարների խոսքում: Առավելաբար կարևորել ենք կերպարների խոսքի անհատականացումը նրանց բառապաշարի միջոցով:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Բարբառային բառեր, գրողի ոճ, դարձվածային միավորներ, կերպարի անհատականացում, փոխառյալ բառեր, բարդություններ:

Ներածություն

Մ. Գալշոյանի «Ձեռնքաշ Հերոն» պատմվածքի բառապաշարը բազմաշերտ է:

Ստեղծագործության բառապաշարի հիմքը կազմում են բարբառային բառերը: Էրգրի լեզուն գործածելով՝ հեղինակը ողջ խորքայնությամբ ներկայացնում է ժողովրդական մտածողությունը: Նկատենք, որ հեղինակը իր խոսքում ևս գործածել է ժողովրդախոսակցական և բարբառային բառեր, որով նա մոտենում է ժողովրդի լեզվամտածողությանը:

Մեր նպատակն է դիտարկել բառապաշարի բոլոր շերտերի պատկերավոր դրսևորումները:

Մեթոդաբանությունը

Աշխատանքը իրականացնելիս օգտվել ենք հայ լեզվաբանական գրականության մեջ ընդունված և ավելի հաճախ կիրառվող բառակազմական վերլուծությունների, նկարագրական, համեմատական, ռճաբանական մեթոդներից:

Երկի գեղարվեստական կատարելության չափանիշը բազմաթիվ գործոններից զատ կապված է արտահայտչամիջոցների ամբողջության, բառապաշարային և լեզվական համակարգերի, կառուցվածքի, գրողի լեզվի և ոճի հետ: Հետևաբար գեղարվեստական գրականության ուսումնասիրությունն անհնար է դառնում առանց վերը նշված հիմունքների: Ահա ինչու դարեր շարունակ գեղարվեստական գրականություն ստեղծող և նրա ուսումնասիրությամբ զբաղվող մասնագետներն անդրադառնում են նաև գրողի լեզվառճական առանձնահատկություններին՝ գրողին գնահատելով նաև այդ տեսանկյունից, այլ խոսքով՝ ձևի և բովանդակության միասնականության մեջ:

Գալշոյանի գեղարվեստական մտածողության բնույթը լավագույնս ընդգծվում է դիպաշարաստեղծ հնարքների ընտրության գործում. այստեղ էլ հենց գոյավորվում է գալշոյանական գերերևույթը¹:

Մուշեղ Գալշոյանը հրաշալի գիտեր Սասունի բարբառը, գաղթական սասունցիների հոգեբանությունը, երագանքները և իր պատմվածքներում ստեղծեց սասունցիների տպավորիչ կերպարներ՝ հմտորեն օգտագործելով բարբառի հնարավորությունները: Անդրադառնալով դիտարկվող պատմվածքում տեղ գտած ժողովրդախոսակցական բառերի ռճական դրսևորումներին:

«Հարևանի **մաքագն** էլ սրբվելու վրա էր, բայց շաբաթ առաջ մի **քթոց** դարման տվեց» (էջ 96):

Մարագ- հարդ լցնելու տեղ, հարդանոց²:

Քթոց, Կթոց- 1. Բարակ ձյուղերից հյուսված կողով, սակառ: 2. Կաթ կթելու աման, կովկիթ³:

«-Ախպեր, **վալլահ**, իմ թաթմանն է» (էջ 99):

Վալլահ-մահմեդականների երդման բացականչություն՝ աստված վկա նշ⁴:

¹ Տե՛ս Զ. Երվանդյան, Ժամանակի գեղարվեստական կերպավորումը Մուշեղ Գալշոյանի ակնարկներում, Ե., 2016, էջ 140:

² Տե՛ս Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Ե., 1974, էջ 488:

³ Տե՛ս նշվ. բառարան, էջ 123:

«Դրա հերթամբալ մարդ էր» (էջ 103):

Թամբալ-աշխատել չսիրող, ծուլ⁵:

Պատմվածքում արժևորվում են հատկապես ժողովրդախոսակցական լեզվին անցած փոխառությունները: Մուշեղ Գալշոյանի «Ձեռնքաշ Հերոն» պատմվածքում հանդիպում ենք պարսկերենից, վրացերենից, թուրքերենից և այլ լեզուներից եկած փոխառությունների: Օրինակ՝ **թաթման**-վրաց. «ձեռնոց», **պինչ**-վրաց. «քթի ծակ, ոնգունք», **քարոզ**-ասոր. «մունետիկ, սուրհանդակ», **դանթար**-արաբ. «կենդինար» (հարյուրլիտրանոց կշիռ կամ հարյուրանոց ոսկի, արծաթ), **շալակ**-արաբ. «մուրացկանի տոպրակ» և այլն: Կիրառելով ժողովրդախոսակցական և բարբառային բառաշերտերի բառեր և բառաձևեր՝ հեղինակը անհատականացրել է ստեղծագործության կերպարներին: Հարկ է նշել, որ նրանք իրենց բառապաշարի տարբեր շերտերի կիրառմամբ խոսքաշարին հաղորդում են ոճական մեծ լիցքեր՝ ստեղծելով ժամանակի և միջավայրի բներանգ: Պատմվածքում հեղինակը կիրառել է նեղ բարբառային (զուտ գավառական) բառեր, որոնք հիմնականում Սասնա և Մշո բարբառներին են հատուկ, որոնցով խոսում են տվյալ գավառալեզուն ներկայացնող հերոսները:

«- **Ձեռնքաշ** Հերոն եկավ,- քչփչաց Անդրուշը, և ծիծաղը նորից պոթկաց» (էջ 96):

Ձեռնքաշ-1.Գողության հետամուտ: 2.Գող, որևէ բան գողացող⁶:

Ձեռնքաշ բառը գրական արևելահայերենում հոդակապով բարդություն է՝ ձեռնաքաշ:

Նման բառերը խոսքին հաղորդում են ոճական մեծ լիցքեր:

Գեղարվեստական ստեղծագործության արժեքը պայմանավորված է նաև տվյալ երկի հերոսների լեզվի անհատականացմամբ և ոճավորմամբ: Գեղարվեստական ստեղծագործության հերոսների խոսքի միջոցով արտահայտվում են որոշակի պատմական ժամանակաշրջանի բնորոշ գծերը, և այստեղ կարևոր նշանակություն է ստանում յուրաքանչյուր կերպարի լեզուն: Խոսքի ժողովրդայնությունը շատ դեպքերում համընկնում է կերպարի բնութագրման երևույթին: Պատմվածքի գլխավոր հերոսը Հերոն է: Հերոյի խոսքը շարադրված է պարզ ու ընկալելի. բարբառային բառերը հիշեցնում են, որ նա հավատարիմ է մնացել էրգրի լեզվին ու Սասնա բարբառին:

Հերոն նորից սայթաքեց՝ «**ուստից** գտա՞ր» (էջ 99):

⁴ Տե՛ս նշվ. բառարան, էջ 1351:

⁵ Տե՛ս Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Ե., 2002, էջ 72:

⁶ Տե՛ս նշվ. բառարան, էջ 330:

Ուստի- 1.Հետևապես, ուրեմն, հետևաբար, այդ պատճառով: 2. Որտեղից⁷:
«Այդ սահնակներով ելնում էին **Մարաթուկ**, բարձում խոտն ու տերևը և **քանց** փոթորիկ իջնում գյուղ»(էջ 102):

Հերոն հիշում է, թե ինչպես էին տարիներ առաջ միասին ելնում Մարաթուկ: Մարութան սասունցիների սիրելի լեռն է, որի գագաթին՝ 2967 մ բարձրության վրա, կառուցված է Մարութա Սուրբ Աստվածածին վանքը, ինչի մասին պատմվում է «Մասնա ծոեր» էպոսում: Մարութա բառը մեզ է փոխանցվել ասորերեն maruta-«տերություն» բառից⁸:

Քանց- նխոր. քան գ..., քանըզ, ավելի քան⁹:

Չնայած իրեն ուղղված ծաղրի, Հերոն չի չարանում ոչ ոքի հանդեպ:

«-Անդրո ւշ, աստված քեզ **էվելի** շնորհք տա...» (էջ 104):

Էվելի- 1.Ավել, ավելի, 2. Ավելորդ¹⁰:

Գրողի լեզվի բառապաշարի ոճական առանձնահատուկ շերտերի մեջ կարևոր տեղ են գրավում օտարաբանությունները, որոնք ինչպես իրենց արտաքին ձևով, այնպես էլ գործածության բնույթով տարբերվում են փոխառյալ բառերից: Դրանք թեպետ գործածվում են գրականության մեջ, բայց չեն ձուլվում բառային կազմին, մինչդեռ փոխառյալ բառերի մեծ մասն այնպես է ձուլվել հայոց լեզվի բառապաշարին, որ այսօր համարյա չի էլ գիտակցվում նրանց փոխառյալ լինելը: Եթե օտարաբանությունների գործածությունը ընդհանուր գրական լեզվի մեջ խրախուսելի չէ, ապա գրականության լեզվի մեջ նույնիսկ անհրաժեշտ է, քանի որ ենթարկվում է գեղարվեստական որոշակի խնդիրների: Օտարաբանությունները գրողի լեզվում ունեն ոճական որոշակի արժեք և միջավայրի ու հերոսների խոսքի տիպականացման լեզվական կարևոր միջոցներ են:

«Մի **ավտո** ծղոտի եղածն ի՞նչ է, երբ ասես կբերեմ. հուսադրեց, էսօր-էգուց գցեց, բայց չբերեց»(էջ 96):

Ավտո- авто...<հուն. autos ինքը, բարդ բառի սկզբնամաս, որն իր իմաստով համապատասխանում է 1.«ինքնա...», 2.«ավտոմատիկ», 3.«ավտոմոբիլ», «ավտոմոբիլային» բառերին¹¹:

Մի ավտո (մեքենա) ծղոտ բառակապակցության մեջ **ավտո** բառը կիրառվել է կշռի, չափի իմաստով, ինչպես՝ մի գդալ շաքարավազ, երկու դույլ ջուր, հինգ տուփ ծխախոտ և այլն:

⁷ Տե՛ս Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Ե., 1980, էջ 610:

⁸ Տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Ե., 1946, էջ 269:

⁹ Տե՛ս Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Ե., 2012, էջ 105:

¹⁰ Տե՛ս նշվ. բառարան, էջ 30:

¹¹ Տե՛ս Ա. Հայրապետյան, Օտար բառերի բառարան, Ե., 2011, էջ 61:

«Օրն էն օրն էր, որ քու հեր, **մեշոկ** թնի տակ, կկանգներ իմ դռան» (էջ 103):
Մեշոկ- мешок 1. տոպրակ, պարկ, 2. սորուն նյութերի չափ՝ 3-5-փթանոց, 3.(մսնգ.) պարկ, 4.(փխբ.) դանդաղաշարժ, ծանրաշարժ, անշնորհք մարդ¹²:

«Այդ երեկո Հերոն **սկյամբիլ** խաղալու չգնաց... հավաքատեղին ձգում էր, բայց ինքն իրեն համոզեց, թե սկյամբիլ խաղալու ժամանակն արդեն անցնում է. գարուն է» (էջ 98):

Սկյամբիլ- թուրքերեն iskambil (թղթախաղ) բառից:

«Մարութա սա րն է իմ թիկունքին, ու ես չեմ բարձրանա իմ ժողված խոտն ու տերն բերի ու կերթամ **կոլխոզի** կա՛լ» (էջ 102):

Կոլխոզ- колхоз < коллективное хозяйство, (պատմ.): ԽՍՀՄ-ում՝ գյուղացիական տնտեսության ձև, կոլտնտեսություն, կոլեկտիվ տնտեսություն¹³:

«Հերոն հանգիստ շունչ քաշեց, և սիրտն ուզեց տղերքի **ֆիլտրով** ծխախոտից ծխել» (էջ 103):

Ֆիլտր- фильтр < ֆր. filtre < նոր լատ. filtrum թաղիք, կաճ, 1. Հեղուկը քամելու՝ թորելու անոթ՝ նյութ են, քամիչ, պարզուտ, գտիչ: 2. (մսնգ.) Որևէ կարգի ճառագայթների՝ հոսանքի ևն արգելակման՝ խափանման սարք¹⁴:

Պատմվածքի բառապաշարը հարուստ է դարձվածքներով: Հեղինակը դարձվածքներին դիմում է տարբեր միտումներով՝ հերոսի հոգեկան աշխարհը ներկայացնելու, նրա ժողովրդային մտածելակերպը ցույց տալու, խոսքը հակիրճ ու տպավորիչ դարձնելու համար:

«Սայթաքել էր. թաթմանը պահակի ձեռքին տեսնելիս տեղնուտեղը պետք է **գլխի ընկներ**... դեռ իր մոտ մնացած թաքը ծրարեր... իսկ ինքը ի՛նչ արեց, տեսավ ու վռագ **տեք կանգնեց**» (էջ 99):

Կիրառված դարձվածքներից են՝ *այք գցել, հայացք գցել, ոտքը կախ գցել, փորը բռնել, հերն անիծել, մսուրներ կրծել, դարմանի մեջ ասեղ փնտրել, ականջ դնել, ականջի ետև գցել, լեզվի տակ ոսկոր չլինել, արյունը ջուր դառնալ* և այլն:

Գալշոյանը բարբառային մի շարք բառեր գործածում է որպես հերոսների դիմելաձև: Բարբառային բառերի միջոցով երբեմն Գալշոյանը արտահայտում է հերոսի վերաբերմունքը դիմացինի նկատմամբ¹⁵:

¹² Տե՛ս Ա. Ղարիբյան, Ռուս- հայերեն բառարան, Ե., 1977, էջ 489:

¹³ Տե՛ս նշվ. բառարան, էջ 290:

¹⁴ Տե՛ս նշվ. բառարան, էջ 623:

¹⁵ Տե՛ս Ռ. Սաղաթեյան, Բարբառային բառաշերտը արդի գրական արևելահայերենում, Ե., 2011, էջ 65:

Հերոսները այն բառերով, որոնցով դիմում են իրար, գնահատական են տալիս դիմացինին, միևնույն ժամանակ կարծիք ստեղծում ընթերցողի առաջ իրենց մասին:

«**Ռդում**», - ինքն իրեն ասաց Հերոն (էջ 99):

Հերոն ազնիվ գյուղացի է, որը իր սխալը ընդունելու արդյունքում իրեն տալիս է դդում անվանումը՝ փորձելով սաստել ու զգաստացնել իր անձը:

«-**Ախպեր**, վալլահ, իմ թաթմանն է» (էջ 99):

Հարկ է նշել, որ ախպեր բառը նշված խոսքային միջավայրում գործածված է վերաբերականի արժեքով:

«-Օիծաղե ք, **լառ**, - բարևի փոխարեն ասաց Հերոն»:

Լառ- (քրդ. lav) մանչ, տղա¹⁶:

Ճայնարկությունները մյուս խոսքի մասերից և իրենց կազմում մեկը մյուսից տարբերվում են առոգանությամբ, բացականչությամբ և գործածության այլ եղանակներով, որ արտահայտվում են խոսքաշարում որպես վերաբերմունք ստեղծող միջոցներ¹⁷:

«- **Հը մ**, թողե՛ք զիս - դիմացը կանգնած տղերքին հրեց մի կողմ» (էջ 104):

Հըմ- 1.Կարծիքը հայտնել չկամենալու բացականչություն: 2.Կռահելու, մտաբերելու բացականչություն¹⁸:

«-**Հա -հա -հա**, - ծիծաղեց Հերոն» (էջ 104):

Պատմվածքում կիրառվում են զարմանք, հեգնանք, հիացմունք, գայրույթ արտահայտող ձայնարկություններ՝ *հաա՛յ*, *ohhnn* , *յա՛*:

Բարբառային բառապաշարում զգալի թիվ են կազմում բարդությունները: Պատմվածքում տեղ են գտել ինչպես համադրական, այնպես էլ վերլուծական բարդություններ: Համադրական բարդությունները կազմվում են ինչպես պարզ, այնպես էլ բաղադրյալ հիմքերով: Պատմվածքում հանդիպում ենք **խշվաշ** (բամբակի չոր պատյան) բառով կազմված անվանական կրկնավոր բարդության:

« - Հա, **խշվաշ-մշվաշ**, - վայրահակ ու կոպկախ կրկնեց Հերոն» (էջ 98):

Պատմվածքում կիրառված անվանական վերլուծական հարադրություններից են *դես-դեն*, *էսօր-էգուց*, *կեսուրք-կեսկատակ*, *տուն-տնովի* և այլն:

Բարբառային բառապաշարը հարուստ է բայական հարադրություններով: Ժողովրդական մտածելակերպին շատ բնորոշ է հասկապես հարադրավոր բայերի առատությունը, որոնք բաղադրվում են

¹⁶ Տե՛ս Ս. Մալխասյանց, Հայերեն բացատրական բառարան, Ե., 1944, էջ 189:

¹⁷ Տե՛ս Լ. Եզեկյան, Հայոց լեզու, Ե., 2007, էջ 317:

¹⁸ Տե՛ս Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Ե., 2012, էջ 349:

բայով և որևէ այլ խոսքի մասի պատկանող բառով: Հարադրավոր բայերի հաճախական կիրառությունը պատմվածքում ժողովրդական մտածելակերպի վառ դրսևորումն է:

«Փառք- մի երեք օր կարելի է **յուլա գնալ**» (էջ 98):

Յուլա գնալ, 1.Մի կերպ ապրել, մի կերպ կառավարվել: 2. Մի կերպ համակերպվել, հաշտվել: 3. Եղածով բավարարվել, գոհ մնալ: 4. Լեզու գտնել, մի կերպ համաձայնության գալ: 5.Իր կարգով գնալ, պետք եղածի պես ընթանալ¹⁹:

Բարբառային բառապաշարում մեծ թիվ են կազմում զուգաբայական հարադրությունները:

«Ասենք, Հերոն չնայեց էլ. **գլուխ բարձրացնել-շուրջբուրդը նայել** չէր կարող, իր խոսքը խլվյալ շուրթերին, հայացքը կախ գնաց ու ծնկեց դարմանի շեղջի առջև» (էջ 97):

Ընդգծված զուգաբայական հարադրության բաղադրիչները արտահայտված են հարադրավոր բայերով, որոնց բաղադրիչները արտահայտում են իմաստային հաջորդականություն:

Զուգադրական բայերի բաղադրիչները հիմնականում արտահայտում են հոմանշային, հականշային և առնչակից հարաբերություններ: Թվարկենք պատմվածքում հանդիպած զուգաբայերից մի քանիսը՝ *ճարել-լցնել, անցնել-գնալ, թեքվել-գնալ, հանել-դնել, ժողվել-բերել, թողնել-հեռանալ, տանել-վաճառել, վերջանալ-գնալ, խոսել-ծիծաղել, քշել-տանել, տաքանալ-կպչել, տանել-դնել, բերել-կանգնեցնել* (գծիկի կիրառությունը հեղինակային է):

Խոսքին պատկերավորություն և ոճական լիցքեր են հաղորդում բաղիյուսական հարադրությունները:

«Կարելի էր ավելի սեղմել պարկը, իզուր շտապեց, ո՛չ Գևորն կար, ո՛չ **մարդ ու մուրդ**, պարկը պինդ սեղմած պետք է լիներ... » (էջ 98):

«**Դընգ ու դըհուլ** է, ու ես՝ անլուր» (էջ 101):

Պատմվածքում հանդիպած անվանական բարդությունների հիմնական մասը հոդակապով և անհոդական իսկական բարդություններ են, օրինակ՝ *գլուխկախ, վրազլուխ, վզակոթ, թնաթափ, անթատակ, փողպատ, մոլախոտ, շիտակաչք*:

«- Հա, խշվաշ-մշվաշ, - **վայրահակ ու կռակախ** կրկնեց Հերոն» (էջ 98):

Եզրակացություն

1. Պատմվածքի բառապաշարը քննելիս նկատեցինք, որ հեղինակի խոսքում հանդիպում են ոչ միայն զրական շերտին պատկանող

¹⁹ Տե՛ս նշվ. բառարան, էջ 117:

- բառեր, այլ նաև բարբառային բառեր, որով նա մոտենում է իր կերտած կերպարների խոսքին:
2. Պատմվածքում հերոսների խոսքում գերակշռում են ժողովրդախոսակցական և բարբառային շերտերին պատկանող բառերը: Դրանց ոճական դրսևորումները նպաստում են ստեղծագործության պատկերային համակարգի ավելի ազդեցիկ լինելուն:
 3. Կիրառված բառերից շատերը փոխառություններ են այլ լեզուներից, ինչպիսիք են պարսկերենը, վրացերենը, թուրքերենը, ասորերենը, արաբերենը և այլն: Դրանցից շատերը, խոսքում երկար ժամանակ կիրառվելով, ձուլվել են լեզվին: Ստեղծագործության մեջ կիրառվել են նաև օտարաբանություններ:
 4. Հեղինակը փորձ է արել հերոսների խոսքը անհատականացնելու նպատակով նրանց լեզվում կիրառել տարաբնույթ դարձվածքներ, որոնք ժողովրդական մտածողության արդյունք են:
 5. Կոչականների, ձայնարկությունների և վերաբերականների տեղին կիրառությունները ոճական մեծ լիցքեր են հաղորդում ստեղծագործությանը և ստեղծում են ժամանակի, տարածության բերանգ:

Гаяне Халатян, Тагуи Агасян

Исследование лексики рассказа Мушега Галшояна "Ворюга Эро"

Заключение

Ключевые слова и выражения: диалектные слова, авторский стиль, фразеологические единицы, особенности образа, заимствованные слова, осложнения.

В статье мы провели исследование разных пластов лексики повести М.Галшояна "Ворюга Эро": разговорные, диалектные слова, заимствования, вошедшие в диалекты, иностранные слова, словосочетания, различного рода усложнения, фонемы, придающие образность, эмоциональную выразительность и большие стилистические нагрузки на словарный запас. Мы рассмотрели вышеизложенное как в речи автора, так и в речи персонажей, сделав упор на персонализацию речи героев через их словарный запас.

В результате исследования сделаны следующие выводы:

1. Были вывалены особенности стиля писателя. В речи автора встречаются не только слова, относящиеся к литературному пласту, но и диалектные слова, с помощью которых он приближается к речи созданных им персонажей.

2. В речи героев повести преобладают слова, которые принадлежащие к народному и диалектному слоям. Их стилистические проявления способствуют большей выразительности образной системы произведения.
3. Многие используемые слова являются заимствованиями из других языков, таких как персидский, грузинский, турецкий, ассирийский, арабский и др. Большинство из них, долгое время употребляясь в речи, ассимилировались в языке. В работе также использовались и варваризмы. Варваризмы - это слова, взятые из другого языка или обороты речи, построенные по образцу чужого языка. Зачастую они нарушают чистоту родной речи.
4. Для персонализации речи героев, автор старается использовать различные фразы на их языке, являющиеся результатом народного мышления.
5. Правильное использование местоимений, звуков и придаточных предложений придает произведению большую стилистическую нагрузку и создает тон времени и пространства.

Gayane Khalatyan, Taguhi Aghasyan

Study on Mushegh Galshoyan's "Thief Hero" lexicon

Conclusions

Key words and expressions. dialect words, writer's style, idioms, character's personalization, loanwords, complications.

In the article, we examined different layers of the vocabulary, which gave the vocabulary imagery and expressiveness, and we examined the above mentioned in the speech of the author and characters.

1. As a result of examining the vocabulary of the story, the features of the writer's language became clear to us. We noticed that in the author's speech we find not only words belonging to the literary layer, but also dialect words, with which he approaches the speech of the characters he created.
2. In the story, the speech of the characters is dominated by words belonging to folk and dialect layers. Their stylistic manifestations contribute to the image system of the work being more impressive.
3. Many words are borrowed from other languages such as Persian, Georgian, Turkish, Assyrian, Arabic, etc. Many of them have been used in speech for a long time and have become assimilated into the language. Barbarisms were also used in the work.
4. In order to personalize the speech of the heroes, the author tried to use various idioms in their language, which are the result of national thinking.
5. True applications of vocative cases and interjections give great stylistic charges to the work and create a characteristic of time and space.

Օգտագործված գրականություն

1. Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, Ե., 1926 :
2. Աճառյան Հ., Հայոց անձնանունների բառարան, Ե., 1945:
3. Գալշոյան Մ., Մարութա սարի ամպերը, Ե., 1981:
4. Եզեկյան Լ., Հայոց լեզու, Ե., 2007:
5. Երվանդյան Ջ., Ժամանակի գեղարվեստական կերպավորումը Մուշեղ Գալշոյանի ակնարկներում, Ե., 2016:
6. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ.1-4, Ե., 1969:
7. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Ե., 2004:
8. Հայրապետյան Ա., Օտար բառերի բառարան, Ե., 2011 :
9. Ղարիբյան Ա., Ռուս- հայերեն բառարան, Ե., 1977:
10. Մալխասյանց Ս., Հայերեն բացատրական բառարան, Ե., 1944,:
11. Սաղաթելյան Ռ., Բարբառային բառաշերտը արդի գրական արևելահայերենում, Ե., 2011:

Խմբագրություն է ուղարկվել 20.05.2023թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 05.06.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

SUSANNA GRIGORYAN

Yerevan State University

PhD in Philological Sciences, Associate Professor

THE STYLISTIC CHARACTERISTICS OF K. ERZNKATSI'S VERSES

Abstract

This article is devoted to the examination of linguistic features of K. Yerznkatsi's poems. Kostandin Yerznkatsi is the first singer of nature and love in the Armenian medieval ballads. There is very little information about K. Yerznkatsi. He lived and created from the second half of the 13th century to the first decades of the 14th century. In terms of thematicity and content, K. Yerznkatsi's verses are divided into the following groups: *religious, moral, nature, love*. However, in general, the poet's work has a personal-social, lyrical character. The poet's mood, environment, world perception, many internal and external circumstances naturally play a decisive role in the imagery system of each work. K. Yerznkatsi's poems stand out for their unique linguistic structures and stylistic features. They are rich in epithets, comparisons, metaphors, repetitions, contrasts. The use of these stylistic means gives the columns unique expressiveness and sensitivity.

Kostandin Yerznaktsi's lines of are about longing and love for life, heartfelt desire to enjoy it, hope and joy, faith in achieving happiness. It is interesting that along with the allegorical manifestations of the feeling of love, unlike those of other medieval authors, K. Yerznkatsi's poems are often devoid of religious interpretations, because K. Yerznkatsi was a man of a more secular era of thinking and approached nature, its awakening with a more sober view, created spiritual songs of nature, expressing in them his naturalist doctrine, which were again based on the almighty idea of God.

Key words and expressions: epithet, simile, repetition, stylistic value of the word, semantic, anaphora, language thinking, expressiveness of speech, word-stock.

Introduction

The medieval ballad, which is deeply related to folk songs, provides important material for the history of the Armenian language. The poets of the Middle Ages remained largely faithful to the artistic devices of the poetry of the past, although they differed in their language and art. K. Yerznkatsi's works have a personal, lyrical character, they are the poetic expression of his emotions and feelings. He is the first singer of nature and love and the main motif of his cozy

poems are *spring, light, nightingale and rose*. He is also the first singer of love and nature, whose verses are composed of unique mastery of poetic speech, with great inspiration. A person's inner world, love, emotions and thoughts with their nuances become the material of his work.

The Methodology of the Work

We used several methods while carrying out our research in this article. The work was mainly done with a harmonious synthesis of *descriptive* and *analytical* methods.

K. Yerznaktsi lived and created in the 13 th -14 th centuries. As his nickname -Kostandin Yerznaktsi hints, he was born in the town of Yerznka of Yekeghyats province, studied in one of the monasteries located on the nearby Lousavorich mountain, was persecuted by pseudo-pious clerics for inventing religious poems with secular motifs, and was a solitary hermit in the last years of his life. Following his predecessors, his first verses were of religious nature, and later, he also wrote contemplative verses, but his elements were **spring, love and nature**. K. Yerznaktsi's verses were published for the first time in «Bazmavep» (1848).

Since then, new verses have appeared in various printed publications. There are two significant publications on his work: 1. Mkrtich Poturyan, *K. Yerznaktsi, a Poet of the 14th Century and His Scribbles*, Venice, 1905, 2. *K. Yerznaktsi, Verses, Collected by Armenuhi Srapyan*, Yerevan, 1962, NAS RA publishing house. We leaned upon the latter in this article in which the results of the previous philological works and opinions about the poet are brought together with a new and detailed study. The book consists of three parts: *a) a study describing the period in which the author lived, taking into account the political and economic life of the country, b) originals, c) footnotes*. The glossary at the end of the book is invaluable for a more correct understanding and analysis of the verses. Each work is valued and appreciated not only by its content, but also - its impact, by the appropriate choice of means of expression, therefore, the richness and beauty of Kostandin Yerznaktsi's verse is also manifested in the imagery system, which is created by the appropriate linguistic and stylistic means, the nature of the selection and application of which determines the degree of artistry of his work. With the help of imagery and expressive means, the writer not only makes the object of thought real and tangible, bringing up relevant images in the reader's imagination and influencing his imagination, but also endows the described phenomenon with brightness and impressiveness, strengthens the emotional

impact of the poetic speech¹. One of the means of making the language of K. Yerznaktsi's verses more descriptive is *the epithet*, through which not only the main and typical characteristics of an object or phenomenon are given, but also their aesthetic features, combined with the author's willful attitude.

As in Armenian Medieval Ballads in general, the epithets in K. Yerznaktsi's work in particular also stand out first of all for their variety. By using adjectives, the speaker characterizes both the external aspect and the internal essence of an object or phenomenon, as well as his emotional attitude², e. g. «Իմ սիրտս է խոց զուգած՝ դառըն ցաւօք է զիս տանջել» (182): «Ով չըկարէ սիրտ մի տըրտում ուրախ պահել, նա է՛ր գովի» (198).

In the verse of the 13 th-14 th centuries, epithetal conjunctions composed of the words *սուրբ, անուշ, բարի, քաղցր, գեղեցիկ, պայծառ* are more often used as epithets, e. g. *սուրբ սիրտ*// (205), *սուրբ կտաւ* (228), *գեղեցիկք լոյս* (124), *քաղցր ձայն* (131), *պայծառ զարուն* (137), *պայծառ տեսք* (141). Let us bring examples; «Զի իր պայծառ տեսոյն ես հետ մի այլ փափագեցայ» (190). «Նա զիմ մարմինս հոգովս իր *սուրբ տեսոյն* գրեմ ծառայ» (191). A lot of objects and phenomena related to the nature and human relations are often characterized by the same epithets, but among the many features of these objects and phenomena each poet chooses the most essential ones for himself, in order to discover life and its different spheres in his own way, from the positions of his originality of worldview, moods and his own thinking. *Epithets* are placed especially on words, used metaphorically, e.g. *ողորմած հայր* (206, refers to God), *երկնաւոր թագաւոր* (225), *անբովանդակ բնութիւն* (231). The so-called permanent epithets are the reflection of the most typical and permanent features of the given object; they are primarily the result of popular thinking and they originate from folklore, besides, they are distinguished by both their imagery and emotional side. «*Թուիս աչեր ու կամար ունք* // Ար-եկ աչերուս իմ լոյս» (161). The other type of abiding epithets is related to the **Holy Book** and spiritual literature: *սուրբ կոյս, միածին որդի, երկաւոր թագաւոր, անեղ ատեան*, etc³. However, the epithets characterizing the individual thinking of the given author are of particular interest.

¹ See Ա. Մարության, Ե. Չարենցի Հափածոյի լեզուն ու ոճը, Yerevan, 1979, p. 152.

² See Ա. Ղանալանյան, Սայաթ-Նովայի արվեստի ժողովրդական հնարները, «Աշխատություններ», 2, Yerevan, 1947, p. 131.

³ See Վ. Ներսիսյան, Հայ միջնադարյան տաղերգության գեղարվեստական միջոցները, Yerevan, 1976, p. 44.

As is well known, there are also many epithets expressed by borrowed words, e. g. *թուրուշ*⁴ սիրտ (132), *շնոֆոր*⁵ տես (143), *բելվայֆայ*⁶ աղբար, etc. «Ի յիմ *շնոֆոր* տեսուս փարատեցան՝ երբ զիս տեսին» (143). «Իմ աղբարն *բելվայֆայ*» (184). «Զինչ սիրտ նեղած կայ եւ *թուրուշ*» (132). In Medieval Poetry, the same object or phenomenon is often characterized by more than one epithet to emphasize different features of the object, or nearly the same feature in a more intensified way⁷. «Եթէ *սուրբ*՝ *անաքինի* լինին ոմանք բոլոր սրտով, // Են նոցա խիստ հակառակ, ով է *անսուրբ* ու *պեղծ* գործով» (170). «Ուր կայ կին *բարեսէր*, *սուրբ*, *անարատ*» (218): «Սրտովտ ի լի ես *բոց* ու *հուր*, // Այդ քո լեզուս *հրեղէն* ու *սուր* » (133). «Ի անմիտին սիրտն է լի *մուրն* ու *մշար* սառնամանով» (171). «Տըկար եմ եւ անգոր , մի՛ *ծանր* ու *մեծ* բեռնն դրնել» (181).

Sometimes, two different objects are characterized by the same epithet, e. g. «Ու ինչ *ծածուկ* գործք ու *սեքմանք* զիրենք ցուցին յամէն ցեղաց» (47). What refers to the structure of epithets, among our examples we have come across *simple*, *complex* and *derived* ones, e. g. «Բլբուլն եհաս *շաքարբերան*» (119). «Ոմանք *սըրաթոհիչ* թեւօք յերկինս են վերացել» (178). «Այլ եթող ի խաւարի կոյր ՚ւ *անյիմայ* մեռած հոգով» (172). One of the oldest and most common means of **figurative thinking** is *simile*. Due to the deep lyricism of the Armenian poetry of this period, the object of simile is mainly the lyrical hero's ego/self , with the psychology and emotional world typical of the medieval man⁸. K. Yerznkatsi expresses his love and longing for his beloved woman with the images of nature, e. g. «Ես եմ կարօտ ի իւր սիրուն // *Զինչ ծառաւած երկիր* *ցողոյն*, // *Կամ զինչ զարնան անուշ քամուն*» (164). In his poems, the flora, the sky and the earth, the sun, the moon, the sea and the stars become the object of simile, e. g. «*Հանց ողորմուկ* ի վարդն ասաց, // Իմ լուսատու արեւըն դու» (135). «Մանուկ ի լուսեղէն յաթոռ նըստել *որպէս արքայ*, // *Նըման արեգական է գեղեցիկ որ լոյս կու տայ*» (53). « *Զերդ լուսին սուրաթ բոլոր*, // Շուրջ գերեսին մագերն ոլոր» (163). «*Աչերդ է ի ծով նըման*, // Ուներդ՝ աղեղան լարման» (156).

⁴ *Թուրուշ*- Persian՝ *turus*- offended (See Հ. Աճառյան, Հայերէն արմատական բառարան (ՀԱԲ), v. 2, p. 210:

⁵ *Շնոֆոր* praiseworthy, gifted. In Enkyuri's Turkish Armenian dialect՝ *talent*՝ from Pahlavi form- *snohr* which is not bequeathed, but its derivatives do exist, e.g. *avesnohr*՝ *untalented*, *clumsy*, *unskilled* (See Հ. Աճառյան, (ՀԱԲ), Yerevan, 1926, v. 3, p. 527).

⁶ *Բելվայֆայ*՝ բելվաֆա, պեֆա՝ Persian, Arabic- *bi-vafa* (See Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան, Yerevan, 2009, p. 119).

⁷ See Վ. Ներսիսյան, mentioned work, p. 47.

⁸ See mentioned work p. 49.

Among biblical figures, the figures of Judah, Solomon, Noah and Abraham become a means of comparison in Kostandin Yerznkatsi's verses. « Ով լինի իմաստնոյն ինք հակառակ՝ չար կամելով, // **Նա հանց տես, թէ լէջ Յուդայ** եւ զնայ խաչէ չարչարելով» (171). «Կամ թէ խելօքս եւ դու խիկար՝ **նմանապէս Սողովմունի**» (207). «Պիտէր մեզ նաւապետ մարդ կենդանի՝ **զերդ Նոյ արդար,** // Կամ **նրման Աբրահամու** աստուածատես մարդ մի լինար» (201-202).

Similes in the stylistic system have three main levels, expressing various quantitative and qualitative relationships between different objects and phenomena: *identical, comparative, superlative*. At the first level, the objects being compared to each other are similar, with none - being superior; identical similes in Middle Armenian are usually created with the words **որպէս, իբրեւ, պէս, նման, զերթ, զինչ, զէտ, հանց**, etc.

Identical comparisons occur without the help of linking words. In these structures, the nominal predicate becomes a means of comparison, as it is compared, equated with the subject⁹. «**Ձմեռն քանդ էր եւ խաւար**» (117). «**Երկիրս է մայր աննրմանի**» (117). «**Աստղըն զօհալ եւ մուշտարի,** // Ծամս ու դամար իմ թաճըս դու» (135). Identical comparisons used with the help of suffixes are less frequently used; when attached to the root, they indicate both the other side of the simile and the feature under comparison. This stylistic device is realized through suffixes **ա/պէս, ա/քար**. «Բլլբլլն լայ **ողորմաբար**» (119): Both morphological and syntactic linguistic ways are also used to express simile. At the comparative level of similes, one of the objects or phenomena already considered has got a more or less manifestation of a feature.

With this meaning there are more syntactic structures formed with the word «**քան**»- «*than*», e. g. «**Ունէր լոյս զեղեցիկ քան զաստեղացն՝** այլ զերագոյն» (124). At the comparative level of comparison, the highest degree of manifestation of the observed feature is already expressed¹⁰. Sometimes, K. Yerznkatsi together with comparison, also refers to the trick of exaggeration, especially in the verses which are preceptories. «**Լեզուն նրման հըրոյ** բազում անտառք է հրդեհել, // **Լեզուն հողմըն սաստիկ,** որ շատ խրոխ է տարտարել, // **Լեզուն է հեղեղատ,** շատոց հիմունս է կործանել» (179-180): Through exaggeration, he also depicted the extraordinary beauty of a woman. «**Զերկիր ի իւր լուսոյն հալէ**» (164): «Դու **հուքմով փատիշահ ես**՝ քո եասիրով» (168):

⁹ See Ա. Մարության, Հայոց լեզվի ոճաբանություն, Yerevan, 2000, p. 160.

¹⁰ See Թ. Շահվերդյան, Դասական գրաբարի շարահյուսական ոճաբանություն, Yerevan, 2007, p. 186-187.

The most effective means of making speech more descriptive is metaphor, which is based on the similarity of two objects or phenomena, and thanks to this, the writer replaces the name of one of them with the name or characteristic feature of the other¹¹. We usually distinguish between verbal-personal and linguistic -folk metaphors¹². The first ones acquire their meaning in the specific speech texture, and the degree of their stylistic effectiveness depends on the poet's thinking, while linguistic metaphors are generalized due to the expansion of the semantic circles of words in the language. K. Yernkatsi writes with the stylistic manifestations of love, which often took the form of natural objects and phenomena: *sea, spring, light, darkness, cloud, animals and birds*.

For example, K. Yernkatsi characterizes the vices of social life, various negative phenomena with a metaphorical image of the sea. «Ի մեջ ծովուս ծրփինք, ո՛չ նաւ ունինք, ո՛չ նաւավար» (203). In Kostandin Yernkatsi's poems many mutual relationships were connected with the meaning and personification of nature. They express the meaning of an action and often appear through verbs, e. g. «Հաւերըս զան քաղցր ձայնով, // Ծիծեն ի հետ սաղմոսելով, // Գայ արտուտիկըն կարդալով, // Զառաւօտուն է բարբառել» (118): Or «Մանուշակն էր ժողովել հաւսար զամէն զծաղկնին, // Թէ եկէք մեր միաբան էրթանք կտրենք զվարդենին, // Որ չգա վարդն կարմիր եւ գեղեցիկ տերեւ սփռին, // Ու ի նորա պայծառ տեսուն որդիք մարդկան ի մեզ չհային» (138): K. Yernkatsi once again created original metaphors through personification of the metaphors- *green cape, green tent* used in the meaning of **bud rose**. «Զարթաւ վարդըն ի քնուն ի մեջ կանաչ իւր վըրանին...// Ու էհան զկանաչ կապայն՝ հագաւ զաթլասն եւ զխրփին» (139-140).

Since G. Narekatsi's poems, the rose has had different stylistic and ideological uses with a metaphorical meaning, that expressed more the example of Christ, who bears suffering without complaint and love, who loves the enemy. «Ով փուշ է քո դիմաց, յիւր միջին լեր վարդ վառել» (180). However, K. Yernkatsi's art is well-developed and he avoids allegorical ambiguity. He is either content only by mentioning in the title that his words are spiritual, or he puts an independent interpretation of his poem at the end of his writing.

He sometimes also presents the interpretation of his works as a separate creation while the pure word stock itself remains a pure hymn to the

¹¹ See L. Եզեկյան, Ոճագիտություն, Yerevan, 2002, p. 345.

¹² See Ս. Մելքոնյան, Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճագիտության, Yerevan, 1984, p. 98.

nature¹³. Especially in K. Yerznkatsi's love verses, pronouns are also widely used, when, unlike metaphor, the replacement of one word or phrase with another is based not on the similarity of two objects, but on the connection and relationship between them¹⁴. In order to show the beauty of the beloved woman the author can mention her *forehead, mouth, eyes, tongue*, e. g. «Է՜տուրաթ պայծառ ու ու պատկեր լուսատես, // Զիմ աչերս ի քո տեսուղ ու՞ր կու գատես» (168): «Լեզուդ հրեղէն քաղցր է, // Խօսիւք անուշ շաքար է, // Քո տեսդ ինձ թամամ պահէ» (158):

The replacement of the names of the phenomena and objects depicted in the columns was first of all based on the combination of **the whole** and **the part** through synecdoche. Often, instead of emphasizing the bearer of the given characteristic feature, only the feature is emphasized and praised in the poem, e. g. «Շաքար ու շիրին շրթունք, // Երես՝ լի գունով ծաղկունք, // Թուխ աչեր ու կամար ունք» (161). And one of the salient features of the described phenomenon or object is indicated by circumlocution/periphrasis. This especially applies to the famous characters of the book: *the Mother of God, the creator God, His Son*, e. g. «Ի դրբախտին՝ տէրն Աղասայ կոչեաց ձայնին արարչական» (222). The poet also makes use of expressions, stable forms and metaphors present in the **Holy Book**. «...Բայց անգիտին ոչինչ թուի՝ զինչ մարգարիտն ի մէջ խոզա» (204).

One of the important ways of expression of the Medieval Armenian poetic art is *contrast*, through which the poets express the various phenomena contrary to reality, the contradictory nature of the lyrical hero, the psychology of the man of the time. «Ես ազատ եղեալ եմ այսօր երկրի վերայ, // Թէ ծառայ սրտի կամով զիս տեսանես» (168). Contrast becomes a form of creating an artistic image, which is shown through both verbal and semantic manifestations. By the simultaneous use of opposite concepts, the poem emphasizes the expressiveness of the poetic feeling. Complaining about the malice and envy of the ignorant, K. Yerznkatsi contrasts them with the intellectual strength and brilliance of knowledgeable people, e. g. «Բմաստունն է առաւօտ, աւետաւոր է ցնծալով, // Իսկ անմիտն ի խաւարի, կայ թանձրացեալ երագ քննով». And he continues, e. g. *ինմաստունը* «արեգական պես է պայծառ եւ լի լուսով», «կուշտ է եւ ուժով, միտքը՝ առատ, իսկ անմիտը քաղց ու ծարաւ, ակն է ազահ». «Բմաստունն է բուրաստանք, ...պըտուղ բարի, // Իսկ անմիտն է անպըտուղ», etc. (171-175): At the verbal level, stylistic contrast can be expressed through antonyms; *չար* ու

¹³ See Մ. Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, Yerevan, NAS ASSR publ. house., 1946, p. 311.

¹⁴ See Է. Զրբաշյան, Գրականության տեսություն, Yerevan, 1961, p. 250.

բարի (199), *խելօք- անգէտ* (196), *թեթեւ-ծանդրր* , *զիտուն - յիմար* (201), *շատոք - քիչք* (127), *մեռած – կենդանի* (129).

Rhetorical appeals, exclamations, questions, which are abundant in K. Erznkatsi's verse, contribute to the auspiciousness and intonation of the author's speech. All these enhance the emotional side and lyricism of his speech. The rhetorical appeal was specifically widespread. «*Բլբու չ, հոգովդ ես դու մաքուր, // Սրտովդ ի լի ես բոց ու հուր*» (133).

The medieval man often turned to God and saints to get answers to his wishes, e. g. «*Տէ՛ր, ցողեա՛ր յիս ցոյ կենաց, ...*» (163): Sometimes, he addresses the poetic self with an instructive tone. «*Կոստա՛նդ, ի խոր ծածկեալ է բան, // Տու՛ր գոհութիւն անլըռական*» (123): «*Երկըրպագէ՛ դու, Կոստանդի՛ն, // Մեծ գոհութեամբ տեսոն արարչին*» (133): «*Է՜, գերի սիրտ՝ լի արեամբ, քանի՞ կենաս հըրովտ ի վառ*» (193). Rhetorical question is an unusual form of expression of thinking¹⁵, a linguistic factor that determines the inner sensitivity and outer musicality of speech, through which the poet addresses not only people, but also abstract concepts and phenomena, while creating unique examples of spiritualization. It often becomes a means of expression describing the feelings and the lyrical hero's vague anxieties, the people's alienation. «*Նա օտարին ի՞նչ մեղ ղընէմ, երբ որ լինիմ յիրմէն ազար՝, // Զայս ի յո՛վ հարցուկ լինիմ, որ ինձ խըրատ տար կամ կար*» (193): «*Աղաղակեր պըլպուլն ի վարդն.// Առանց քեզ յո՛նց ելնում ի հուն*» (135):

A rhetorical exclamation appears in the form of doublets and is used together with the rhetorical appeal. Kostandin Yerznaktsi does not particularly address to the trick of *doublets*.

Only in the hymn of love entitled «*Հոգի՛, աչերուս իմ լոյս* » is there an interesting use of doublets. The first seven verses of the poem come to an end with the repetition of the line «*Խղճա՛քոն գերոյս, իմ լո՛յս*», and nine quatrains end with the phrase «*Ար-եկ, աչերուս իմ լո՛յս*» (160-162). And in the allegorical verse «*Գարունն լինի ուրախութիւն.....*» is the rhetorical exclamation regarding the Holy Trinity, e. g. «*Միասնական երրորդութեանն փա՛ռք եւ պատիւ յամեն լեզուաց*» (152). One of the favorite expressions of Medieval Poetry is repetition, which is typical of oral folk work. Repetition of syntactic structures creates such an internal unity of theme, style and expression, thanks to which the poem is

¹⁵ See Պ. Պողոսյան, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, Yerevan, 1991, v. 2, p. 178.

¹⁶ **Ազար՝** նեղացած, վշտացած, Persian՝ **azar՝** վիշտ, նեղություն (See Հ. Աճառյան, ՀԱԲ, v. 1, p. 84).

perceived as one complete and indivisible mood, the complete embodiment¹⁷ of an idea. In their poems, Armenian poets often use *anaphora*, *epiphora*, *doublet* and various other forms of repetition. Anaphora, a similar syntactic beginning, draws the reader's attention to the repeated lines and words, represents the gradual development of the story and separates each line of the poem, keeping a few words in the semantic center of speech, e. g. «**Է** հարսանիք տիեզերաց, // **Է** ցրնծութիւն պըտղաբերաց» (118). «**Ունանք** ծաղկին գերդ բուրաստանք... // **Ունանք** զգենուն մեծ տրտմութիւն» (150). «**Սէր** է վարդն ու **սէր** պլպուլն, // **Սիրով** նըստել ի վրայ վարդին, // **Սիրով** են գոյն ու գոյն ու գեղեցիկ այն ծաղկընին, // Վասն **սիրոյ** փոքրիկ հաւերն ի ծաղկընուն վերայ նըստին» (141). «**Կէսք** մի այլ զփախուստ առին, // **Կէսք** մի այլ ի յամօթուն, // Եւ **կէսք** մի այլ յերկեղոյն» (140). «**Կամ** ո՞վ է սերըն վարդին, // **Կամ** ո՞վ է ձայն բըլբուլին, // **Կամ** որ ոք են այն ծաղկընին...» (145).

Epiphora often expresses the main idea and the mood of the poem, contributes to the rhyming of the poems, their phonetic richness, and the solution of metrical problems, e.g. «Իմ լուսատու արեւըն **դու**, // Շամս ու դամար իմ թաճըս **դու**» (135): « Ով սիրով մնաց լուսոյն, // Արուսեկին **առաւօտուն**... // ...զպարգեւքն՝ առնու **առաւօտուն**, // ...յանուշ հոտոյն **յառաւօտուն**, // ...խառնել ի սերն **առաւօտուն**, // Խնդրեմ ի քէն , տու՛ր ինձ սեր՝ ի սիրուն **առաւօտուն**» (127).

Reduplicative compounds, repetitions of different units of the sentence, mixed and inverted repetitions with the usage of various linguistic units with different syntactic functions create an excellent harmony of the spirit and nature, e. g. «Բուրաստանք է զարդարած // ու **ցեղ ու ցեղ** հավեր խօսին» (138). «Գոյնզգոյնով **ցեղք ի ցեղաց** // ... Գան **ման ի ման** ծաւալելով, // Սիրով ի ծովն երես դըրել» (118). «Բըլբուլնի գան **դասըս դասով**» (121): «Թէ **հոգի** տալ կու պիտի կամ թէ **հոգի** հանել մարդուն, // Նա յօժար եմ ես **հոգով զհոգիս** փոխան տալ իմ սիրուն» (126): «Ով կամի **սիրով** լինիլ ինքն յարութեան որդի լուսոյն, // Թող խընդրէ ի յայն **սիրոյն**, որ ինք յարեաւ առաւօտուն. // **Ի սիրուն սէր** յաւելու, **սիրով** զընալ տունն ի **սիրուն**, // 'Ի ով **սիրոյն** ինք հետեւի, հասնի **սիրովն** առաւօտուն» (126). «**Ի լուսոյն** ի սկըզբանէ լի **լուսով** շառաւել ծագեց, // **Լոյս ի լուսոյ** ծընաւ՝ յարեգական ի մեծ **լուսոյն** // Այս **լոյսս** ի յայն **լուսոյն**, որ ինքն է տեր ամեն **լուսոյն**, // Որ թագաւոր կոչի՝ ի ամենուն **լոյսն** ի յիր **լուսոյն**» (129). «Փըռեն տերեւ խիստ **գուն ու գուն**» (131).

Of special interest in the verses are homonymous repetitions, which are expressed by;

¹⁷ See էդ. Զրբաշյան, Վ. Տերյանի տաղաչափական համակարգը, Yerevan, 1995, p. 117.

A) noun, e.g., « Եմ անյուսից *յոյս* 'ւ *սպասեն*» (122): «*Գարուն* էհաս ու նոր *բահար*¹⁸» (117): «Այլ *բանդ* չըկայ եւ ոչ *զընդան*» (131): «Նորա թուի *զահր*¹⁹ ու *լեղի*» (195): «Սրտովտ ի լի ես *բոց ու հուր*» (133),

B) adjectives or adverbs, e.g., *անմիտ* 'ւ *անխմաստ*, *անգէտ* 'ւ *անմիտ*, *աղէկ-վատ*, etc.: «Ես *ղըպնահար եմ* 'ւ *ամոթով*» (120): «Ակունքս յորդոր զան *պաղ ու հով*» (118): «Իմ զօրքն *անթիւ* եւ *անհամար*» (122): «Երկիր էր լի *մութն* ու *վար*» (117): «Երկիրս էր *սառն* ու *պաղ*» (128), «Է անպիտան *դառն եւ լեղի*» (195): «*Քաղցր ու անուշ*, զերդ ըզշաքար» (199),

C) Juxtaposition, e.g., «Քեզ ի՞նչ *հընար առնեմ* ու *ճար*» (121).

Conclusion

In conclusion, it should be noted that K. Yerznaktsi is one of the talented poets of the Middle Ages owing to the ways of expressing his thoughts and ideas, his poetic originality. With his language culture, rich system of imagery and expressive means, the poet contributed to the enrichment of the noble body of the poetic language, with his work influencing to certain extent the development process of the Armenian poetry and the general characterization of the nation.

Սուսաննա Գրիգորյան

Կոստանդին Երզնկացու տաղերի լեզվառճական

առանձնահատկությունները

Ամփոփում

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. մակդիր, համեմատություն, կրկնություն, բառի ոճական արժեք, իմաստային, հակադրություն, լեզվամտածողություն, լեզվի արտահայտաչականություն, բառապաշար:

Սույն հոդվածը նվիրված է Կոստանդին Երզնկացու բանաստեղծությունների լեզվական առանձնահատկություններին: Կ. Երզնկացին հայ միջնադարյան տաղերգության մեջ բնության և սիրո առաջին երգիչն է: Կոստանդին Երզնկացու մասին շատ քիչ տեղեկություններ կան: Նա ապրել ու ստեղծագործել է XIII դարի երկրորդ կեսից մինչև XIV դարի առաջին տասնամյակները: Թեմատիկ և բովանդակային առումով Կ. Երզնկացու տաղերը բաժանվում են հետևյալ խմբերի՝ կրոնական, խոհախրատական, բնության, սիրո: Սակայն ընդհանրապես բանաստեղծի ստեղծագործությունն ունի անձնական-հասարակական, քնարական բնույթ: Յուրաքանչյուր ստեղծագործության

¹⁸ *Բահար* // պահար՝ Persian.՝ *bahar*՝ *գարուն* (see Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան, Yerevan, 2009, p. 107).

¹⁹ *Զահր/զէիր*՝ Persian.՝ *zahr*՝ թույն (see in the same place, p. 197).

պատկերային համակարգում բնականաբար որոշիչ դեր են կատարում բանաստեղծի տրամադրությունը, միջավայրը, աշխարհընկալումը, ներքին և արտաքին բազմաթիվ հանգամանքներ: Կ. Երզնկացու տաղերն աչքի են ընկնում լեզվական ինքնատիպ կառույցներով, ոճական առանձնահատկություններով: Դրանք հարուստ են մակդիրներով, համեմատություններով, փոխաբերություններով, կրկնություններով, հակադրություններով: Ոճական այս միջոցների գործածությունը տաղերին հաղորդում է յուրօրինակ արտահայտչականություն և զգացմունքայնություն: Կ. Երզնկացու տաղերը կյանքի կարոտ ու սեր են, այն վայելելու սրտառույց ցանկություն, հույս և ուրախություն, երջանկության հասնելու հավատ: հետաքրքիր է, որ սիրո զգացման այլաբանական դրսևորումներին զուգահեռ, ի տարբերություն միջնադարյան մյուս հեղինակների, Կ. Երզնկացու տաղերը հաճախ գուրկ են կրոնական մեկնաբանություններից, քանի որ Երզնկացին ավելի աշխարհիկ դարաշրջանի մտածողության մարդ էր և ավելի սթափ հայացքով էր մոտենում բնությանը, նրա զարթոնքին, ստեղծում բնության հոգեպարար երգեր՝ դրանցում արտահայտելով իր բնապաշտական ուսմունքը, որոնց հիմքում դարձյալ Աստծու ամենակարող զաղափարն էր²⁰:

Сусанна Григорян

Лингвостилистические особенности стихов Костандина Ерзнакци

Заключение

Ключевые слова и выражения: эпитет, сравнение, повторение, стилистическая ценность слова, семантический, антитеза, языкомышление, выразительность речи, лексика.

Данная статья посвящена рассмотрению языковых особенностей стихотворений Костандина Ерзнакци. К. Ерзнакци – первый певец природы и любви в армянских средневековых стихотворениях. О Константине Ерзнакци информации очень мало. Он жил и творил со второй половины XIII века до первых десятилетий XIV века. С точки зрения тематики и содержания, произведения Ерзнакци делятся на следующие группы: религиозные сочинения, нравоучительные, стихи о природе, стихи о любви. Однако в целом творчество поэта носит личностно-общественный, лирический характер. В изобразительной системе каждого произведения, безусловно, решающую роль играют настроение поэта, окружающая среда,

²⁰ See Հ. Մահալյան, Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը, Yerevan, 1975, p. 216.

мировоззрение, многие внутренние и внешние обстоятельства. Стихи К. Ерзнкаци отличаются своеобразием языковых структур и стилистическими особенностями. Они богаты эпитетами, сравнениями, метафорами, повторами, антитезами. Использование этих стилистических средств придает стихотворениям неповторимую выразительность и чувственность. К. Стихи Ерзнкаци – это тоска и любовь к жизни, сердечное желание наслаждаться ею, надежда и радость, вера в достижение счастья. Интересно, что наряду с аллегорическими проявлениями чувства любви, в отличие от других средневековых авторов, К. Стихи Ерзнкаци часто лишены религиозных интерпретаций, потому что Ерзнкаци был человеком более светской эпохи мышления и подходил к природе, ее пробуждению с более трезвым взглядом, создавал духовные песни природы, выражая в них свое натуралистическое учение, в основе которого снова лежало на всемогущей идее Бога.

References

1. Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Դ, Երևան, 1960// Abegyan M., Erker, h. D, Yerevan, 1960.
2. Աբեղյան Մ., Հայոց հին գրականության պատմություն, Երևան, 1946./ Abegyan M., Hayoc hin grakanutyan patmutyun, Yerevan, 1946.
3. Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, Երևան, 1926// Acharyan H., Hayeren armatakan baaran, Yerevan, 1926.
4. Եզեկյան Լ., Ոճագիտություն, Երևան, 2002// Ezekyan L., Vochagitutyan, Yerevan.
5. Դազարյան Ռ., Ավետիսյան Հ., Միջին հայերենի բառարան, Երևան, 2009// Gazaryan R., Avetisyan H., Mijin hayereni baaran, Erevan, 2009.
6. Դանալանյան Ա., Սայաթ-Նովայի արվեստի ժողովրդական հնարները, «Աշխատություններ», 2, Եր., 1947. Ghanalanyan A., Sayat-Novayi Arvesti Zhoghovrdakan hnarnerə, «Ashkhatutyunner», 1947.
7. Մարության Ա., Հայոց լեզվի ոճաբանություն, Երևան, 2000// Marutyan A., Hayots lezvi vochabanutyan, Yerevan, 2000.
8. Մարության Ա., Ե. Չարենցի չափածոյի լեզուն ու ոճը, Երևան, 1979// Marut'yan A., E. Charentsi chapatsoyi lezun u vochy, Yerevan, 1979.
9. Melkonyan S., Aknarkner hayoc lezvi vovhagitutyan, Erevan, 1984.
10. Ներսիսյան Վ., Հայ միջնադարյան տաղերգության գեղարվեստական միջոցները, Երևան, 1976// Nersisyan V., Hay mijnadaryan taghergutyan gegarvestakan mijotsnerə, Yerevan, 1976.

11. Շահվերդյան Թ., Դասական գրաբարի շարահյուսական ոճաբանություն, Երևան, 2007// Šahverdyan T., Dasakan Grabari Sharahyusakan Vochabanutyun, Yerevan, 2007.
12. Պողոսյան Պ., Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, Երևան, 1991, հ. 2// Pogosyan P., Khoski mshakuyti ev vochagitutyan himunkner, Yerevan, 1991, v. 2.
13. Ջրբաշյան Էդ., Գրականության տեսություն, Երևան, 1961// Jrbahyan Ed., Grakanutyun tesutyun, Yerevan, 1961.
14. Ջրբաշյան Էդ., Վ. Տերյանի տաղաչափական համակարգը, Երևան, 1995// Jrbashyan Ed., V. Teryani tagachapakan hamakargə, Yerevan, 1995.
15. Սահակյան Հ., Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը, Երևան, 1975/ Sahakyan H., Ush mijnadari hay banastegcutyuno, Yerevan, 1975.
16. В. Брюсов, Поэзия Армении, Moscow, 1916// V. Bryusov, Poeziya Armenii, Moskva, 1916.

Խմբագրություն է ուղարկվել 12.06.2023թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 07.07.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

ԼԻԼԻԹ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի
Ձեռագրագիտության բաժնի ավագ գիտաշխատող
Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ
Բան. գիտ. թեկն., դոցենտ
lilit_hovsepian@mail.ru

ՏԱԹԵՎԻԿ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի
Ձեռագրագիտության բաժնի ավագ գիտաշխատող
Բան. գիտ. թեկնածու
tatevm0505@gmail.com

**Ի՞ՆՉ ԵՆ ԹԱՔՑՆՈՒՄ ԶԵՌԱԳՐԵՐԸ.
«ՄԻՈՆ» ԱՄՍՍԱԳՐՈՒՄ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԱԾ ՄԻ ԶԵՌԱԳՐԻ
ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՋ¹**

Ամփոփում

Գր. Մաքսուդյանը «Միոն» ամսագրում 1968 թ. հրատարակում է միջնադարյան Արծկեի ձեռագրական ժառանգությունը լրացնող՝ 1311 թ. «Արծկեու անապատում» Հովհաննես գրչի ընդօրինակած մի ձեռագրի նկարագրություն՝ «Նորահայտ հայերեն ձեռագիր մատեան մը յԱմերիկա» խորագրով: Ձեռագիրը պարունակում է Սողոմոն Իմաստունի գրքերը՝ Առակները, Ժողովողը, Երգ երգոցը, Իմաստությունը և Գրիգոր Նյուսացու «Մեկնութիւն Երգ երգոցի» աշխատությունը: Հոդվածում քննության է ենթարկվում այս նկարագրությունը՝ որպես Արծկեի գրչական միջավայրն ուսումնասիրելու կարևոր՝ ձեռագրին համարժեք աղբյուր:

Հովհաննեսը 1317 թ. նույն՝ Արծկեի անապատում ընդօրինակում է այս ձեռագիրը (նույնն են հիշատակարանները, բովանդակությունը), որը Մաշտոցյան Մատենադարանի Հ^մ 76 գրչագիրն է: Արծկեի անապատի այս երկու գրչագրերի ձեռագրական և բնագրային համեմատական քննությամբ պարզվում է, որ երկու ձեռագրերի հիշատակարանները գրեթե նույնն են, սակայն տարբեր մասերում՝ թերի, ինչը թույլ է տալիս փոխլրացնել դրանք. արդյունքում պարզվում են նոր մանրամասներ թե՛ Հովհաննես գրչի, թե՛ ԺԴ. դարասկզբի Արծկեի գրչական միջավայրի վերաբերյալ. հայտնի են դառնում

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6A277 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

գրչի աշխարհիկ և ազգականների անունները, որոնց մասին Հ^տ 76 ձեռագրի հիշատակարանում որևէ հիշատակություն չկա:

Հոդվածում կարևորվում է Սողոմոնի Առակները, Ժողովողը, Երգ երգոցը, Իմաստությունը առանձին ձեռագրով ընդօրինակված լինելու փաստը՝ որպես Աստվածաշնչի բնագրի ընդօրինակման յուրօրինակ երևույթ և հիմնավորվում է, որ այս բնագիրն ունի ուշադրության արժանի ընթերցումներ, որոնք բացակայում են Հովհ. Զոհրապյանի 1805 թ. տպագրած՝ հեղինակավոր համարվող Աստվածաշնչի ընթերցումների շարքում և կարող են իրենց նպաստը բերել Աստվածաշնչի քննական բնագրի կազմման ապագա աշխատանքներին:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. ձեռագրի նկարագրություն, Արծկեի անապատ, բնագիր, ձեռագրական կորուստներ, հիշատակարան, Աստվածաշնչի նախակիրիկյան խմբագրություն, «Միոն» ամսագիր, Գրիգոր Մաքսուդյան, Երգ երգոց, ընդօրինակություն:

Ներածություն

Անմնացորդ նվիրումով և զրկանքների գնով ստեղծված հայերեն ձեռագրերը հայ ժողովրդի պատմության և հնամյա հիշատակների խոսուն վկաներն են, որոնք ալան-թալանի ենթարկվելով՝ հայտնվել են աշխարհի տարբեր գրադարաններում, մասնավոր անձանց մոտ կամ պարզապես ոչնչացվել են. փոքրաթիվ ձեռագրեր են երջանիկ պատահականությամբ վերադարձվել իրենց բնօրրան. շատ շատերի գտնվելու վայրը ճշտելը, ձեռագրական կորուստների ամբողջական պատկերը ներկայացնելը հայագիտության հրամայականն է²:

Հայերեն ձեռագրերի նկարագրությունները սկսեցին հայտնվել հայագիտական պարբերականներում ԺԹ. դարակեսից³: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս՝ որքան էլ ձեռագրական տարբեր

² Այս խնդիրների մասին տե՛ս **Սուրեն Գոլանճեան, Յովհաննես վարդապետ Հիսսեան, Բաբգեն աթոռակից կաթողիկոս Կիլիկիեան, Գեորգ Տեր-Վարդանեան**, Եդեռնը եւ մեր ձեռագրերի կորուստներն ու փրկությունները, Հրատարակութեան պատրաստեց՝ Գեորգ Տեր-Վարդանեան, «Ձեռագրական մեր կորուստները եւ անելիքները», Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2015:

³ Ձեռագրերի ուսումնասիրությամբ (նկարագրություն, հիշատակարանների արձանագրում, ցուցակների կազմում) զբաղվում էին Ս. Զալալյանցը, Մ. Սմբատյանցը, Եր. Լալայանը, Գ. Սրվանձտյանցը, Դ. Փիրդալեմյանը և այլք: Հ. Տաշյանի «Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա» (Հատոր Ա., **Կազմեց Հ. Յակովբոս Վ. Տաշեան**, Վիեննա, Մխիթարեան տպարան, 1895) աշխատությամբ հիմք դրվեց ձեռագրերի գիտական նկարագրությանը, որը որոշ լրացումներով կիրառվում է նաև այսօր:

հավաքածուների հայերեն ձեռագրերը համակարգված կերպով և մանրամասնորեն ցուցակագրվել կամ ցուցակագրվում են, այնուամենայնիվ պարբերական մամուլում ցրված մնում են նկարագրություններ, որոնք վրիպում են ուսումնասիրողի ուշադրությունից, մինչդեռ այդ նկարագրություններից յուրաքանչյուրը ձեռագրի արժեք ունի և կարող է ուսումնասիրության նոր դուռ բացել: Այդպիսի մի նկարագրություն գրավեց մեր ուշադրությունը «Սիոն» ամսագրում հրատարակված ձեռագրերի նկարագրություններն ուսումնասիրելիս:

Մեթոդաբանությունը

«Սիոն» ամսագրում հրատարակված՝ Արծկեի անապատում 1311 թ. ընդօրինակված ձեռագրի նկարագրության ձեռագրական, բնագրային քննությունն արվել է վերլուծական, քննական, համեմատական, համադրական մեթոդներով այնքանով, որքանով մեզ հնարավորություն տալիս են նկարագրության մեջ արտահայտված փաստերը: Մինչդեռ ձեռագրի ամբողջական ուսումնասիրությամբ հնարավոր կլինեք ավելին բացահայտել:

Դիպուկ է նկատել Մկ. Ավգերյանը՝ «Հոգատար կազմված ձեռագրացուցակը մի ամբողջ գրատուն է»: Այս տրամաբանությամբ ձեռագրերի ամեն առանձին նկարագրություն, հատկապես եթե բնօրինակը պահպանված չէ՝ կորուսյալ է կամ գտնվելու վայրը՝ անհայտ, ձեռագրի արժեք է ստանում:

1968 թ. Գրիգոր Մաքսուդյանը «Սիոն» ամսագրում հրատարակում է 1311 թ. «Արծկեու անապատում» Հովհաննես գրչի ընդօրինակված Սողոմոն Իմաստունի չորս գրքերը և Գրիգոր Նյուսացու «Մեկնութիւն Երգ երգոցի» երկը պարունակող ձեռագրի նկարագրություն (այսուհետև՝ Գր.Մաքսուդյան, նկարագրություն ⁴, որը վրիպել է ուսումնասիրողների ուշադրությունից⁵ և ներկայացվում է առաջին անգամ:

⁴ Տե՛ս **Մագսուդեան Գ.**, Նորահայտ հայերեն ձեռագիր մատեան մը յԱմերիկա. - «Սիոն», 1968, էջ 252-4: Ամբողջական նկարագրությունը՝ սույն հոդվածի վերջում:

⁵ Լ. Խաչիկյանը «ԺԴ. դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարանների» (Ե., 1950) հատորը կազմելիս այս նկարագրության մասին իմանալ չէր կարող: «ԺԴ. դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարանների» նոր հրատարակության մեջ (ԺԴ. դար, Մասն Ա (1301-1325 թթ.), Կազմողներ՝ **Լ. Խաչիկյան, Ա. Մաթևոսյան, Ա. Ղազարոսյան**, Ե., 2018 (Այսուհետև՝ Յիշք. ԺԴ., Ա.)) այս հիշատակարանը չի արտացոլվել: Ձեռագրիս հետագայի՝ 1641 թ. հիշատակարանը տե՛ս Հայերեն ձեռագրերի ԺԵ. դարի հիշատակարաններ (1641-1660 թթ.), Հատոր Գ., Կազմեց Վազգեն Հակոբյան, Ե., 1984 (այսուհետև՝ Յիշք. ԺԵ., Գ.), Հ^տ 72, էջ 46: Հայերեն

Ի՞նչ արժեք ունի այս նկարագրությունը և ինչ կարող է տալ ուսումնասիրողին.

Ձեռագրագիտական արժեքը.

ա. Գր. Մաքսուդյանի նկարագրած ձեռագիրը պահպանված է գրչության ժամանակի ու հետագայի հիշատակարաններով և ***լրացնում է Արծկեի գրչօջախի մասին մեր ունեցած ոչ այնքան առատ տեղեկությունները***⁶:

Արծկեն «Հայաստանի առավել դժբախտ այն անկյուններից էր, որտեղ ջարդերից փրկվեցին միայն եզակիները» ⁷, ուստի այստեղից մեզ հասած ցանկացած մասունք Արծկեի պատմությունը լրացնելու հնարավորություն է: Ձեռագրի գրչության վայրը «Արծկեու անապատն է», որը Ս. Կարապետյանի կարծիքով «գտնվել է քաղաքի ծովային բերդի տարածքում»⁸: Հիշատակարաններում Արծկեի անապատի հետ նշվում են նաև քաղաքի նշանավոր վանքերը. «...*Գրեցի ըստ իմում կարողութեան, եւ կարգեցի ի դէմս քարտեւի, ի գաւառիս Բզնունեաց կոչեցեալ՝ յանուանեալ անապատիս Արծկեու, սխրալի եւ պայծառ անուամբ շքեղացեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ եկեղեցոյս, որ անուամբ յորջորջի Սուրբ Սիովն, եւ այլ սրբոց եւ Սուրբ Սքանչելագործի, եւ պայծառ անուամբ կենսաբեր Սուրբ Նշանի*»⁹:

բ. ***Ձեռագրիս հիշատակարանը հաղորդում է նորահայտ փաստեր Արծկեի գրիչ Հովհաննեսի մասին***: Բարեբախտաբար Հովհաննես գրչի ձեռքով նույնությամբ ընդօրինակված է նաև Մաշտոցյան Մատենադարանի (այսուհետև՝ ՄՄ) 1317 թ. Հ^մ 76 ձեռագիրը, որի ստացողն է Թադեոս աբեղան: Նույնն են երկու ձեռագրերի գրչության ժամանակի

ձեռագրական համահավաք ցուցակում նույնպես արտացոլված չէ. տե՛ս Bernard Coulie, *Armenian Manuscripts, Catalogues, Collections, Libraries*, 2nd Revised Edition, Turnhout, Brepols, 2020:

⁶ **Ա. Մաթևոսյան**, Արծկեի գրչության կենտրոն, «Հայկական սովետական հանրագիտարան», Հատոր 2, Արգիշտի-Գեղերվան, Ե., 1976, էջ 71: **Մ. Հասրաթյան**, Արծկեի Սքանչելագործ Ս. Նշան վանք, «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Ե., 2002, էջ 153-154: **Ս. Կարապետյան**, Հայաստանի պատմություն, Հատոր Գ., Արծկե, Ե., 2018, էջ 90-93: Լ. Թումանյան, Վանա լճի կղզիների վանքերի գրչության կենտրոնները, Ե., 2019, էջ 73, 105-106, 260:

⁷ Արծկեի ահաաբստու կոտորածների մասին՝ Ս. Կարապետյան, Արծկե, էջ 20-40:

⁸ Նույն տեղում, էջ 95:

⁹ Գր. Մաքսուդյան, Նկարագրություն, էջ 253:

հիշատակարանները, բովանդակությունը¹⁰: Ցարդ գրիչ Հովհաննեսի գոյության մասին հայտնի էր միայն ՄՄ Հ^մ 76 ձեռագրի թերի հիշատակարանից¹¹: Այս երկու ձեռագրերի թերի հիշատակարանները հնարավոր է համադրել և ամբողջացնել **Հովհաննես գրչի մասին տեղեկությունները**:

Ըստ Գր.Մաքսուդյանի նկարագրության պարզում-լրացնում ենք հետևյալը՝

1.Արծկեի գրիչ Հովհաննեսի գրչության ժամանակը. ուստի **Արծկեի գրչօջախի ԺԴ.դ.գործունեության վաղագույն սահմանը ոչ թե 1317, այլ՝ 1311 թվականն է**:

Ուսումնասիրողները Արծկեի գրչօջախի ԺԴ. դ. մասին հիշատակում են չորս փաստ, որից երեքն¹² առնչում են այստեղ ընդօրինակված ձեռագրերին՝ «Մասունք Աստվածաշնչի» /Սողոմոնի գործերը/ (1317 թ., Արծկեի անապատ, գրիչ՝ Հովհաննես), Ավետարան (1319 թ., Արծկե Սուրբ Սքանչելագործ, գրիչ՝ Վարդան) և Ավետարան (1338 թ., Արծկեի անապատ, գրիչ՝ Հովհան): Այսպիսով՝ ըստ Գր.Մաքսուդյանի նկարագրության տվյալների, Արծկեի գրչօջախում ԺԴ. դ. ստեղծված ձեռագրերին ավելանում է ևս մեկը՝ «Մասունք Աստվածաշնչի» /Սողոմոնի գործերը/ (1311 թ., Արծկեի անապատ, գրիչ՝ Հովհաննես):

2. Հովհաննեսն աբեղա է, աշխարհիկ անունը՝ **Մելիքշահ**, ունի երեք եղբայր՝ **Սուքիաս, Անդրեաս, Շահմէլէք** (Սուքիասի և Անդրեասի

¹⁰ Գր. Մաքսուդյանի նկարագրության մեջ Գր. Նյուսացու «Մեկնութիւն Երգ երգոցի» բնագիրը չենք դիտարկում, քանի որ լրացված է այլ ձեռքով, հավանաբար՝ հետագայում:

¹¹ Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, Հատոր Ա., **Կազմեցին՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաքյան**, Խմբագրությամբ՝ Ա. Մնացականյանի, Օ. Եգանյանի, Ե., 1984, էջ 258: Յիշք. ԺԴ., Ա., Հ^մ 299, էջ 329-330: Հովհաննես գրչի մասին տեղեկությունները բացակայում են նաև հայերեն ձեռագրերի այլ ցուցակներում:

¹² Մեկն առնչվում է Մեծոփականքի գրչության կենտրոնին. 1313 թ. Մեծոփականքի Մխիթար գրիչը Բարսեղ աբեղայի համար Հովհաննես վարդապետի օժանդակությամբ ընդօրինակում է Ավետարան (ՄՄ Հ^մ 6273, էջ 122-123), որը **նվիրվում է** Արծկեի Սուրբ Սքանչելագործ վանքին. տես **Ա. Մաթևոսյան**, Մեծոփականքի գրչության կենտրոնը (ԺԲ.-ԺԵ. դդ.), Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 1997, էջ 49, ծնթ. 46:

անունները՝ երկիցս), քրոջ անունն է **Թանգիսաթուն**, իսկ հոր անունը՝ հավանաբար՝ Լուսիկ¹³:

Այս և Արծկեում գրված մի քանի ձեռագրերից պարզում ենք նաև Արծկեի գրչօջախի այլ գործիչներին. երևում է՝ Արծկեի Սուրբ Սքանչելագործ վանքում ակտիվ գործունեություն է ծավալել Թադեոս արեղան: Նա ստացել է Արծկեի երկու ձեռագիր՝ վերոբերյալ ՄՄ Հ^մ 76-ը¹⁴ և երկրորդը՝ Վարդան գրչի՝ 1319 թ. Արծկեում ընդօրինակած ՄՄ Հ^մ 4125 Ավետարանը: Այս ձեռագրի հիշատակարանը հայտնում է ումն Բարսեղի մասին, որը թե՛ օրինակ շնորհողն է, թե՛ ստացողի խորհրդատուն¹⁵:

Այսպիսով՝ 1310-20ական թթ. Արծկեի գրչական միջավայրը մեզ ներկայանում է նոր փաստերով. Թադեոս ստացողը երկիցս պատվիրել է ձեռագրեր, Բարսեղ կրոնավորը՝ շնորհել, ստացել են մատյան Մեծոփավանքի հայտնի գրչօջախից: Հովհաննես գրիչն իր ազգականներով, Թադեոս ստացողը, Բարսեղ օրինակ շնորհողը Արծկեի գրչօջախի գործիչներ են, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի հետազայում (հուսանք՝ այդպիսի ձեռագրեր կհայտնվեն) նույնականացնել և պարզել Արծկեի գրչակենտրոնի հետ կապված, սակայն տեղի կամ ժամանակի

¹³ Գր. Մաքսուդյանը հիշատակարանի «*լուսիկ*» բառն ընկալել է որպես գրչի հանգուցյալ ծնողների բնորոշում («լուսավոր» իմաստով) և վրիպել՝ ընդօրինակելով փոքրատառով: Հայտնի է՝ ձեռագրերում հատուկ անունները գլխատառով չեն գրվել: ԺԴ. դարում *Լուսիկ*-ը տարածված էր որպես արական անուն, իսկ քանի որ գրիչները սովորաբար սկզբից հանվանե հորն էին հիշատակում, ուստի ենթադրեցինք, որ դա գրչի հոր՝ *Լուսիկ* անունն է: Համապատասխանաբար բնագրում սրբագրել-դարձրել ենք հատուկ անուն. տե՛ս հոդվածիս ծնթ. 47: Լուսիկ անվան մասին՝ Հր. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Հատոր Բ., Երևան, 1944, էջ 440:

¹⁴ Յիշք. ԺԴ., Ա., էջ 330. «Ո՛վ մանկունք Նոր Սիովնի... եւ զսոյն ընդունիք, եւ զառաջասացեալ՝ զԹադէոս արեղայս, որ փափաքանաւք եւ լի հոգով եւ յաւժարութեամբ մտաւք ստացաւ զտառս Աստուածայշունչս...»: Ընդգծված «զառաջասացեալ» բառը հուշում է, թե ստացողի մասին գրիչն արդեն հիշատակել է, բայց սա Թադեոս ստացողի մասին հայտնող միակ հիշատակարանն է: Ձեռագրում կան գրչի կողմից դատարկ՝ չգրված, գուցե, ստացողի հիշատակարանը լրացնելու համար թողնված տեղեր, որոնք պիտի լրացվեին ստացողի հիշատակարանով: Քիչ հավանական ենք համարում, թե գրիչը նկատի ունի իր ընդօրինակած այլ ձեռագրում Թադեոսի անվան հիշատակումը:

¹⁵ Նույն տեղում, Հ^մ 333, էջ 373-4. «...Ընդ հովանեաւ Սուրբ զՍքանչելագործիս, յառաջնորդութիւն տեղոյ Սիմէոն արեղաի, ի ստացումն սրբազան քահանայի **Թադէ[ոսի]**... եւ խորհրդակցի սորին՝ **Բարսէի սրբազան եւ ծիր արեղայի** ողորմեա՛, Տէր Քրիստոս»:

հիշատակություն չունեցող նորահայտ ձեռագրեր, և կամբողջանա Արծկեում գրչության գործի կազմակերպման ընթացքը:

գ. Ձեռագրի պատմությունը չի սահմանափակվում միայն ստեղծվելու և շրջանառության մեջ դրվելու փաստով. գրչագրի ճակատագրով անհանգիստ հետագա ստացողների, նորոգողների, փրկողների, նվիրատուների ջանքն ու աշխատանքը նույնպես ձեռագրի պատմության ուշադրության արժանի մաս են: Ձեռագիրս 1641 թ. նորոգվել-կազմվել է Եղեսիայում՝ ձեռամբ Պետրոս քահանայի՝ «ի վայելումն Աւետիք դպրին»՝ որպես հիշատակ «ցանկալի և բաղձալի Պաղտասար քահանային» Եղեսիայի Բարձրահայաց Սուրբ Աստվածածին եկեղեցում: Հասկանալի է՝ դժվար է վերհանել մի ձեռագրի դեգերման պատմությունը, որը վաղուց կորցրել է իր նախկին պատկանելության հետքերը: Չունենք տեղեկություն և պնդել չենք կարող, որ ձեռագիրը գրվելուց հետո մնացել է Արծկեում¹⁶: Իսկ մատենագիտական որևէ նշում Գր.Մաքսուդյանի նկարագրության մեջ, ցավոք, արտացոլված չէ¹⁷: Նկարագրությունից դժվար է հստակ եզրակացնել, սակայն չենք էլ բացառում, որ ձեռագրի՝ Գրիգոր Նյուսացու «Մեկնութիւն Երգ երգոցի» աշխատությունն ընդօրինակել է ոչ թե Հովհաննես գրիչը (նկարագրությունից պարզ է, որ դա արված է այլ ձեռքով), այլ ավելացվել է նորոգման ժամանակ: Եղեսիայի Ս. Աստվածածին վանքում գործող Պաղտասար կազմարարի մասին հաղորդում է 1650 թ. ՄՄ Հ^մ 1420¹⁸ ձեռագիրը: Այս ձեռագրի մասին, ցավոք, հիշատակություն չկա նաև Արամ Մահակյանի ստվարածավալ ուսումնասիրության մեջ¹⁹, որը հյուսված է Եղեսիայում գրված կամ նրա հետ առնչվող ձեռագրերի և արխիվային փաստաթղթերի հիման վրա: Ուստի այս հարցի լուսաբանումը թողնում ենք հետագա ուսումնասիրողներին:

¹⁶ Այս տվյալներով մեզ չհաջողվեց գտնել որևէ այլ տեղեկություն նաև Ղ. Փիրդալեմյանի և Օ. Բարադամյանի ընդօրինակած հիշատակարանների ձեռագրերում (ՄՄ Հ^մ 6333, 6273, 4515 նկարագրողներ՝ Ձեռագրագիտության բաժնի ավագ գիտաշխատող, ա. գ. թ. Դավիթ Ղազարյան, գիտաշխատող Հասմիկ Իրիցյան, նախկին գիտաշխատող Անի Թիլիքյան: Նկարագրություններն անտիպ են և կիրատարակվեն «Մայր ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի» համապատասխան հատորներում):

¹⁷ Տեղին էր երջանկահիշատակ մեր ուսուցիչ, պ.գ.դ. Գեորգ Տեր-Վարդանյանի պնդումը, թե հետագա նշումները որքան կարևոր են ձեռագրի պատմության բոլոր օղակները բացահայտելու համար:

¹⁸ Յիշք. ԺԷ., Գ, Հ^մ 620, էջ 389:

¹⁹ Դիւցազնական Ուրֆան եւ իր հայրդիները, Աշխատասիրեց՝ **Արամ Մահակեան**, Վերահրատարակութիւն, Անթիլիաս, 2014:

Բնագրագիտական արժեքը.

գ. Սողոմոն Իմաստունի գրքերը միջնադարում սիրված են եղել և հաճախ ընդօրինակվել են առանձին՝ Աստվածաշնչի բնագրի մի առանձին, անկախ խումբ կազմելով: Ն. Ակինյանն այս մասին անում է մի կարևոր դիտարկում. «...Նախնաբար Սողոմոնի Առակք, Բան Ժողովողի, Երգ երգոց եւ Իմաստութիւն անբաժան էին իրարմէ եւ մէկ հատոր կը կազմէին... Անոնք լիակատար Աստուածաշունչի մէջ ուրույն խումբ մը կը ներկայացնեն: Բայց կ'երեւայ, թէ յետոյ օրինակողները անդրադարձած են արտաքոյ այլազան ընթերցուածներուն եւ փորձած են ձուլել երկու խումբերը. երբ կամայական փոփոխութիւններ ալ տեղի ունեցած են: Բանասիրութեան գործը պիտի ըլլայ ձեռագրական համեմատութիւններով վերակազմել առաջին փութանակի թարգմանութիւնն իր մէջ եւ անոր սրբագրուած օրինակը առանձին»²⁰: Ի՞նչ պատկեր է ներկայացնում Գր.Մաքսուդյանի նկարագրության բնագիրը: Ճիշտ է, նկարագրության մէջ ամբողջական բնագիրն արտացոլված չէ. տրվում են միայն Սողոմոնի գործերի սկսվածքները և, թվում է, դժվար է ընդօրինակված բնագրի մասին դիտարկումներ անել, սակայն այս հարցում մեզ օգնում է ՄՄ Հ^մ 76 ձեռագիրը: Երկու ձեռագրերում ունենք գրչի համանման հիշատակումն առ այն, որ կիրառել է ստույգ գաղափար օրինակ. «Բայց գրեցաւ սա ի սաստիկ եւ յընդիւր արինակէ, ի վաղուց հետէ ստուգեալ եւ ճշմարտեալ ի նոյն պայմ|| (170բ) անի, բանիւք եւ բառիւք եւ տառիւ անթերի եւ անսղալ...»²¹: Հովհաննեսի՝ նույնությամբ ընդօրինակված երկու ձեռագրերը վկայում են, որ գաղափարվել են մեկ ընդհանուր «ընտիր» և հեղինակություն վայելող գաղափար օրինակից²²: Համեմատել ենք Առակաց գրքի և Երգ երգոցի մի քանի հատվածներ և ստացել հետևյալ պատկերը²³.

²⁰ Ն. Ակինյան, Սուրբ Գրքի հայերեն թարգմանությունը, «Հանդես ամսօրեայ», 10-11, 1935, էջ 561:

²¹ Յիշք. ԺԴ., Ա., էջ 330: Հմմտ. Մաքսուդյան, էջ 253:

²² ՄՄ Հ^մ 76 ձեռագիրն ունի մանրամասն գրչական սրբագրումներ:

²³ Ընթերցումներն արտահայտում ենք ընտրողաբար, քանի որ դրանք բավականին շատ են:

Գիրք/տուն /հմր.	ՄՄ Հ ⁴ 76 Գր. Մաքսուդյանի նկարագր. բնագիր	Աստուածաշունչ ²⁴
Առակ Ա. 19	Այս ճանապարհք են ամենեցուն, որ գործեն <i>զանօրէնութիւն...</i>	Այս ճանապարհք են ամենեցուն, որ գործեն <i>զանօրէնա...</i>
Առակ Ա. 31	Եւ ամբարշտութեամբ իւրեանց...	իւրեանց ամբարշտութեամբ...
Առակ Բ. 1	<i>զբան</i> պատուիրանի...	<i>զպատգամս</i> պատուիրանի...
Առակ Բ. 16	մի ժամանեցեն քեզ...	մի <i>հասցեն</i> քեզ...
Առակ Բ. 19	ոչ <i>դառնայցեն</i> անդրէն...	ոչ <i>դարձցին</i> ...
Երգ խորագիր	Երգ երգոց Սողոմոնի ²⁵	Երգ երգոց, որ է Օրհնութիւն օրհնութեանց, ասացեալ Սողոմոնի արքայի Իսրայէլի
Երգ Ա. 5	զի ես <i>սեւացեալ եմ...</i>	զի ես <i>սեւացեալ</i> <i>թխացայ...</i>
Երգ Ա. 5	<i>անտես արար զիս</i> արեգակն...	<i>խեթիւ հայեցաւ</i> ընդ իս արեգակն...
Երգ Ա. 6	<i>Միգուցէ լինիցիս</i> իբրեւ <i>զարդարեալ յերամակս</i> ընկերաց քոց...	<i>Գուցէ լինիցիմ</i> իբրեւ <i>զընկեցեալն յերամակս</i> ընկերաց քոց...
Երգ Ա. 13	Ողկոյգ <i>ծաղկի</i> է եղբարորդին իմ ի մէջ <i>այգեստանւոյն</i> Ենգաղայ...	Ողկոյգ նոճոյ է եղբօրորդին իմ ի մէջ <i>այգեստանեացն</i> Ենգաղայ... ²⁶

²⁴ Աստուածաշունչ մատեան Հին Եւ Նոր Կտակարանց. ըստ ճշգրիտ թարգմանութեան նախնեաց մերոց ի հելլենականն հաւատարմագոյն բնագրէ ի հայկականս բարբառ: Նորոգապէս ի լոյս ընծայեալ յընտրելագոյն գրչագիր գաղափարէ՝ համեմատութեամբ այլեւայլ օրինակաց հանդերձ կարելոր ծանօթութեամբք բնաբանին: Յաշխատասիրութենէ տեառն Հ. Յովհաննու Զօհրապեան վարդապետի, ի Վենետիկ, 1805. ՌՄԾԴ. (այսուհետեւ՝ Զօհրապեան, Աստուածաշունչ):

²⁵ «Երգ երգոցի» խորագրային տարբերեցումների մասին տես Լ. Հովսեփյան, Երգ երգոցը և Գրիգոր Նարեկացին, «Բանբեր Մատենադարանի», Հ⁴ 30, 2020, էջ 104-106:

²⁶ Զօհրապեան, Աստուածաշունչ, այս ընթերցումն այլ կերպ է:

Երգ Ա.15	Ահաւաղիկ <i>ես բարի,</i> <i>եղբարորդդ</i> իմ, այլեւ գեղեցիկ...	Ահաւաղիկ <i>կաս</i> <i>բարենշան եղբորորդեակ</i> իմ, այլ եւ գեղեցիկ
Երգ Ա.9	Ահաւասիկ սայ <i>եկեալ</i> <i>վազելով</i> ի վերա <i>լերանց</i> <i>խայտալով</i> ի վերա բլրոց...	Ահաւասիկ սայ <i>եկն վազս</i> <i>առնու</i> ի վերայ <i>լերանց</i> <i>խաղաղացեալ</i> ի վերայ բլրոց... ²⁷
Երգ Բ. 9	Ահաւասիկ սա եկաց <i>զկնի</i> որմոյն...	Ահաւասիկ սա եկաց <i>յայնկոյս</i> որմոյն...
Երգ Բ.14	Եւ եկ <i>աղանի</i> իմ... <i>մերձ</i> ի <i>պատուար</i> պարսպիդ...	Եւ եկ <i>դու աղանեակ</i> իմ... <i>առ պատուարաւ</i> պարսպիդ...
Երգ Բ. 14	<i>Յոյց ինձ գղեմս քո</i> եւ լսելի արա ինձ զբարբառ քո, <i>վասն</i> զի ձայն քո քաղցր է եւ <i>դէմք</i> քո գեղեցիկ...	<i>Երեւեցոյ ինձ զերեսս</i> քո եւ լսելի արա ինձ զբարբառ քո <i>զի բարբառ</i> քո քաղցր է եւ <i>տեսիլ</i> քո գեղեցիկ...
Երգ.Բ.15	աղուեստունս <i>փոքրկունս...</i> <i>զի</i> <i>այգիք մեր ծաղկեալ են...</i>	աղուեստունս մանրկունս... <i>եւ որթք մեր ծաղկէին...</i>

Վերը ներկայացվող ընթերցումներն իրենց եզակիությամբ հարում են Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանի Հ^մ 316 (ժամանակ՝ 1277-1307 թթ., պարունակում է Սողոմոնի գրքերը)²⁸ բնագրին և բարեխղճորեն արտացոլված են Հ. Ոսկյանի «Երգ երգոցի առաջին եւ երկրորդ թարգմանութիւնները» ուսումնասիրության մեջ որպէս ձեռագիր՝ D²⁹: Այս բնագրի որոշ ընթերցումներ համահունչ են նաև Երուսաղեմի Սուրբ Հակոբյանց մատենադարանի Հ^մ 1925 (ժամանակ՝ 1269)³⁰ Աստվածաշնչի բնագրի հետ:

²⁷ Նույն տեղում, այլ կերպ:

²⁸ Յուզակ Վիեննայի, հ. Ա, էջ 754:

²⁹ Հ. Ոսկեան, Երգ երգոցի առաջին եւ երկրորդ թարգմանութիւնները, Ուսումնասիրութիւն եւ բնագրեր, Վիեննա, 1925, էջ 6:

³⁰ Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. վեցերորդ, Կազմեց **Նորայր եպս. Պողարեան**, Երուսաղեմ, 1972, էջ 401-416: ՄՄ դրսի ժապավեն, Հ^մ 8, էջ 776-780: Աստվածաշնչի բնագիրը Կիլիկյան շրջանում էական փոփոխությունների է ենթարկվել (ենթադրվում է՝ Ներսէս Լամբրոնացու կողմից). ա՛յդ տարբերակն է ընկած Հ. Զոհրապյանի տպագիր Աստվածաշնչի հիմքում: Երուսաղեմի Հ^մ 1925 ձեռագիրը ներկայացնում է Աստվածաշնչի՝ տակավին փոփոխությունների չենթարկված բնագիրը, ուստի և նրան հարազատ ընթերցումները գիտական արժեք

Եզրակացություն

Գր. Մաքսուդյանի նկարագրության և ՄՄ Հ^մ 76 ձեռագրի համեմատական քննությունը թույլ է տալիս անել հետևյալ դիտարկումները.

Հովհաննես գրչի՝ Արծկեի անապատում նույնությամբ ընդօրինակած երկու ձեռագրերի թերի հիշատակարանները փոխադարձաբար լրացնում են իրար, ինչի միջոցով պարզում ենք.

ա. Արծկեի գրչօջախում գործունեություն ծավալած գործիչների անուններ, որոնց միջոցով վստահորեն կարելի է նույնականացնել և պարզել Արծկեի գրչակենտրոնի հետ կապված, սակայն տեղի կամ ժամանակի հիշատակություն չունեցող ձեռագրեր:

բ. Արծկեի ԺԴ.դարասկզբի ժամանակային վաղագույն սահմանը ըստ Գր.Մաքսուդյանի նկարագրության 1311 թվականն է, ոչ թե ընդունված 1317-ը:

գ. Սողոմոն Իմաստունի գրքերն առանձին ձեռագրով ընդօրինակված լինելը թույլ է տալիս քննել այս բնագիրը որպես Աստվածաշնչի ընդօրինակության մի առանձին խմբի նմուշ, որն ունի եզակի՝ Հովհ.Զոհրապյանի 1805 թ.տպագրած Աստվածաշնչում բացակայող և հնության կնիք ունեցող ընթերցումներ:

դ. ՄՄ Հ^մ 76 ձեռագրի Սողոմոնի գրքերի բնագրի (ուստի և՛ Գր.Մաքսուդյանի նկարագրության բնագրի) եզակի ընթերցումները ցույց են տալիս Աստվածաշնչի նախակիլիկյան բնագրի հետքը և կարող են իրենց նպաստը բերել Աստվածաշնչի քննական բնագիրը կազմելու շնորհակալ աշխատանքին:

Որպես վերջաբան. ի՞նչ են թաքցնում ձեռագրերը. ամեն ձեռագիր՝ նկարագրություն, թե դարերի արհավիրքներով անցած և մեզ հասած մասյան, հաղորդում է իրեն ծնունդ տված, դարերով փայփայած հայ մարդու՝ գրագրի, ուսուցչի, վաճառականի, կազմարարի, գյուղացու կամ իշխանի նվիրական ջանքը՝ արձանագրել իր ապրածը և հայ գիրքը հասցնել եկող սերնդին: Այդ նվիրյալների մասին մեզ հասած ցանկացած նորահայտ վկայություն հայ մշակույթն ուսումնասիրելու, գնահատելու և նրանով հիանալու մի նոր հնարավորություն է:

ունեն և կարևոր են նախակիլիկյան սուրբգրային բնագիրը վերականգնելու հարցում: Այդ մասին տե՛ս **Լ. Հովսեփյան**, Երգ երգոցը և Գրիգոր Նարեկացին, «Բանբեր Մատենադարանի», էջ 104-106:

Նորահայտ հայերեն ձեռագիր մատեան մը յԱմերիկա³¹
(Նկարագրող՝ Գր.Մաքսուդյան, վերանկարագրող՝ Լ.Հովսեփյան)

**ԺՈՂՈՎԱԾՈՅ ԳՐՈՅՆ ՍՈՂՈՍՈՎՆԻ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԻՒՍԱՅԻՈՅ
ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵՐԳ ԵՐԳՈՅԻ**³²

ԱՐԾԿԷ

ՉԿ.- 1311

ԳՐԻՉ՝ Յովհաննէս արքայ (Մէլիքշահ, թ.1-182), Անանոս³ (թ.183-214)
ՄԵՓԱԿԱՆԱՏԷՐ՝ Արշակ Տայեան (Դեթրոիդ, ԱՄՆ)³³:

ԹԵՐԹ՝ 214: ՆԻԻԹ՝ թուղթ: ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 16.1x11.9x4: ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝
երկսին, միասին (183ա-214բ) : ԳԻՐ՝ բոլորգիր.խորագիրք եւ գլխագիրք՝
կարմիր: ՏՈՂ՝ 17, 18 (183ա-214բ):

ԿԱԶՄ՝ կաշի, միջուկը՝ տախտակ:

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՉՈՒԹԻՒՆ - Ճակատագարդ՝ 84ա, 183ա: Զարդագիր՝
թռչնագիր՝ 1ա:

ՊԱՏԱՌԻԿ-ՊԱՀՊԱՆԱԿ - Աւետարան³⁴: [ԱԲ] (վջ): Երկաթագիր:
Կարդալ՝ Յովհ.ԺԸ., 35:

ՎԻՃԱԿ՝ բաւարար.նորոգուած ԺԷ.դ., վերակազմուած՝ աւելի ուշ: Վերջից
թափուած:

Բովանդակութիւն

Ա.1ա-83բ [Առակք Սողոմոնի]

ա. 1ա-24ա Առակ Սողոմոնի - Ճանաչէ (այսպէս) զիմաստութիւն եւ
զխրատ...(Ա., գլ. Ա.-ԻԴ.):

բ. 24ա-69բ Առակք Սողոմոնի[ի] - Որդի իմաստուն ուրախ առնէ
զհայր...(Բ., գլ. Ա.-ԻԴ.):

գ. 69բ-83բ [Առակք Սողոմոնի] - Առակք Սողոմոնի [ան]քնինք³⁵, զոր
գրեցին բարեկամք Եզեկիա արքա Հրէաստանի... (Բան երկրորդ, գլ. ԻԴ):

³¹ Գր. Մաքսուդյանի նկարագրությունը փոփոխել, հարմարեցրել ենք Մաշտոցյան
Մատենադարանի «Մայր ցուցակ ձեռագրացի» նկարագրություններին ներկայացվող
պահանջներին:

³² Խորագիրը թողել ենք նույնը. այսօրինակ խորագրերը, ձեռագրերի
նկարագրությունների ներկա սկզբունքներից ելնելով, կարելի էր վերնագրել
«Ժողովածու» կամ «Մասունք Աստուածաշնչի և Գրիգոր Նիսացի. Մեկնութիւն
Երզոց Երզոյն» ձևերով: Կետադրությունը հարմարեցրել ենք ժամանակակից
հայերենի պահանջներին:

³³ Ներկա սկզբունքներից դուրս է հետագա սեփականատիրոջ անունը
նկարագրության սկզբնամասում, ինչպէս այստեղ, հիշատակելը, սակայն թողել ենք
նույնը:

³⁴ Ցավալիորեն պատահիկ- պահպանակի գրչության ժամանակը նշված չէ:

Բ. 83բ-112ա Ժողովող.Բան Ժողովողի՝ որդւոյ Դաւթի թագաւորի – Ունայնութիւն ունայնութեանց. ասաց Ժողովողն...

Գ.112ա-27ա Երգ երգոց Սողովմունի – Հարսն ասէ զայս ինչ.Համբուրեսցէ զիս ի համբուրից բերանոյ իւրոյ...եւ կամ որթոց եղանց ի վերա[յ] լերանց խնգաբերաց (Գիտացի զի՝ չիք)³⁶:

Դ.127ա-83ա Իմաստութիւն Սողովմունի – Սիրեցէք զարդարութիւն ոյք դատիք գերկիր...

Ե.183ա-214բ Գրիգորի Նիսաց[ւ]ն[յ] Մեկնութիւն Երգ երգոցի – Բան ԱռՀարսն ասէ.Համբուրեսցէ զիս ի համբուրից բերանոյ իւրոյ...Նոյնպէս եւ զլսելի վայրապար դարձուցին եւ զայլ:

Յիշատակարան գրչութեան Ժամանակի

69ա-70ա [Ո]վ ընթերցողք, յորժամ ի ձեռս ա[ն]նուք յաղագս աւգտութեան, յիշեսցիք յաղաւթս:

83բ Ով եղբարք, աղաչեմ զձեզ, որ զԱստուած ողորմին ասէք գծողի՝ սուտանուն արեղա[յ]ի Յոհաննէսի:

111բ-2ա Ժողովող.Ով որ ընթերցողք զտառս Աստուածաշունչս, եւ ճաշակիք յայսմ յոգնահաւանեան սեղանոյս եւ զսոյն ընդունիք եւ զԲ.եղբարքն իս՝ զՍուգիասն եւ զԱնդրէասն, յիշեսցիք յաղաւթս ձեր, եւ զանպիտան եւ զսուտանուն գծողս՝ Յոհաննէս արեղա[յ], եւ Աստուած զձեզ յիշէ.ամէն:

126բ-7ա Ով եղբարք, ընթերցողք Աստուածաշունչ գրոցս, աղաչեմ, յիշեսցիք յաղաւթս ձեր զսուտանուն արեղայ զՅոհաննէս:

143բ-4ա Վա՛յ ինձ, վա՛յ, եւ եղուկ յիմարութեանս, որ չեմ ի հասկանալ զպատգամս իմաստնոյն, որք ընդ մեզ խաւսի զճառս իմաստնոց:

179ա Զմեղապարտ զՅոհաննէս, որ տկար անձամբ գրեցի, յիշեսցիք յաղաւթս ձեր:

179բ-81ա Ուղղեալ է զարինակս զայս յԱղեքսանդ[ր]ացոց եւ յԵրուսաղէմացոց արիին[ակէ]³⁷:

Փառք...³⁸Զի մի բնութիւն ասել՝ զերիսն դաւանենք ըստ անձնաւորութեան յիմաց, եւ զերիսն՝ խոստովանել զմի բնութիւն բնութեան³⁹ նոցուն: Ըանաչեմք յամենայն գոյից արարածոց իւրոց յերկնաւորաց անմահական

³⁵ Տպ. այսպէս. «Առակք Սողովմունիան քնինք...»:

³⁶ Տպ. չիք

³⁷ Տպ. արիին: Լրացումներն անում ենք ըստ ՄՄ Հ⁴բ 76 ձեռագրի:

³⁸ Ծավալի անհարկի ուռճացումից խուսափելու նպատակով այստեղ չենք գետեղում ամբողջ հիշատակարանը, հատվածը տես Գր. Մաքսուդյան, Նկարագրություն, էջ 252-253: Նույն ՄՄ Հ⁴բ 76. տես Յիշք. ԺԴ., Ա., էջ 330:

³⁹ Տպ. զմութիւն բնութեան *փյւ. զմի բնութիւն բնութեան*

դասուց եւ ի ստոր, եւ կացելոցս⁴⁰ մարդկան՝ բանական մահկանացուածս, նաեւ յայնց ոմանց, որ տարորոշ գոլ ի սոցունց, յաւիտեանս. ամէն:

Գրեցի եւ հաստատեալ կառուցի, աւժանդակութիւն առեալ ի վերին գաւրութենէն, ի դէմս քարտենի, ըստ իմումս կար[ող]ութեան զբանս Աստուածայնոյս Սողոմովնի, աստուածային հոգւով առյցեալ, ի թուականութեան Հայկազեան տումարիս ՉԿ.(1311): Ես՝ Յոհաննէս անուն⁴¹, ի մանկունս եկեղեցւոյ, գրեցի ըստ իմում կարողութեան, եւ կարգեցի ի դէմս քարտենի, ի գաւառիս Բզնունեաց կոչեցեալ՝ յանումանեալ⁴² անապատիս Արծկէու⁴³, սիւրալի եւ պայծառ անուամբ շքեղացեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ եկեղեցւոյս, որ անւամբ յորջորջի Սուրբ Սիովն, եւ այլ սրբոց եւ Սուրբ Մքանչեղագործի, եւ պայծառ անւամբ կենսաբեր Սուրբ Նշանի: Եւ ես՝ Մէլիքշահ⁴⁴ անուն ըստ աւագանի կոչելոյ, եւ ապա ի ձեռնադրութեան փոխելոյ անուն Յոհաննէս, որ չեմ իսկ արժանի անուան քահանայութեան, այլ յուսամ յողորմութիւն Աստուծոյ, միթէ⁴⁵ համարի թիւ վարձկանաց իւրոց: Ով որ հանդիպիք՝ ընթեռնուլ եւ մտաւք ճաշակեալ յայսմ յոգնաւիամեստն սեղանիս, որք է ի կրթութիւն մանկանց Նոր Սիովնի, եւ զսոյն ընդունիք եւ յիշատակի արժանի առնէք աղաթիւք առ Քրիստոս, յայսն անձին իմոյ գտածանելիս զանազան կրիւք ներհակաց աստուածային կամաց:

Արդ, աղաչեմ, յորժամ ի ձեռս առնուք գտառս Աստուածաշունչս, յիշեսցիք զերիս եղբարսն իմ՝ զԱռաքիասն եւ զԱնդրէասն եւ զՇահմէլէքն⁴⁶, եւ զքոյրն իմ զԲանգիսաթուն եւ զԾնաւորքն իմ՝ զԼուսիկ⁴⁷, զփոխեցեալքն ի Քրիստոս յոյսն ամենեցուն. որ պարգեւատու է, վարձս բարեաց եւ բազմապատիկս երկնա[յ]ին պարգեւաւք առյցեալս հաստուցէ նոցին ըստ տրոց փոխարինին, արդար դատաւորն Քրիստոս, յորժամ գայցէ փառաւք Հաւր եւ Հոգւոյն հանդերձ հրեշտակաւք:

⁴⁸182բ (սիւնակ Ա., առաջին չորս տողերը եղծուած) [Բայց գրեցաւ սա ի սաստիկ եւ յընդիր ար[ի]նակէ⁴⁹, ի վաղուց հետէ [ստ]ուգեալ եւ ճշմարտեալ ի նոյն պայմանի՝ բանիւք եւ բառիւք եւ տառիւ անթերի եւ անտալ գոլով, զի

⁴⁰ Տպ. սխալ է վերականգնել՝ կա[մ մեր]ոցս փիւ. կացելոցս

⁴¹ ՄՄ Հ⁴⁸բ 76 Ես՝ անալիտանս ի մանկունս եկեղեցւոյ Յոհաննէս անուն

⁴² ՄՄ Հ⁴⁸բ 76 չիք

⁴³ Շարունակությունը՝ մինչև 182բ «...ընդիր արինակէ»՝ տարբեր

⁴⁴ Տպ. Մէլիք Շահ

⁴⁵ Տպ. մի թէ

⁴⁶ Տպ. Շահ Մէլէքն

⁴⁷ Տպ. փոքրատառ

⁴⁸ Այս հատվածից՝ համահունչ ՄՄ Հ⁴⁸բ 76-ի հետ

⁴⁹ Լրացնում ենք ըստ ՄՄ Հ⁴⁸բ 76-ի: Տպ. յըն[դար]ինակէր փիւ. յընդիր արինակէ

թէպէտ եւ յաղագս մերոցս կարեաց ի տոյնս ձեռնարկեցաք, սակայն եւ առաւել եւս վասն արինակի եւ գաղափար այլոց լինելով սա՝ ըստ յարմարութեան բանիցն:

Զի ամենայն ոք⁵⁰ համարձակ գայս առցէ առ ի յայլ առանց երկբայութեան եւ կասկածանաց, եւ զմեզ, եւ զծնողսն մեր ի խորոց սրտէ յիշեսցէ (1 տող չիք, լրացնում ենք՝ առանց ստացողի անուն հիշատակելու) [որ ստացաւ զգիրքս ի խալալ արդեանց իւրոց, յիշեսցիք⁵¹՝ առ բերք բարեաց տուողն՝ Քրիստոս Յիսուս, որում յաւէտ փափագիմք հոգւովն ի⁵² տեսութեան, ի Հայր եւ ի Սուրբ Հոգի նոցին, որ է արհնեալ եւ փառաւորեալ ընդ Հաւր եւ Սուրբ Հոգւոյն յերիս յաւիտեանս յամենայն գոյից արարածոց իւրոց]⁵³:

Յիշատակարան հետազայի

182բ (նորոգողի, 1641 թ.) Վերստին նորոգեցաւ Աստուածաշունչ գիրքս ձեռամբն տէր Պետրոս քահանային՝ ի վայելումն Աւետիք դպրին, եւ սա[յ] յիշատակ է տէր Պաղտասար ցանկալի եւ աստուծայի քահանային: Ով որ կարդա[յ] կամ արինակէ, Աստուած ողորմի ասէ իւրն եւ իւր նախնեաց, եւ ձեզ ողորմի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս ի միւս անգամ⁵⁴ գալստեանն. ամէն: Հայր մեր որ յեր՝:

Կազմեցաւ գիրքս ի թվականիս հայոց ՌՂ.(1641)՝ ի դուռն Բարձրահայեաց Սուրբ Աստուածածնին, ի մայրաքաղաքն Եդեսիեա:

|. |||:|:: |:: |||:|:: ||. |||:|:: |:: |. |||. |||:|. |. |||:|. (վերջին երկու միավորը՝ պատվի նշանով. պրոնակետային ծածկագիր՝ «ԱԻԵՏԻՔ ԾԱՌԱՅ ԱՍՏՈՒԾՈՅ»):

Օգտագործված գրականություն

Ձեռագիր սկզբնաղբյուրներ

1. Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռ. Հ^մ 76:
2. Երուսաղեմի Սուրբ Հակոբյանց մատենադարանի ձեռ. Հ^մ 1925, Մաշտոցյան Մատենադարանի դրսի ժապավեն Հ^մ 8:

Տպագիր սկզբնաղբյուրներ

3. Ակինեան Ն., Սուրբ Գրքի հայերէն թարգմանութիւնը. - «Հանդէս ամսօրեայ», Հայագիտական ուսումնաթերթ, Թիւ 10-12, Հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, ԽԹ.տարի, 1935:

⁵⁰ Տպ. որ *փ/ւ*. ոք

⁵¹ Տպ. վերականգնված հատվածը՝ չիք

⁵² Տպ հոգւովն ի *փ/ւ*. հոգւով նմին ի

⁵³ Տպ. վերականգնված հատվածը՝ չիք

⁵⁴ Տպ. գրված է առանձին

4. Աստուածաշունչ մատեան Հին եւ Նոր Կտակարանաց. ըստ ճշգրիտ թարգմանութեան նախնեաց մերոց՝ ի հելլենականն հաւատարմագոյն բնագրէ ի հայկականս բարբառ: Նորոգապէս ի լոյս ընծայեալ յընտրելագոյն գրչագիր գաղափարէ՝ համեմատութեամբ այլեւայլ օրինակաց՝ հանդերձ կարելոր ծանօթութեամբք բնաբանին: Յաշխատասիրութենէ տեառն Հ. Յովհաննու Զօհրապեան վարդապետի, ի Վենետիկ, 1805. ՌՄԾԴ.:

5. Coulie Bernard, Armenian Manuscripts, Catalogues, Collections, Libraries, 2nd Revised Edition, Turnhout, Brepols, 2020:

6. Գօլանճեան Սուրբէն, Յովհաննէս վարդապետ Հիւսեան, Բաբգէն աթոռակից կաթողիկոս Կիւլէտերեան, Գեորգ Տէր-Վարդանեան, Եղեռնը եւ մեր ձեռագրերի կորուստներն ու փրկութիւնները, Հրատարակութեան պատրաստեց՝ Գեորգ Տէր-Վարդանեան, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2015:

7. Դիւցազնական Ուրֆան եւ իր հայորդիները, Աշխատասիրեց՝ Արամ Սահակեան, Վերահրատարակութիւն, Անթիլիաս, 2014:

8. ԺԴ. դարի հայերէն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Կազմ.՝ Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1950:

9. Կարապետյան Ս., Հայաստանի պատմություն, Հատոր Գ., Արծկէ, «Բյուրակն» հրատ., Երևան, 2018:

10. Հայերէն ձեռագրերի ԺԵ. դարի հիշատակարաններ (1641-1660 թթ.), Հատոր Գ., Կազմեց՝ Վազգէն Հակոբյան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1984:

11. Հայերէն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԴ.դար, Մասն Ա (1301-1325 թթ.), Կազմողներ՝ Լ.Խաչիկյան, Ա.Մաթևոսյան, Ա.Ղազարոսյան, «Նաիրի» հրատ., Երևան, 2018:

12. «Հայկական Սովետական հանրագիտարան», Հատոր 2, Արգիշտի-Գեղերվան, Երևան, 1976:

13. Հովսէփյան Լ., Երգ երգոցը և Գրիգոր Նարեկացին, «Բանբեր Մատենադարանի». - Հ^տ 30, Երևան, 2020:

14. Մաթևոսյան Ա., Մեծփավանքի գրչության կենտրոնը (ԺԲ.-ԺԵ.դդ.), Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 1997:

15. Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, Հատոր Ա., Կազմեցին՝ Օ.Եգանյան, Ա.Զեյթունյան, Փ.Անթարյան, Խմբագրությամբ՝ Ա.Մնացականյանի, Օ.Եգանյանի, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1984:

16. Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. վեցերորդ, Կազմեց Նորայր եպս. Պողարեան, Երուսաղէմ, 1972:

17. Մագաուդեան Գր., Նորահայտ հայերէն ձեռագիր մատեան մը յԱմերիկա. - «Սիոն», ԽԲ.տարի - նոր շրջան, Մայիս-յունիս, Թիւ 5-6, 1968:

18. Ոսկեան Հ., Երգ երգոցի առաջին եւ երկրորդ թարգմանութիւնները, Ուսումնասիրութիւն եւ բնագրեր, Մխիթարեան տպ., Վիեննա, 1925:

19. «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, 2002:

Что скрывают рукописи?

Заключение

Г. Максудян опубликовал в 1968 году в ежемесячном журнале «Сион» описание рукописи 1311 года, дополняющую рукописное наследие средневекового Арцке, переписанную переписчиком Ованесом в «Пустыне Арцке» под названием «Недавно обнаруженная в Америке армянская рукопись». Рукопись содержит книги Соломона Мудрого: Притчи, Экклезиаст, Песнь Песней, Премудрость, а также произведение Григора Нюсаца «Толкование Песни Песней». В статье данное описание рассматривается как важный источник, равноценный рукописи, для изучения письменной среды Арцке.

Ованес в 1317 году, в той же пустыне Арцке, сделал точную копию той же рукописи (памятные записи и содержание совпадают), которая является рукописью номер 76 Матенадарана имени Маштоца. Текстолого-кодикологический сравнительный анализ этих двух рукописей из Пустыни Арцке проявляет новые детали как о переписчике Ованесе, так и относительно писательской среды Арцке в начале XIV века; становятся известны мирское имя переписчика и имена его родственников, о которых в памятной записи рукописи номер 76 упоминаний нет.

В статье подчеркивается тот факт, что Соломоновы Притчи, Экклезиаст, Песнь Песней и Премудрость были скопированы в отдельной рукописи как уникальное явление копирования библейского текста, чем обосновано наличие в этом тексте заслуживающих внимания разночтений, отсутствующих в считающихся авторитетными чтениях Библии, опубликованных Ованесом Зограбяном в 1805 году, и могут способствовать будущей работе по составлению критического текста Библии.

⁵⁵ Исследование выполнено при финансовой поддержке Комитета по науке РА в рамках научного проекта № 21Т-6А277.

Lilit Hovsepyan ,Tatevik Manukyan

What do the Manuscripts hide?

About the description of a Manuscript published in the "*Sion*" magazine⁵⁶

Conclusion

Key words and expressions: description of the manuscript, copyist, Artske, original manuscript, handwritten losses, colophon, pre-Cilician editing of the Bible, "*Sion*" magazine, Krikor Maksoudian, Song of Songs, copy.

K. Maksoudian published in 1968 in the magazine "*Sion*" a description of the manuscript of 1311, supplementing the manuscript heritage of the medieval Artske, copied by the scribe Hovhannes in the "Desert of Artske" under the title *Recently discovered Armenian manuscript in America*. The manuscript contains the books of Solomon the Wise: Proverbs, Ecclesiastes, Song of Songs, Wisdom, as well as the work by Grigor Nyusatsi *Interpretation of the Song of Songs*. The article considers this description as an important source, equivalent to a manuscript, for the study of the written environment of Artske.

In 1317 the Hovhannes, in the same Artske desert, made an exact copy of the manuscript (colophons and contents coincide), which is the manuscript number 76 of the Mashtots Matenadaran. The comparative textological-codicological analysis of these two manuscripts from the Artske Desert reveals new details both about the copyist Hovhannes and about the writing environment of Artske at the beginning of the 14th century; the worldly name of the copyist and the names of his relatives become known, of whom there is no mention in the colophon of the manuscript number 76.

The article highlights the fact that Solomon's Proverbs, Ecclesiastes, Song of Songs and Wisdom were copied in a separate manuscript as a unique phenomenon of copying the biblical text, which justifies the presence in this copied text of noteworthy discrepancies that are absent in the readings of the Bible, considered authoritative, published by Hovhannes Zohrabian in 1805 year, and may contribute to a future work on the composition of the critical text of the Bible.

Խմբագրություն է ուղարկվել 19.07.2023թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 05.08.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

⁵⁶ The work was supported by the Science Committee of RA, in the frames of the research project № 21T-6A277.

**ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՍՐ, ABOVE-ՎԵՐ/ՎԵՐԵՎ,
AGAINST-ՂԵՄ/ԸՆԴՂԵՄ ԲԱՂԱԴՐԻՉ ՈՒՆԵՑՈՂ ԲԱՅԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԴՎԱԾԱՅԻՆ ԲԱՅ, ԱՐՏԱԽԱՅՈՒՄԻՆՆԵՐԻ ՎԵՐՋԱՎՈՐՈՒՄԻՆՆԵՐԻ**

Ամփոփում

Անգլերենը և հայերենը հարուստ են *անորոշ դերբայ+նախդիր/կապ* կամ *մակբայ* կազմություններով: Այս միավորները հայերենում կոչվում են հարադրավոր բայեր, իսկ անգլերենում՝ phrasal verb, որը թարգմանաբար նշանակում է «դարձվածային բայ»: Այս բայական հարադրությունների կազմում որպես ոչ բայական բաղադրիչ գործածվում են հիմնականում տեղի և ուղղության իմաստ ունեցող նախդիրներ/կապեր կամ մակբայներ, ինչպես՝ take up բառացի «վեր վերցնել», իմաստը՝ «գերադասել», blow up բառացի «փչել վեր», իմաստը՝ «պայթել», վեր հանել՝ «գաղտնիքը բացել, պարզել», ղեմ ընկնել՝ «խնդրել, թախանձել, աղաչել»:

Նշված միավորները հաճախ գործածվում են նմանատիպ համատեքստերում՝ արտահայտելով մերձ իմաստներ և նման են կառուցվածքով: Սակայն ընդհանուր իմաստներից զատ՝ զուգադրվող միավորներն ունեն նաև միայն իրենց բնորոշ իմաստ, որը բացակայում է լեզուներից մեկում:

Հայերենում, լեզվի համադրական տիպով պայմանավորված, անգլերենի սր, above, against բաղադրիչ ունեցող բայական հարադրությունների իմաստները հաճախ արտահայտվում են վերջավորությունների միջոցով:

Այս հոդվածում քննել ենք հայերենի և անգլերենի սր, above-վեր/վերև, against-ղեմ/ընդղեմ բաղադրիչ ունեցող բայական հարադրությունները՝ իմաստային ընդհանրությունների և տարբերությունների վերհանման նպատակով:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. զուգադրական քննություն, բայական հարադրություն, դարձվածային բայ, համեմատություն, ընդհանրություն, տարբերություն, ոչ բայական բաղադրիչ, կապ, նախդիր, մակբայ:

Ներածություն

Դարձվածային բայերը առանձնահատուկ տեղ ունեն անգլերենում: Դրանք առանձնացվում են այն բայական հարադրություններից, որոնցում ոչ բայական բաղադրիչը լիմաստ խոսքի մաս է: Եթե, օրինակ, անորոշ դերբայով և գոյականով կազմված *go nuts* (բառացի «գնալ **ընկույզ**», իմաստը՝ «խելագարվել») կազմությունը համարվում է դարձվածք, ապա *weigh in* (բառացի «կշռել **վեր**», իմաստը՝ «կարծիք, տեսակետ հայտնել») բայական հարադրությունը համարվում է դարձվածային բայ:

Հայերենի հարադրավոր բայերի համար Ալ. Մարգարյանը առանձնացնում է ութ խումբ: Ութերորդ խմբի մեջ ընդգրկում է այն հարադրավոր բայերը, որոնց ոչ բայական բաղադրիչը տեղի կամ տարածական իմաստ արտահայտող բառ է: Մարգարյանը նշում է, որ այս միավորները բաղադրիչների ներքին կապի և շարահյուսության, ինչպես նաև ձևաբանական կառուցվածքի տեսանկյունից տարբերվում են մյուս տեսակի հարադրավոր բայերից¹:

Այս միավորներին ուշադրություն է դարձրել նաև Ա. Մուրվալյանը: Խոսելով բայական արտահայտությունների մասին՝ նա գտնում է, որ դրանք լինում են երեք տեսակի: Նա այդ տեսակներից մեկն է համարում ետադրության (որոշ մակբայներ և նման բառեր) և անորոշ դերբայի հարադրությամբ կազմված միավորները: Մուրվալյանը նշում է, որ այս միավորներում ոչ բայական բաղադրիչը հիմնականում կատարում է սպասարկու դեր՝ ուղղության իմաստ հաղորդելով բայի արտահայտած գործողությանը: Օր.՝ *առաջ մղել, հետ գնալ, հետ պահել, մոտ վազել*²:

Եթե անգլերենում դարձվածային բայերը հստակ սահմանագատված են այն բայական հարադրություններից, որոնցում ոչ բայական բաղադրիչը լիմաստ խոսքի մաս է, ապա հայերենում վերջիններս նույնպես համարվում են հարադրավոր բայեր: Ստացվում է, որ հայերենում այս կազմությունները ընկալվում են որպես հարադրավոր բայերի մի տեսակ, իսկ անգլերենում հենց այս միավորներն են համարվում հարադրավոր բայեր:

Մեթոդաբանությունը

Ժամանակակից անգլերենի և հայերենի սբ, above-*վեր/վերև*, against-*դեմ/ընդդեմ* բաղադրիչ ունեցող բայական հարադրությունների

¹ Մարգարյան Ալ., Հայերենի հարադիր բայերը, Ե., 1966, էջ 134-135:

² Մուրվալյան Ա.Ա., Հայոց լեզվի դարձվածաբանություն և բայակազմություն, Հայկական ՄՄԴ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, Ե., 1959, էջ 78-84:

համեմատական ուսումնասիրությունն իրականացրել ենք համեմատական, վերլուծական և նկարագրական մեթոդների կիրառմամբ:

Ուսումնասիրության նյութը վերցրել ենք հետևյալ բառարաններից՝ Է. Ադայանի «Արդի հայերենի բացատրական բառարան»³, Պ. Բեդիրյանի «Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան»⁴, Ա. Սուքիասյանի և Ս. Գալստյանի «Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան»⁵, Ա. Վ. Կունինի «Անգլերեն-ռուսերեն դարձվածաբանական բառարան»⁶, «Օքսֆորդի իդիոմների բառարան»⁷, «Ամերիկյան իդիոմների բառարան»⁸, «Օքսֆորդի դարձվածային բայերի բառարան»⁹:

Անգլերենում՝ up, above, հայերենում՝ վեր/վերև բաղադրիչ ունեցող կազմություններ:

Որպես ոչ բայական բաղադրիչ՝ up «վեր» բառը անգլերենում ամենագործածականներից է: Հայերենի *վեր* բառով նույնպես կազմվում են բազմաթիվ հարադրավոր բայեր:

Այս բառերը, հաճախ հարադրվելով շարժում ցույց տվող բայերի հետ, վերջիններիս գործողությանը հաղորդում են *դեպի վեր ուղղված լինելու* իմաստ, ինչպես՝ go up-*վեր էլնել*, climb up-*վեր/վերև մագլցել*, look up-*վեր նայել*, throw up- *վեր/վերև գցել*, rise up-*վեր խոյանալ*: Օր.

The boy was **throwing up** the ball.

Տղան վեր էր նետում գնդակը:

Summoning all the strength he had left, he **climbed up**.

Հավաքելով վերջին ուժերը՝ նա վեր մագլցեց:

Above «վերևում» բառը մի շարք կազմություններում բայով արտահայտված գործողությանը նույնպես հաղորդում է *դեպի վեր ուղղված*

³ Ադայան Է. Բ., «Արդի հայերենի բացատրական բառարան», «Հայաստան» հրատարակչություն, Ե., 1976:

⁴ Բեդիրյան Պ. Ս. «Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան», Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն, Ե., 2011:

⁵ Սուքիասյան Ա. Մ. և Գալստյան Ս. Ա. «Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան», Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Ե., 1975:

⁶ Кунин А. В. , Англо-русский фразеологический словарь, изд. М., “Русский язык”, 1984.

⁷ Oxford Dictionary of Idioms, Second Edition, Oxford University Press, New York, 2004.

⁸ Spears, R.A., Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs, The McGraw-Hill Companies, USA, 2005.

⁹ Oxford Phrasal Verb Dictionary, Oxford University Press, 2002.

լինելու իմաստ: Որոշ միավորներ ունեն իրենց հայերեն համարժեքները: Օր.՝ tower above հարադրությանը համարժեք է հայերենի *վեր խոյանալ* հարադրավոր բայը: Ինչպես՝

The castle **towered above** the city center.

Ամրոցը վեր էր խոյանում քաղաքի կենտրոնում:

Համեմատվող լեզուներում սր/վեր բաղադրիչով կազմությունները կարող են արտահայտել *գերադասել, նախընտրել, նախապատվություն տալ* իմաստները, ինչպես՝ like up «նախընտրել, հակված լինել մի բան անելու», take up «գերադասել», favor up «նախընտրել, գերադասել», *վեր բռնել* «գերադասել, նախընտրել», *վեր դասել* «բարձր համարել, գերադասել»: Օր.՝

She **favors up** spending time with her family over going to walk with friends.

«Նա **նախընտրում է** ժամանակ անցկացնել ընտանիքի հետ, քան գնալ ընկերների հետ զբոսնելու»:

I **take** red wine **up** to white wine.

«Ես կարմիր գինին **գերադասում եմ** սպիտակ գինուց»:

Ուրեմն դու նրան ինձնից վե՞ր ես դասում:

Այս իմաստն է արտահայտում նաև անգլերենի put «դնել» և above «վեր» բառերով կազմված put above հարադրությունը՝ և համապատասխանում է հայերենի *վեր դասել* հարադրավոր բային: Օր.՝

It's important to **put** the interests of the team **above** your own interests.

Կարևոր է թիմի շահերը վեր դասել սեփական շահերից:

Վեր/սր բառով կազմված որոշ բայական հարադրություններ արտահայտում են *վեր կենալու/արթնանալու* իմաստ, ինչպես՝ wake up «արթնանալ», get up «վեր կենալ», *վեր թռչել* «1. ելնել, 2. քնից արթնանալ», *վեր կենալ* «1. ոտքի ելնել, 2. արթնանալ», *վեր ցատկել* «1. տեղից վեր թռչել, 2. հանկարծ արթնանալ», *վեր հանել* «արթնացնել»: Օր.՝

She **got up** at 5 o'clock.

Նա վեր կացավ ժամը հինգին:

Անգլերենում սր բառով մի շարք բայական հարադրություններ ունեն *արթուն մնալ, չքնել* իմաստները, ինչպես՝ be up «արթուն լինել», stay up «արթուն մնալ», wait up «չքնել՝ մեկին սպասելով»: Օր.՝

I will **be up** all night preparing for exams.

«Ամբողջ գիշեր **արթուն եմ լինելու**, որ պատրաստվեմ քննություններին»:

Համեմատվող լեզուներում *վեր/սր* բառով կազմությունները կարող են արտահայտել *առողջական կամ ֆիզիկական վիճակը վերականգնելու կամ կազդուրվելու* իմաստ, ինչպես՝ shape up «բարելավել մարզավիճակը», sober

up «ուշքի գալ, ակոհողի ազդեցությունը անցնել», perk up «առույգանալ», *վեր կանգնել* «առողջանալ, կազդուրվել»:

Անգլերենում up-ը հաճախ գործածվում է բայով արտահայտված գործողությանը որակի բարելավման կամ քանակի ավելացման իմաստ հաղորդելու համար: Օրինակ՝ dress բայը նշանակում է հագնվել, իսկ dress up հարադրությունը ունի «զուգվել» իմաստը: Heat բայը նշանակում է «տաքանալ», իսկ heat up բայական հարադրությունը ունի «լավ տաքանալ» իմաստը:

Անգլերենի մի շարք բայերում up բաղադրիչը բայի արտահայտած գործողությանը հաղորդում է ավարտվածության իմաստ: Այս հարադրությունները արտահայտում են *գործողությունը վերջացնելու, ավարտին հասցնելու* իմաստ: Բայական բաղադրիչի բառային իմաստը հիմնականում պահպանվում է, իսկ up-ը ավարտվածության իմաստ է հաղորդում բայով արտահայտված գործողությանը, ինչպես՝ sell «վաճառել»-sell up «ունեցած ամեն բան վաճառել», use «օգտագործել»-use up «օգտագործել-վերջացնել», eat «ուտել»-eat up «ուտել-վերջացնել», end «վերջացնել»-end up «լիովին վերջացնել», clean «մաքրել»-clean up «մաքրել-վերջացնել»: Օր.

I need to go to the store because I have **used up** the flour.

«Պետք է գնամ խանութ, քանի որ **օգտագործել եմ ամբողջ** ալյուրը»:

Անգլերենում up բառերով կազմված հարադրությունները կարող են ունենալ *հայտնվել, ի հայտ գալ* իմաստները ինչպես՝ come up «հանկարծակի հայտնվել», crop up «անսպասելի հայտնվել», pop up «հայտնվել», spring up «հանկարծակի հայտնվել»: Օր.

A new shopping mall has **sprung up** in the city centre.

«Քաղաքի կենտրոնում առևտրի մի նոր կենտրոն է **հայտնվել**»:

Համեմատվող լեզուներում *վեր/*up բառով կազմված մի քանի հարադրություններ արտահայտում են *բացահայտ(վ)ել, պարզ(վ)ել* իմաստները, ինչպես՝ turn up «պարզվել, ի հայտ գալ», *վեր հանել* «բացահայտել»:

Սր բառը գործածվում է նաև մի քանի հարադրություններում, որոնք ունեն *վնասվել, փչանալ* իմաստները, ինչպես՝ bash up «վնասել, հարվածի գալ», break up «փչանալ (սարքի, մեքենայի մասին)»: Օր.

My car **broke up**.

«Իմ մեքենան **փչացավ**»:

Above բառով մի քանի հարադրություններ ունեն «իրեն բարձր պահել, բարձր լինել» իմաստը, ինչպես՝ rise above, stand above: Հայերենում այս իմաստն է արտահայտում *վեր կանգնել* հարադրավոր բայը: Օր.

It's necessary to **rise above** the trivial and focus on what's important.

Պետք է վեր կանգնել չնչին բաներից և կենտրոնանալ կարևորի վրա:

Հայերենում կան նաև *վեր-վեր* բաղիյուսական բաղադրիչով կազմություններ, որոնք արտահայտում են բազմապատկական կերպ, ինչպես՝ *վեր-վեր թռչել* «1. այս ու այն կողմ ընկնել, 2. նեղանալով հրաժարվել, 3. ուրախանալ», *վեր-վեր խաղալ* «ցատկոտել»:

Հայերենում քիչ են *վերև* բառով կազմությունները: Դրանք հիմնականում պահպանում են իրենց բառային իմաստները, ինչպես՝ *վերև նայել, վերև գնալ*: Որոշ դեպքերում էլ այս միավորները ունեն դարձվածային իմաստ, ինչպես՝ *վերևից նայել* «արհամարհել»:

Անգլերենում՝ against, հայերենում՝ դեմ/ընդդեմ բաղադրիչ ունեցող կազմություններ:

Against բառն ունի «հակառակ, դեմ, ընդդեմ» իմաստները: Հայերենում against-ին համապատասխանում են *դեմ (դեմք, դեմն), ընդդեմ* բառերը: *Դեմ* կապն ունի «1. դիմաց, առջև, 2. հակառակ» իմաստները: *Ընդդեմ* մակբայն ունի «դեմ, հակառակ, չնայած» իմաստները:

Համեմատվող լեզուներում այս բառերով կազմությունները արտահայտում են բազմազան իմաստներ: Մի շարք կազմություններում *դեմ/against* բառը նշում է հենարան, ինչպես՝ *lean against* «թիկնել, հենվել մի բանի», *դեմ անել* «ուղղել մի բանի կողմը», *դեմ տալ* «մի բանի հենարան դնել»: Օր.

He likes to **lean against** the oak tree and look around.

Նա սիրում է մեջքը դեմ անել կաղնուն և նայել շուրջը շուրջը:

Այս բառերով կազմված հարադրությունները համեմատվող լեզուներում կարող են արտահայտել *մեկին կամ մի բանի դեմ լինելու* կամ *հակադրվելու* իմաստ: Անգլերենում և հայերենում իմաստով համընկնում են հետևյալ կազմությունները՝ *go against-դեմ գնալ, stand against-դեմ կանգնել, be against-դեմ լինել, come against-դեմ ելնել*: Օր.

I **am against** animal cruelty.

Ես դեմ եմ կենդանիների հանդեպ դաժան վերաբերմունքին:

Անգլերենում այս իմաստն են արտահայտում նաև հետևյալ բայական հարադրությունները՝ *have smth against smb* «մեկի դեմ մի բան ունենալ», *proceed against smb* «գործել մեկի դեմ», *pronounce against smb* «մեկի դեմ որոշում կայացնել», *set against smb* «մեկի դեմ փաստարկ բերել», *turn against smb* «մեկի դեմ հանդես գալ»:

Հայերենում *ընդդեմ* բառով հարադրությունները նույնպես արտահայտում են *հակառակ* կամ *դեմ լինել մի բան անելու* իմաստ, ինչպես՝ *ընդդեմ գնալ* «դեմ գնալ», *ընդդեմ դառնալ* «հակառակվել», *ընդդեմ լինել* «դեմ լինել», *ընդդեմ հանել* «1. մեկի դեմ գրգռել, թշնամացնել, 2. հակառակ փաստարկ բերել»:

Անգլերենում *against*-ը գործածվում է նաև *մի բանի դիպչելու/քսվելու* կամ դրան նման իմաստ: Այս դեպքում բայական բաղադրիչը հիմնականում պահպանում է իր բառային իմաստը, իսկ *against*-ը տրական հոլովի իմաստ է հաղորդում բայական լրացմանը, ինչպես՝ *brush against smth* «թեթև հպվել մի բանի», *rub against smth* «մի բանի քսվել», *slam against smth* «խփվել մի բանի», *flatten against smth* «սեղմվել մի բանի»: Հայերենում այս իմաստը արտահայտվում է հիմնականում կրավորական սեռով դրված բայով և տրական հոլովով դրված բայական լրացմամբ: Օր.

Bill's cat likes to **rub against** his legs.

«Բիլի կատուն սիրում է **քսվել** նրա ոտքերին»:

The waves began to **slam against** the sides of the boat.

«Ալիքները սկսեցին **խփվել** նավի կողքերին»:

Անգլերենում *against*-ով կազմությունները կարող են արտահայտել նաև *իրեն կամ ինչ-որ մեկին վնասից/վտանգից պաշտպանելու* իմաստ, ինչպես՝ *guard against smth* «զգուշանալ, գերծ մնալ մի բանից», *insure against smth* «ինչ-որ բանից ապահովագրել», *provide against smth* «միջոցներ ձեռք առնել մի բանի դեմ», *safeguard against smth* «մի բանից պաշտպանել»: Այս իմաստը հայերենում սովորաբար արտահայտվում է բացառական հոլովով դրված բայական լրացմամբ, ինչպես՝

Wearing a helmet can **safeguard against** head injuries while cycling.

«Սաղավարտ կրելը հեծանիվ վարելիս կարող է **պաշտպանել** գլուխը **վնասվածքներից**»:

Վերոնշյալ իմաստը հայերենում որոշ դեպքերում կարող է արտահայտվել *դեմ* բառով այլ կապակցությունների միջոցով, ինչպես՝

The insurance policy will **provide** financial coverage **against** unexpected accidents.

«Ապահովագրությունը **կտրամադրի** ֆինանսական ծածկույթ անսպասելի դժբախտ պատահարների **դեմ**»:

Անգլերենում *against*-ով հարադրությունները արտահայտում են *երկու կամ ավելի երևույթներ հակադրելու կամ համեմատելու* իմաստ, ինչպես՝ *measure against* «համեմատել», *pit against* «հակադրել», *balance against* «համեմատել, կշռադատել», *weight against* «ծանրութեթև անել»: Օր.

It is crucial to **weight against** the potential risks while making a decision.

«Որոշում կայացնելիս կարևոր է **ծանրութեթև անել** հնարավոր ռիսկերը»:

Հայերենում կան *դեմ* բառով կազմություններ, որոնք ունեն *հատուցել կամ հատուցում ստանալ* իմաստը, ինչպես՝ *դեմ ելնել* «հատուցել, հատուցում ստանալ», *դեմը զալ* «փոխհատուցում ստանալ արածի համար»:

Հայերենում *դեմ* բառով որոշ հարադրություններ արտահայտում են *ընդառաջ գալ/գնալ, հանդիպել* իմաստները, ինչպես՝ *դեմ առնել* «հանդիպել», *դեմը գալ* «1. ընդառաջ գալ, դիմավորել, 2. հանդիպել, պատահել», *դեմ գնալ* «1. ընդառաջ գնալ, 2. չհամաձայնել, հակառակվել», *դեմ ելնել* «առջևը ելնել, պատահել»: Օր.

Ճանապարհին նրա դեմ ելավ տնօրենը:

Երբ *դեմ* բառը գործածվում է «առաջ, առջև» իմաստով, այն կարող է փոխարինվել *առաջ* բառով, ինչպես՝ *դեմը գալ/առաջը գալ, դեմը ելնել/առաջը ելնել, դեմը կանգնել/առաջը կանգնել, դեմը վազել/առաջը վազել, դեմը փովել/առաջը փովել:*

Եզրակացություն

Այսպիսով, ուսումնասիրության արդյունքները ցույց են տալիս, որ համեմատվող լեզուներում նշված բայական հարադրությունները հաճախ գործածվում են նմանատիպ համատեքստերում՝ արտահայտելով մերձ իմաստներ: Սակայն ընդհանուր իմաստներից զատ՝ զուգադրվող միավորները ունեն նաև միայն իրենց բնորոշ իմաստ, որը բացակայում է լեզուներից մեկում:

Հայերենում, լեզվի համադրական տիպով պայմանավորված սբ, above, against բաղադրիչ ունեցող բայական հարադրությունների իմաստները կարող են արտահայտվել վերջավորությունով:

Օգտագործված գրականություն

1. Աղայան Է. Բ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան, 1976:
2. Բեդիրյան Պ. Ս., Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 2011:
3. Մարգարյան Ալ. Ս., Հայերենի հարադիր բայերը, Երևան, 1966:
4. Մուրվալյան Ա.Ա., Հայոց լեզվի դարձվածաբանություն և բայակազմություն, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, 1959:
5. Սուքիասյան Ա. Մ. և Գալստյան Ս. Ա., Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 1975:
6. Кунин А. В., Англо-русский фразеологический словарь, изд. “Русский язык”, 1984.
7. Oxford Dictionary of Idioms, Second Edition, Oxford University Press, New York, 2004.
8. Oxford Phrasal Verb Dictionary, Oxford University Press, 2002.

-
9. Spears R.A., Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs, The McGraw-Hill Companies, USA, 2005.

Сона Симонян

Сравнительный анализ конструкций глагол+компоненты up, above-վեր/վերև, against-դեմ/ընդդեմ в современном английском и армянском языках

Заключение

Ключевые слова и выражения: сравнительный анализ, глагол с частицей, фразовый глагол, сравнение, сходство, различие, неглагольный компонент, постпозиция, предлог, наречие.

Английский и армянский языки богаты различными конструкциями, которые используют инфинитив в сочетании с предлогом, постпозицией или наречием. В армянском языке такие конструкции называются аналитическими глаголами с частицами (հարադրաբառական բառակառուցումներ), а в английском языке они известны как фразовые глаголы (phrasal verbs). Эти конструкции отражают богатство и гибкость выражения мыслей и действий в английском и армянском языках. Неглагольный компонент этих конструкций, в большинстве случаев, представлен предлогами, постпозициями или наречиями, которые указывают на место и направление. Например, take up означает «предпочитать», blow up означает «взрываться», վեր հանել (буквально «поднять») означает «открыть секрет, узнать», а դեմ ընկնել (буквально «упасть перед чем-то/кем-то») означает «просить, умолять». При изучении этих конструкций необходимо обратить внимание на контекст, чтобы точно определить их значения и использование в каждом языке.

В данной статье представлен сравнительный анализ вышеупомянутых конструкций с компонентами up, above, against, վեր/վերև, դեմ, ընդդեմ. Глаголы с частицами up, above, against, վեր/վերև, դեմ, ընդդեմ обладают множеством сходств. Важно отметить, что единицы с указанными компонентами часто используются в похожих контекстах, выражая близкие значения и обладая схожими структурными характеристиками. Однако, помимо общих значений, эти единицы также имеют свои особенные значения, которые являются уникальными для каждого языка.

В армянском языке, благодаря его синтетической природе, значения английских фразовых глаголов с компонентами up, above и against могут быть выражены с помощью окончаний.

Sona Simonyan

Comparative analysis of verb-particle constructions with the component *up*, *above*-վեր/վերև, *against*-դեմ/ընդդեմ in modern English and Armenian

Conclusion

Keywords and expressions: comparative analysis, verb-particle construction, phrasal verb, comparison, similarity, difference, non-verbal component, postposition, preposition, adverb.

English and Armenian exhibit richness in infinitive+preposition/postposition or adverb constructions. These constructions are referred to as *verb-particle constructions* in Armenian and *phrasal verbs* in English. These constructions reflect the richness and flexibility of expressing thoughts and actions in English and Armenian languages. The non-verbal component of these constructions is preposition, postposition or adverb with a sense of place and direction. Examples include *take up* «prefer», *blow up* «explode», վեր հանել (literally «to take up», meaning «to open the secret, to find out smth», and դեմ ընկնել (literally «fall against», meaning «to ask, to beg»). When studying these constructions, it is necessary to pay attention to the context in order to accurately determine their meanings and usage in each language.

This article presents a comparative analysis of verb-particle constructions with the particles *up*, *above*, *against*, վեր/վերև, դեմ, ընդդեմ.

The verb-particle constructions in English and Armenian exhibit numerous similarities. It is noteworthy that units with the mentioned components are often used in similar contexts, conveying similar meanings and exhibiting comparable structural characteristics. However, in addition to their common meanings, these units also possess distinct meanings unique to one language.

In Armenian, due to the synthetic nature of the language, the meanings of English phrasal verbs featuring the components *up*, *above*, and *against* can be also expressed through the use of endings.

Խմբագրություն է ուղարկվել 29.06.2023թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 25.07.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

ԳԱՅԱՆԵ ԶՈՓՈՒՐՑԱՆ

Վանաձորի պետական համալսարան
Հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի ասպիրանտ
gayanechopuryan17@mail.ru

**ԶԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՀՆՁՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ 12-16-ՐԴ ԴԴ.
ՀԱՅԵՐԵՆ ՎԻՄԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Ամփոփում

Հայերեն վիմական արձանագրություններն արժեքավոր տեղեկություններ են պարունակում ոչ միայն հայ ժողովրդի սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական կյանքի, կենցաղավարման որոշ առանձնահատկությունների, այլև նրա լեզվամտածողության, լեզվական որոշ օրինաչափությունների վերաբերյալ:

Գրաբարյան լեզվական մի շարք իրողություններ արձանագրություններում ունեն յուրօրինակ արտահայտության ձևեր: Դրանցից սույն աշխատանքում ուսումնասիրել ենք գրաբարի՝ 12-16-րդ դդ. հայերեն վիմական արձանագրություններում (այսուհետ՝ Արձանագրություններ) հիշատակված ձայնավորների հնչյունափոխական այնպիսի արտահայտություններ, որոնք դրսևորվել են նորահայտ կազմություններում:

Ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ գրաբարի ձայնավորները (ա, ո, ե, է, ի, ու) Արձանագրություններում հնչյունափոխվել են՝ պայմանավորված ժողովրդախոսակցական լեզվի ներթափանցմամբ, այլ լեզուների փոխազդեցությամբ և արձանագրողների լեզվական որոշ իրողությունների ընկալման առանձնահատկություններով:

Ուսումնասիրության նյութը քաղել ենք «Դիվան հայ վիմագրության» մատենաշարի պրակներից¹:

¹ Դիվան հայ վիմագրության, 1960, Պ. 2, **Գորիսի, Միսիանի և Ղափանի շրջաններ** (Գլխ. խմբ.՝ **Հ. Օրբելի, հատորի խմբ. Բ. Առաքելյան**), Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 242:

Դիվան հայ վիմագրության, 1967, Պ. 3, Վայոց Ձոր, Եղեգնաձորի և Ագիգբեկովի շրջաններ (Կազմ.՝ Ս. Բարխուդարյան) Ե., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 430:

Դիվան հայ վիմագրության, 1982, Պ. 5, Արցախ (Կազմ.՝ Ս. Բարխուդարյան), Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 348:

Դիվան հայ վիմագրության, 1996, Պ. 7, Ուկրաինա, Մոլդովա (Կազմ.՝ Գ. Գրիգորյան), Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 410:

Դիվան հայ վիմագրության, 2012 Պ. 9, Լոռու մարզ (Կազմեցին՝ Ս. Բարխուդարյան, Կ. Ղաֆադարյան, Ս. Սաղունյան), Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 612:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. հնչյունափոխություն, ա, ո, ե, է, ի, ու ձայնավորներ, բառաձև, ձայնավորի սղույմ, անկույմ, այլ հնչյունի վերածում:

Ներածություն

Վիմական արձանագրությունների հնչյունաբանությանը ամբողջությամբ անդրադարձել է Ս. Ավագյանը «Վիմական արձանագրությունների հնչյունաբանություն» աշխատության մեջ², որը նվիրված է 10-14-րդ դարերի վիմագրությունների հնչյունական իրողությունների քննությանը՝ ըստ «Դիվան հայ վիմագրության» առաջին երեք պրակների, և հավաքական գործունեություն իրականացրած որոշ բանասերների վերծանած անտիպ արձանագրությունների³:

Վիմական արձանագրությունների հնչյունական փոփոխություններին անդրադարձել են նաև Ս. Ղազարյանը «Միջին հայերեն» մենագրության առաջին մասում⁴, Հ. Մուրադյանը «Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմություն» և «Հայոց լեզվի պատմական քերականություն» աշխատություններում⁵, սակայն որոնցում ամբողջությամբ չեն արտացոլվում վիմական արձանագրությունների հնչյունական իրողությունները. նրանցում առկա լեզվական վկայությունները հիմք են դառնում միջին հայերենի հնչյունական իրողությունները վերհանելու և պարզաբանելու համար:

Առկա են նաև առանձին փոքրածավալ քննություններ⁶, որոնցում միջինհայերենյան հնչյունական իրողությունների ուսումնասիրությունը թեև սահմանափակվում է կոնկրետ տարածաշրջանով կամ ընդգրկման ժամանակահատվածով, սակայն նպաստում է քննվող հարցի համալիր ուսումնասիրմանը:

² Ավագյան Ս., Վիմական արձանագրությունների հնչյունաբանություն, Ե., 1973:

³ Դեռևս այն ժամանակ անտիպ գործերը տեղ են գտել հետազայում հրատարակված նշված մատենաշարի պրակներում:

⁴ Ղազարյան Ս., Միջին հայերեն, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչություն, Ե., 1960:

⁵ Մուրադյան Հ., Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. 1, Ե., 1982:

⁶ Խաչատրյան Գ., Անձնանունները Կամենիցի հայկական դատարանի արձանագրություններում (XVI դ.), պատմաբանասիրական 2020, № 1:

Ղաֆադարյան Կ., Սանահին վանքը և նրա արձանագրությունները, Ե., 1957:

Ղաֆադարյան Կ., Հովհանավանքը և նրա արձանագրությունները, Ե., 1948:

Չոփուրյան Գ., Անցյալ կատարյալի արտահայտությունը միջինհայերենյան արձանագրություններում, «Վանաձորի պետական համալսարանի գիտական տեղեկագիր», Պրակ Ա, Ե., 2020, 45-56:

Սույն աշխատանքում մեր նպատակն է ուսումնասիրել ձայնավորների կրած փոփոխությունները, որոնք տեղ են գտել 12-16-րդ դարերի հայերեն վիմական այն արձանագրություններում, որոնց ամբողջությամբ կամ մասամբ չի անդրադարձել Ս. Ավագյանը՝ «Դիվան հայ վիմագրության» մատենաշարի նոր հատորներով համալրվելու և այլ ժամանակահատվածի արձանագրությունների անդրադառնալու պատճառներով: Դրանով պայմանավորված՝ հոդվածում առկա են հնչյունափոխության ենթարկված այնպիսի բառեր, որոնք նորահայտ արտահայտություններ են և դուրս են մնացել նախորդ շրջանի ուսումնասիրողների տեսադաշտից:

Մեթոդաբանությունը

«Դիվան հայ վիմագրության» մատենաշարը ընդգրկում է տասը պրակ, որոնցից անդրադարձել ենք յոթին, ուստի առաջնահերթ կատարել ենք քարտագրական աշխատանք: Արձանագրությունների լեզվական որոշ իրողությունների համակողմանի քննության համար օգտագործել ենք նկարագրական և համեմատության մեթոդները:

Արձանագրություններում վկայված հնչյունական իրողությունների քննության համար կարևոր է դրանց արձանագրման տեղի և ժամանակի հանգամանքները, որոնք ներկայացված են հիշյալ մատենաշարում: Ինչպես արձանագրում են վիմագրագետները, արձանագրողը, մի վայրից մեկ այլ վայր տեղափոխված լինելով, կարող է ստեղծել տվյալ վայրին անձանոթ կազմություններ, ուստի վիմական արձանագրությունների մեջ հանդիպող լեզվական երևույթները միշտ չէ, որ պետք է վերագրել տվյալ վայրի բարբառին կամ խոսվածքին: Բազմաթիվ են նաև ուղղագրական սխալները և արձանագրողի վրիպումները, որոնք առաջին հայացքից կարող են տարբերվել և շփոթ առաջացնել⁷:

Արձանագրություններում հանդիպում են ձայնավորների հնչյունափոխական տարբեր դրսևորումներ, որոնցից մենք ստորև կանդրադառնանք անկման, սղման և այլ հնչյունի վերածման

⁷ Ինչպես Ա. Այտընյանն է նշում. « արձանագրութեանց մէջ լեզուն խառնադանձ ռամկին խօսածէն անտարակոյս քիչ մը վերագոյն, բայց հասարակօրէն գրչին ու քանդակողին գիտութեանը կամ տգիտութեանը յանձնուած. յաճախ ուղղագրութեան սխալները, ամէն տեղ և ամէն ատեն միաձև միօրինակ և իբր թէ ժառանգական եղած են: Այս գրութիւններուն, այս անհարթ և անաուեստ բարբառոյն նկարագիրն է տեսակ մը կոշտութիւն, անմիօրինակութիւն և օտարութիւնք» (Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Վիեննա, 1866, 141-142) :

հնչյունափոխական իրողություններին: Ձայնավորների հնչյունափոխական արտահայտությունները հիշատակված են ն՝ հատուկ և՝ հասարակ անուններում:

Նշված հնչյունափոխական երևույթներից սղումը և անկումը, տարբերակելով միմյանցից, առաջինը համարում ենք վանկարար ձայնավորի, մյուսը՝ առանց վանկարար ձայնավորի հավելմամբ պայմանավորված փոփոխություն:

1. Ա ձայնավորի հնչյունափոխություն

1.1. Ա-ի անկում և սղում: Միջին հայերենի ա ձայնավորի մասին Հ. Մուրադյանը գրում է. «Արդեն պատմական շրջանում սկսել է ընդհանրանալ նախաշեշտ վանկերի ա-ի արտասանության թուլացումը, և քանի որ տվյալ դեպքում ա-ի կորուստը կամ փոփոխությունը չի անդրադարձել բառիմաստի շփոթման վրա, ուստի և այն ընկել կամ սղվել է»⁸: Ա ձայնավորը սղվել է *Սևաղա* անձնանվան բացառական հոլովի կազմության ժամանակ շեշտակիր *է* հոլովակերտից առաջ, օրինակ՝ հողն ի **Սեաղէ** գնեցի [ԴՀՎ 5, 32]⁹, որում սղվել է նաև *յ* ձայնակապը:

Բառակզբում ա ձայնավորը չի նշույթավորվում հատուկ անուններում: Այսպես՝ *Առաքել* հատկանունը Ուկրաինայի տարածաշրջանի Արձանագրություններում գրվում է *Ռաքել* «Ես Քրիքոր **Ռաքել**»¹⁰ին (Գրիգորի պապը) թոռն եկի մանքուման » [ԴՀՎ 7, 1571, 153] կառույցում, որում արևմտահայ բարբառների ազդեցությամբ ընդգծված անձնանունը հատկացուցչի պաշտոնում արտահայտվել է հետադաս շարադասությամբ և ն հոդով: Անձնանվան նշված ձևը արձանագրություններում մեկ անգամ է կիրառվել, ընդ որում՝ *ել* հնչյունակապակցությունը վերականգնվել է վերծանողի կողմից:

Բառամիջում չի նշույթավորվում -*աւոր* վերջածանցի ա ձայնավորը, որին հաջորդող *ւ* հնչյունը փորագրվել է ու՝ գրաբարյան ուղղագրության հիմունքով¹¹՝ **կրանուորացն** Ղազարին և Թաթեոսին [ԴՀՎ 7, 1442, 97], ՄԲ նշանքս բարեխօս է Յովհաննէսին, **Շնոֆոր** Խաթունին և ծնողացն Վարդերին, Մարինէ, Մարթային [ԴՀՎ 8, 1458, 136]: Ս. Ավագյանը բերում է *թագաւոր* բառի *թագւոր* կազմությունը¹²:

⁸ Մուրադյան Հ., Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. 1, Ե., 1982, 74:

⁹ [] փակագծերում նշում ենք «Դիվան հայ վիմագրության» մատենաշարը՝ ԴՀՎ հապավմամբ, այնուհետև՝ պրակի համարը, արձանագրության ժամանակը և էջը:

¹⁰ Օրինակներում առկա վերականգնումները նշում ենք () փակագծերում:

¹¹ Ավագյան Ս., Վիմական արձանագրությունների հնչյունաբանություն, Ե., 1973, 150:

¹² Ավագյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 90:

1.2. Արձանագրություններում *ա>ը* հնչյունափոխություն հանդիպում է բառակազմում և բառամիջում, սակայն մենք նշում ենք բառամիջյան *ա-ի* հնչյունափոխության օրինակներ՝ Հանգիստա **տպանս** Նազարին [ԴՀՎ 8, 1537, 124] Բաժակ *ի Մճոկածորո* [ԴՀՎ 3, 1308, 35], ... շինեցի **տակոպետոց** և լցի ամանով և ետու յառաջնորդութեան Սամուելի [ԴՀՎ 9, 301, 13-րդ ԴՀՎ], որոնցից առաջինում (տպանս) *ա* ձայնավորի բացթողում է՝ վկայված միայն Թաթարիայի Մեծ Բուլղար քաղաքի Արձանագրություններից մեկում. այլ կիրառություններում բառս անհնչյունափոխ է: *Մճոկածորո*¹³ բառաձևում, որի ելակետային ձևն է *Մաճառակաձոր*¹⁴, գրանցվում է երեք *ա* հնչյունների փոփոխություն, որոնցից առաջինը և երկրորդը վերածվում են (ը)-ի, իսկ վերջինը սղվում է, սակայն ենթադրելի է նաև *Մըճըռըկաձոր* արտասանությունը: Իսկ *տակոպետոց* բառաձևում նկատվում է երկու *ա* հնչյունների փոփոխություն, որոնցից առաջինը վերածվում է (ը)-ի, երկրորդը՝ սղվում: Այս դեպքում ևս ենթադրելի է նաև *տակըռպետոց* արտասանությունը:

Ս. Ավագյանը նշում է այլ օրինակներ ևս, որոնց մի մասը համարում է հին հայերենի *ա* ձայնավորի սղման արտահայտություններ, ինչպես՝ *Նարգիս>Նըջիս* (նաև՝ Նճիս, Նջիսին), *Սահակ>Սհակալ*¹⁵ և այլն:

2. Ո ձայնավորի հնչյունափոխություն

Ի տարբերություն մյուս ձայնավորների՝ Արձանագրություններում ամենաքիչ փոփոխությունների է ենթարկվել *ո* ձայնավորը:

2.1. **Ո>ու** հնչյունափոխություն: Ոչ միայն Արձանագրություններում, այլև ձեռագիր հիշատակարաններում ևս բառամիջյան արմատական *ո* ձայնավորը հանդիպում է *ու* գրությամբ՝ նորոգեցաւ **կաթուղիկէս** Սբ [ԴՀՎ 9, ՈԼԳ-1184, 110], ... **ծնուղաց** մերոց [ԴՀՎ 5, 74]:

2.2. **Ո>ե/է** հնչյունափոխություն: Այն հիմնականում հանդիպում ենք *Յովհաննէս* անձնանվան *Եւանէս*, *էհանիս* բարբառային կամ խոսակցական տարբերակներում, որոնց մասին հանգամանորեն խոսել է Ս. Ավագյանը¹⁶: Բերված անձնանունից բացի մեզ հանդիպել է նաև *Յովասափ* անձնանունը *Էւասափ* ձևով՝ ՍԲ խաչս բարեխաւս Գրիգորին, **Էւասափին** [ԴՀՎ 9, 1220,

¹³ Բարխուդարյանը *ո* ձայնորդից հետո հավելել է *ա* ձայնավոր՝ չանելով համապատասխան նշում: Այլ աղբյուրներում տեղանունը հիշատակված է նաև *Մաճառակաձոր*, *Մաճոակա ձոր*, *Մաճոակաձոր*, *Մճոակաձոր*, *Մճոկաձոր* տարբերակներով:

¹⁴ Բարսեղյան Հ., Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ս., Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, Եր., 1986, 664:

¹⁵ Ավագյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 92-93:

¹⁶ Ավագյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 136-137:

497]: Անվան նշյալ ձևը հաճախադեպ է Լոռու տարածաշրջանի վիմագրություններում:

3. Ե ձայնավորի հնչյունափոխություն

3.1. Ե ձայնավորը Արձանագրություններում հանդիպում է բազմաթիվ հնչյունափոխական արտահայտություններով, սակայն, որպես չհիշատակված օրինակ՝ բերում ենք *Գոհարսելիք* արական անձնանունը *է > (ը)* փոփոխությամբ՝ վկայված միայն Լոռու տարածաշրջանի Արձանագրություններում, ինչպես՝ Ես՝ **Գոհարմիքս**, թոռն Համազասպանց, միաբանեցա Աստուածածնիս էտու արդինս [ԴՀՎ 9, 1258, 39], ճգնաւոր **Գոհարմիք** [ԴՀՎ 9, 1258, 69]¹⁷:

3.2. Ե ձայնավորի երկբարբառային արտասանությունը «անձանոթ» է ոչ միայն գրաբարին, այլև միջին հայերենի գրական երկերին: Արդի մի քանի բարբառներում սակավաթիվ բառերում նկատվում է այդ փոփոխությունը (Մեղրի, Ագուլիս)¹⁸, որը սակայն առանձնակի է և չի տարածվում այդ կարգի բոլոր բառերի վրա¹⁹: 12-16-րդ դարերի վիմական արձանագրություններում պահպանվել են նման հնչյունափոխության մի քանի արտահայտություններ: Այսպես՝ Միայբան եղբարքս հաստատեցին ի տարին :Բ: ւար ժամ բուն **Բարայկենդանին** Սարքսոնին և իւր կենայկցին ու Սիրադեղին [ԴՀՎ 9, 461]:

4. Է ձայնավորի հնչյունափոխություն

4.1. Է-ի անկում: Արձանագրություններում է ձայնավորը չի նշուրավորվում *Վառվառե*²⁰ անձնանվան մեջ, ինչպես՝ ՍԲ նշանքս բարեխաւս են Խելօքին, **Վառվառին** (Վառվառե/Վառվառէ) [ԴՀՎ 7, 1454, 45]:

4.2. Է>ի հնչյունափոխություն: Այս հնչյունափոխությունը հիմնականում դիրքային է, սակայն վիմագրություններում հանդիպում են հատկանունների անշեշտ է ձայնավորի *ի*-ի վերածման դեպք նույնպես՝ Ես **Անդրիաս** կանգնեցի զխաչս հոգո իմո[ԴՀՎ 2, 2ԺԸ, 29]:

5. ՈԻ ձայնավորի հնչյունափոխություն

5.1. Ու>ի փոփոխություն վկայվում է Լվովի արձանագրությունների *յինվարին* բառաձևում՝ Հայոց թվին յամսեանն **յինվարին** խոճա Անդրէաս

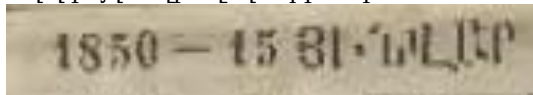
¹⁷ Ղաֆադարյանը նշում է, որ արձանագրություններում խոսքը հավանաբար նույն անձի մասին է:

¹⁸ Ղարիբյան Ա., Հայ բարբառագիտություն, Ե., 1953, էջ 243.
<http://tert.nla.am/archive/armbook/hay%20barbaragitutyun-1953.pdf>

¹⁹ Ավագյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 107:

²⁰ Աճառյան Հ., Հայոց անձնանունների բառարան, հ. 1, Ե., 1942, 42:

Կաֆայեցի [ԴՀՎ 7, 1571, 195], որը սխալագրության հետևանք չենք համարում՝ պայմանավորված հետագա դարերի ամսագրերում ամսանվան նշյալ ձևով վկայված լինելով: Օրինակ՝

21

Ու>ի փոփոխության մեկ այլ օրինակ հանդիպում է նաև Լոռու Թումանյանի շրջանի՝ 13-րդ դարի արձանագրություններից մեկում՝ հիշատակված *հեջուպ*²² բառում, որ նշանակում է «սենեկապետ»²³: Օրինակ՝ Կամաուն ԱՅ ես՝ Ջաղել ամիր **հեճիպս**, միաբանեցա ՍԲ Աստուածածնիս [ԴՀՎ 9, 77]:

6. Ի ձայնավորի հնչյունափոխություն

6.1. *Ի>ու* հնչյունափոխություն: Արձանագրություններում *ի>ու* հնչյունափոխություն վկայված է *Միքայել* և *Սարիբեգ*²⁴ անձնանուններում՝ ՍԲ նշանքս բարեխօս է պարոն Խորլուպեին և կողակցին Ազիզ Մելիքին և հօրն պարոն **Սարուպեին**, Ղազարին [ԴՀՎ 7, 1451, 45], Գրիգորն, **Մուքայիլն**, հարապետ հեոց իշեցեք [ԴՀՎ 3, 1567 18]: Նշված անձնանունները վկայված են ՀԱԲ-ի համապատասխանաբար *Սարիբեգ* և *Միքայել* բառահոդվածներում՝ որպես փաղաքշական ձևեր²⁵:

6.2. *Ի>է* հնչյունափոխություն հիշատակված է «Հետ վախճանի իմ, հայր Պանդալս և միայբանքս հաստատեցաք **Բարդաղեմոսի** տաւնին ամեն եկեղեցիքս պատարագն Սարգսի, կեսն ամուսնի իր [ԴՀՎ 9, 326]» օրինակում, որը, կարծում ենք, սխալագրության հետևանք է:

Արձանագրություններում հնչյունափոխության ենթարկված նորահայտ բառերը, ի համեմատություն Ս. Ավագյանի վերոնշյալ աշխատության, մի դեպքում խորթ են ոչ միայն միջինհայերենյան գրականությանը, այլև վիմական արձանագրություններին, մյուս դեպքում վերհանում են կա՛մ իրենց կոնկրետ կիրառական դաշտում լինելու սահմանափակումները կա՛մ էլ վրիպումներ ու բացթողումներ են:

²¹ Սուրհանդակ Բիզանդեան, լրագիր տերութեանն Օսմանեան, <https://arar.sci.am/dlibra/publication/296162/edition/271778/content>

²² Միջին հայերենի բառարանում՝ *հեճուպ* կամ *հեճպի* ձևերով: Տե՛ս Ղազարյան Ռ., Ավետիսյան Հ., Միջին հայերենի բառարան, Ե., 2009, էջ 423:

²³ <http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=26>, ՆՀԲ, 87:

²⁴ *Սարիբեգ* բառահոդվածում անվան հնագույն վկայությունը 1602թ. է, իսկ *Սարուպեկ* տարբերակը անթվական է (ՀԱԲ, հ. 4, c. 1, 460-461):

²⁵ Աճառյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 356, 461:

Եզրակացություն

Ուսումնասիրելով 12-16-րդ դարերի վիմական արձանագրություններում հնչյունափոխության ենթարկված նորահայտ բառերը, որոնք տեղ չեն գտել նախորդ շրջանի ուսումնասիրողների մոտ, մի դեպքում խորթ են ոչ միայն միջինհայերենյան գրականությանը, այլև վիմական արձանագրություններին, մյուս դեպքում վերհանում են իրենց կոնկրետ կիրառական դաշտում լինելու սահմանափակումները կամ էլ բացթողումներ են: Սրանք հնչյունափոխվել են ոչ միայն հատուկ, այլև հասարակ անուններում:

Ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ գրաբարի ձայնավորները (ա, ո, ե, է, ի, ու) Արձանագրություններում հնչյունափոխվել են՝ պայմանավորված ժողովրդախոսակցական լեզվի ներթափանցմամբ, այլ լեզուների փոխադեցությամբ և արձանագրողների լեզվական որոշ իրողությունների ընկալման առանձնահատկություններով:

Այսպես՝ **Ա** ձայնավորը հնչյունափոխության է ենթարկվել **Սևադէ** (Արցախ), **Ռաք(ե)ին** (Առաքել անձնանուն), **կրաւնուրացն**, **Շնոֆոր**, **տպանս** (Ռուսաստան), **Մճոկածորո** (Վայոց ձոր) տակնալետոց (Լոռի) բառաձևերում, **Ո** ձայնավորը՝ **կաթուղիկէս** (Լոռի), **ծնուղաց** (Արցախ) **Էւասափ** (Լոռի) բառաձևերում, **Ե** ձայնավորը՝ **Գոհարմիքս**, **Բարայկենդանին** (Լոռի) բառաձևերում, **Է** ձայնավորը **Վառվառին** (Ուկրաինա), **Անդրիասին** (Գորիս) բառաձևերում, **Ու** ձայնավորը՝ **յինվարին** (Ուկրաինա) և **հեճիպս** (Լոռի) բառաձևերում, **Ի** ձայնավորը՝ **Բարդաղէմոսի** (Լոռի) բառաձևում:

Նշյալ բառաձևերը ոչ միայն վիմական արձանագրությունների, այլև միջին հայերենի համար օրինաչափ չեն, քանի որ վիմական արձանագրություններում ունեն կամ տեղային կամ ժամանակային սահմանափակություն: Դատելով վիմական արձանագրություններում պահպանված օրինակներից՝ ձայնավորները փոփոխվել են բարբառային կամ ժողովրդախոսակցական արտահայտություններում և արձանագրողի բացթողման հետևանք են:

Гаяне Чопурян

Чередование гласных в армянской эпиграфике 12-16 веков

Заключение

Ключевые слова и выражения: чередование звуков, гласные ш/а, п/во, է/е, է/э, ի/и, ու/у, словоформа, укорочение гласного, элизия, ассимиляция.

Изучая слова подвергшиеся фонетическим изменения в эпиграфике 12-16 веках, которые являются недавно замеченными высказываниями и не

нашедшие своего места в исследованиях предшествующего периода, заметили, что в одном случае они чужды не только среднеармянской литературе, но и эпиграфическим надписям, в другом случае, они подчеркивают ограничения, или являются упущениями в конкретной области своего применения.

Исследования показали, что древнеармянские гласные (а, во, е, э, и, у) в эпиграфике фонетически изменились из-за общепринятого языка местного народа, так же из-за слияния с иностранными языками, ещё из-за эпиграфиков, которые по разному понимали всякие особенности. Таким образом, гласная А/Մ подвержена фонетическому изменению в словоформах Մաշէ/ Севадэ (Арцах), Ռաք(ել)ին/ Рак(ел)ин (собственное имя Аракел), կրաւնոնրացն/ кравнуворацн, մոհր/ могр (территория Украины), Շնֆոփ/ Шнофор, տաշն/ тпанс (Россия), Մճկաժոռն/ Мчркацоро (Вайоц Дзор); гласная ВО/Ո в словоформах կաթուղիկէ/ катугикэс, Էւասափ/ Эвасап (Лори), ծնուղաց/ цнугац (Украина); гласная Е/Ե в словоформах Գոհարմիլիս/ Гоармликс (Лори), гласная Э/Է Վառվառին/ Варварин (Украина), Անդրիաս/ Андриас (Горис); гласная У/Ս in словоформах յինվարին/ йинварин (Украина) и հեճիւս (Лори).

Вышеперечисленные словоформы являются закономерными не только в эпиграфике, но и для среднеармянского языка, так как в эпиграфических надписях имеют или локальное, или временное ограничение. Судя по примерам, сохранившимся в эпиграфических надписях, гласные изменены в обиходно-разговорных выражениях или являются результатом опущения эпиграфиста. Чередование гласных происходило не только в именах собственных, но и нарицательных.

Gayane Chopuryan

Phonetic change of vowels on the 12-16th century Armenian lithic inscriptions

Conclusion

Key words and expressions: phonetic change, vowels а (u), о (n), е (t), е (t), i (h), and u (n), word form, vowel shift, vowel reduction, conversion to another sound.

Having studied the words on the lithic inscriptions of the 12th-16th centuries that underwent phonetic changes, which are recently noticed expressions and were not investigated by the researchers of the previous period, we noticed that on the one hand they are characteristic neither to the Middle Armenian literature, nor to the lithic inscriptions. On the other hand they can be

considered as limitations or omissions in their specific field of application. They have undergone phonetic changes not only in proper, but also in common names.

It becomes clear from the study that the vowels of old Armenian (ա, ն, է, է, ի, ու) have been phonetically changed in the protocols due to the penetration of the folk language, the interaction of other languages and the peculiarities of the recorders' perception of some linguistic realities.

Thus, the vowel A (Ա) has undergone a phonetic change in the word forms Sevade/ Սևադէ (Artsakh), Rak(el)/ Ռաք(ել)ին (Arakel- personal name), Kravnuoratsn/ կրաւնուորացն (Ukraine region), Shnofor, տրանս/ Շնոֆոր, տաւանս (Russia), Mchrkadzoro/ Մճոկաճորո (Vayots Dzor); Takrpetoc/ տակրպետոց (Lori); Vowel O (Օ) in the word-forms of Katughikes, Evasap/ կաթուղիկէս (Lori), Tsnughac/ծնուղաց (Arcakh); Evasap/ Էւասափ (Lori) the vowel E (Ե) in the word-forms Goharmliks/ Գոհարմլիքս, Baraykendanin/ Բարայկենդանին (Lori); the vowel E (Է) in the word-forms Varvarin/ Վարվարին (Ukraine), Andrias/ Անդրիաս (Goris); the vowel U (Ու) in the word-form yinvarin/ յինվարին (Ukraine) and hejips/ հեճիպս (Lori); and the vowel U (Ու) in the word-form Bardaghemosi/ Բարդաղէմոսի (Lori).

The mentioned word forms are characteristic neither to lithic inscriptions, nor to Middle Armenian, because on lithic inscriptions they have either a local or a temporal limitation. Judging by the examples preserved on the stone inscriptions, the vowels were changed in colloquial expressions or are the result of omission by the recorder (inscriber).

Օգտագործված գրականություն

1. Աղայան Է., Բացատրական բառարան, 1976, հ. 2: http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=24&dt=HY_HY&query=%D5%B4%D5%B8%D5%B0%D6%80
2. Աճառյան Հ., Հայոց անձնանունների բառարան, հ. 1, Եր., 1942:
3. Այտընյան Ա., Քննական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզուի, Վիեննա, 1866:
4. Ավագյան Ս., Վիմական արձանագրությունների հնչյունաբանություն, Եր., 1973:
5. Բարսեղյան Հ., Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ս., Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, Եր., 1986:
6. Ղազարյան Ս., Միջին հայերեն, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան, 1960:
7. Ղազարյան Ռ., Ավետիսյան Հ., Միջին հայերենի բառարան, Եր., 2009:
8. Ղարիբյան Ա., Հայ բարբառագիտություն, Եր., 1953 <http://tert.nla.am/archive/armbook/hay%20barbaragitutyun-1953.pdf>:

9. Մուրադյան Հ., Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. 1, Եր., 1982:
10. Մուրհանդակ Բիզանդեան, լրագիր տեղութեանն Օսմանեան, <https://arar.sci.am/dlibra/publication/296162/edition/271778/content>
11. Աւգերեան Հ., Աւետիքեան Գ., Սիրմէլեան Խ., Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, 1836, Հ. 2 ՆՀԲ:
12. <http://www.nayiri.com/imaginedictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=26>

Աղբյուրագիտական ցանկ

Դիվան հայ վիմագրության, 1960, Պ. 2, Գորիսի, Միսիանի և Ղափանի շրջաններ (Գլխ. խմբ.՝ Հ. Օրբելի, հատորի խմբ. Բ. Առաքելյան), Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 242:

Դիվան հայ վիմագրության, 1967, Պ. 3, Վայոց Ձոր, Եղեգնաձորի և Ազիզբեկովի շրջաններ (Կազմ.՝ Ս. Բարխուդարյան) Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 430:

Դիվան հայ վիմագրության, 1982, Պ. 5, Արցախ (Կազմ.՝ Ս. Բարխուդարյան), Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 348:

Դիվան հայ վիմագրության, 1996, Պ. 7, Ուկրաինա, Մոլդովա (Կազմ.՝ Գ. Գրիգորյան), Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 410:

Դիվան հայ վիմագրության, 2012 Պ. 9, Լոռու մարզ (Կազմեցին՝ Ս. Բարխուդարյան, Կ.Ղաֆադարյան, Ս. Սաղումյան), Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 612:

Խմբագրություն է ուղարկվել 10.07.2023թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 11.08.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՈՃԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Ամփոփում

Ընդունված իրողություն է լեզվաբանության զարգացման ընթացքային մի պահի կանգ առնել, քննական հայացքով ձեռքբերումներն ամփոփել: Հայ ոճագիտական միտքն ունի կես դարից էլ ավելի զարգացման ընթացք: Այս ոլորտում ստեղծվել են տեսական մենագրություններ, տարաբնույթ հոդվածներ, որոնց վերաբերմամբ ժամանակն է վերլուծական հստակ վերաբերմունք դրսևորելու: Մանավանդ եթե նկատի առնենք ոճագիտության և խոսքի մշակույթի արագ զարգացումը, ապա, կարծում ենք, որոշակի գնահատումներով եղածն ի մի բերելը անհրաժեշտություն է:

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել քերականական ոճագիտական մտքի պատմությանը (1950 - 2020-ական թթ.): Քերականական ոճագիտությունն ուսումնասիրում է քերականական միջոցների ու կառույցների ոճական հնարավորությունները: Առանձնացվում են ձևաբանական և շարահյուսական ոճագիտություն խմբերը, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի արտահայտչական յուրօրինակություն: Վերլուծել ենք ինչպես ձևաբանական, այնպես էլ շարահյուսական ոճագիտությանը վերաբերող աշխատանքները, տարբեր հետազոտություններում առկա դրույթները: Մեթոդաբանական հիմք է դարձել եղած տեսական դրույթների համադրումը: Փորձել ենք շարադրանքը ներկայացնել ըստ ժամանակագրության:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. քերականական ոճագիտություն, ձևաբանական, շարահյուսական ոճագիտություն, խոսքի մասեր, արտահայտչականություն, տարբերակային ձև, ոճական արժեք:

Ներածություն

Գ. Վահանյանն այսպես է ներկայացնում քերականության ու ոճագիտության կապը: «Քերականությունը հետաքրքրվում է այն բանով, թե այս կամ այն լեզվական փաստը որքանով է համապատասխանում համազգային լեզվի՝ հանրության կողմից ընդունված նորմաներին և հենց այդ տեսակետից էլ գնահատում է խոսքի կառուցվածքը: Իսկ ոճաբանությունը լեզվական երևույթները գնահատում է մտքերը լավագույն ձևով հաղորդելու տեսակետից: (...) Քերականությունը վերջանում է այնտեղ, որտեղից սկսվում է ոճաբանությունը: Առաջինը զբաղվում է լեզվի

կառուցվածքի, բոլորի կողմից ընդունված, ճանաչված և բոլորի համար պարտադիր նորմաների, օրինաչափությունների արձանագրմամբ, իսկ ոճաբանությունը հետաքրքրվում է լեզվական ոճերով, մտքի ճիշտ արտահայտման ձևերով»¹: Քերականական ամեն մի սխալ կարող է նկատվել և հաստատվել բոլորի կողմից, իսկ ոճական փաստը կարող է վիճելի լինել, ընդունելի կամ ոչ ընդունելի, պատճառաբանվել կամ չպատճառաբանվել: Ըստ էության, քերականական գիտելիքները ոճագիտության հիմքն են: Լեզվական նյութի թերի իմացությունը ազդում է ոճի վրա՝ վերածվելով մտքի սխալների:

Քերականության երկու բաժիններին համապատասխան՝ քերականական ոճագիտությունը լինում է՝ *ձևաբանական ոճագիտություն*, *շարահյուսական ոճագիտություն*:

Հարցի ուսումնասիրությանն անդրադարձել են տարբեր լեզվաբաններ: Կանդրադառնանք այն հեղինակների առաջադրած քերականական տեսական դրույթներին, որոնք աչքի են ընկնում հետաքրքիր հարցադրումներով և, ըստ էության, որոշակի ներդրում են ունեցել հարցի քննության մեջ:

Մեթոդաբանությունը

Մեթոդաբանական հիմք է դարձել եղած տեսական դրույթների համադրումը: Կիրառվել են վերլուծական, համեմատական մեթոդներ: Փորձել ենք շարադրանքը ներկայացնել ըստ ժամանակագրության:

Ձևաբանական ոճագիտության պատմությունից

1950-60 ական թթ.-ին հայերենագիտության մեջ ավելի հաճախ քննարկվում են ձևաբանության հարցերը²:

¹ Տե՛ս **Գ. Վահանյան**, Հայոց լեզվի ոճաբանություն, Ե., 1956, էջ 157:

² Այդ շրջանի ձևաբանության հայտնի ուսումնասիրություններից են՝ **Հ. Բաբսեղյանի** «Արդի հայերենի բայի և խոնարհման տեսություն» (1953), **Ա. Աբրահամյանի** «Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը» (1953), «Բայը ժամանակակից հայերենում» (1962), **Ս. Աբրահամյանի** «Արդի հայերենի դերանունները» (1956), «Ժամանակակից հայերենի չթեքվող խոսքի մասերը» (1959), «Չթեքվող խոսքի մասերը և նրանց բառական ու քերականական հատկանիշների փոխհարաբերությունը ժամանակակից հայերենում» (1965), **Մ. Ասատրյանի** «Բայի սեռը ժամանակակից հայերենում» (1959), **Հ. Օհանյանի** «Ածական անունը ժամանակակից հայերենում» (1962), **Գ. Գարեգինյանի** «Շաղկապները ժամանակակից հայերենում» (1963), **Ա. Մարգարյանի** «Հայերենի հարադիր բայերը»

Նորագույն շրջանի ոճագիտական մտքի առաջին աշխատանքերում հիմնականում ներկայացվում էր խոսքի մասերի լեզվական մակարդակի սահմանումները. ընդհանուր իմաստ, ձևաբանական առանձնահատկություն, տեսակներ, շարահյուսական դեր: Խոսքի մասերի ոճական արժեքի քննությունը երկրորդական էր: Աստիճանաբար երևան եկան տարբեր աշխատանքներ, որոնցում ինչ-որ չափով բացատրվում էր խոսքի մասերի ոճական նրբությունները:

Ձևաբանական ոճագիտության վերաբերյալ գրված աշխատանքներից առանձնանում է Ռ. Մկրտչյանի «Ժամանակակից հայերենի ձևաբանական ոճաբանություն» մենագրությունը, որում գիտնականը քննել է ժամանակակից հայերենի խոսքի մասերի ոճական առանձնահատկությունները, ձևաբանական միավորների արտահայտչական հնարավորությունները քննելիս առանձին ուշադրություն է դարձրել նրանց իրավիճակային կիրառությունների ոճական արժեքի բացահայտմանը³: Կարծում ենք, որ Ռ. Մկրտչյանի գիրքը հայ լեզվաբանության մեջ ժամանակակից հայերենի ձևաբանական ոճագիտության վերաբերյալ վերջին գիտական ուսումնասիրությունն է:

Ստորև անդրադառնանք *նյութական, քերականական, վերաբերմունքային* իմաստ արտահայտող խոսքի մասերի ոճական արժեքին վերաբերող մի քանի հարցերի հայ լեզվաբանների քննությունից:

Մեր տպավորությամբ, հարցի քննությունը սկիզբ է առել Գ. Վահանյանից, որը ամփոփ ներկայացրել է մի քանի խոսքի մասերի ոճական դերը: Գ. Վահանյանի կարծիքով, նախասովետական շրջանում *մեր, մենք, դուք, մեզ, ձեր* անձնական դերանունների իմաստային նրբերանգները տարածված չեն եղել⁴: Լեզվաբանը քննարկում է դրանց գործածության օրինակները Տերյանի, Իսահակյանի, Շիրազի և այլոց գործերում: Սակայն, աշխատանքն աչքի չի ընկնում ոճաբանական խորքային վերլուծություններով:

1950-60-ական թթ.-ին լեզվաբանները (Հ. Բարսեղյան, Ա. Աբրահամյան, Ս. Աբրահամյան, Մ. Ասատրյան և այլք) առանձնահատուկ ուշադրություն են դարձրել քերականական կարգերով ամենահարուստ խոսքի մասին՝ բային՝ ընդգծելով ոճական կիրառության ամենից ավելի

(1966), **Էդ. Աղայանի** «Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնրահումը» (1967) գրքերը և այլն:

³ Առավել մանրամասն տե՛ս **Ռ. Մկրտչյան** «Ժամանակակից հայերենի ձևաբանական ոճաբանություն», Ե., 1992, էջ 4:

⁴ Տե՛ս **Գ. Վահանյան**, Հայոց լեզվի ոճաբանություն, Ե., 1956, էջ 163:

կարևոր դեպքերը: Ըստ Պ. Պողոսյանի՝ բայն ունի ինչպես *ստատիկ*, այնպես էլ *ռեյյատիկ* կիրառություններ: Վերջինս կապվում է խոսքի էմոցիոնալ կողմի հետ և նրան տալիս է ոճական երանգավորում: Հեղինակը գրում է. «Գրական հայերենը բարբառների համեմատությամբ եղանակային ձևերի եղանակաժամանակային քիչ կիրառություններ ունի. այն խուսափում է երկրորդական բաղադրյալ ժամանակների գործածությունից, ձգտում է եղանակաժամանակային կիրառությունների պարզեցման և այդ ձևերի տարբերի իմաստների գործածության հարստացման»⁵: Նա «Բայի եղանակային ձևերի ոճական կիրառությունները արդի հայերենում» գրքում քննում է բոլոր եղանակային ձևերի ոճական կիրառությունները. սահմանական եղանակ (ներկա, անցյալ անկատար, ապառնի, անցյալ ապառնի, վաղակատար, անցյալ վաղակատար, հարակատար, անցյալ հարակատար, պոտենցիալ, անցյալ պոտենցիալ, անցյալ կատարյալ), ըղձական եղանակ (ապառնի, անցյալ), կատեգորիական եղանակ (ապառնի, անցյալ), անհրաժեշտական (հարկադրական) եղանակ (ապառնի, անցյալ), հրամայական եղանակ: Մեր տպավորությամբ, Պ. Պողոսյանի գիրքը հայ լեզվաբանության մեջ ժամանակակից հայերենի բայական համակարգին նվիրված հաջող խորքային ուսումնասիրություններից մեկն է: Հարցի բարեխիղճ քննություն են կատարել Գ. Ջահուկյանը, Ֆ. Խլղաթյանը, որոնք փաստում են, որ բայի ժամանակային ձևերն ունեն իրենց հիմնական իմաստները, սակայն երբեմն կարող են ստանալ ոճական տարբեր կիրառություններ կամ հանդես գալ մեկը մյուսի փոխարեն, ինչպես՝ խոսակցական լեզվում ներկայի փոխարեն կարող է գործածվել ըղձական ապառնի, ներկա ժամանակը կարող է արտահայտել ոչ միայն խոսելու պահին, այլև ընդհանրապես, պարբերաբար կատարվող, սովորական գործողություն և այլն⁶:

Ձևաբանության ոլորտում արժեքավոր ներդրում է Մ. Ասատրյանի «Ժամանակակից հայոց լեզվի ձևաբանության հարցեր» եռհատոր ուսումնասիրությունը⁷: Հեղինակի առաջադրած ձևաբանական տեսական հիմունքները մեծապես կօգնեն մեր լեզվի այս ոլորտի ուսումնասիրողներին:

⁵ Տե՛ս Պ. Պողոսյան, Բայի եղանակային ձևերի ոճական կիրառությունները արդի հայերենում, Ե., 1959, էջ 218:

⁶ Գ. Ջահուկյան, Ֆ. Խլղաթյան, Հայոց լեզու: Ընդհանուր գիտելիքներ: Ոճաբանություն, Ե., 1976, էջ 124-125:

⁷ Մ. Ասատրյանի «Ժամանակակից հայոց լեզվի ձևաբանության հարցեր» գրքի առաջին հատորը լույս է տեսել 1970 թ.-ին, երկրորդ հատորը՝ 1973 թ.-ին, երրորդ հատորը՝ 1977 թ.-ին:

Հաջորդիվ, լեզվաբանները ի մի բերելով եղած ոճագիտական տեսական հիմունքները՝ մատնանշում են, որ հայերենի խոսքի մասերի համակարգում ոճական ավելի մեծ հնարավորություններ ունեն գոյականի, ածականի, դերանվան, բայի քերականական կարգերը:

Գոյականի ոճական կիրառությունների մասին խոսելիս լեզվաբանները (Գ. Զահուկյան, Ֆ. Խլղաթյան, Ռ. Մկրտչյան) առանձին-առանձին քննել են թվի, հոլովի, առկայացման կարգերի ոճական կիրառությունները: «Գոյականի բոլոր քերականական կարգերն այս կամ այն չափով օժտված են ոճական-արտահայտչական հնարավորություններով, - գրում է Լ. Եզեկյանը,-առավել ևս գոյականի քերականական այն կարգերը, որոնք հարուստ են գուգաձևություններով և ձևաբանական այլ տարբերակներով»⁸: Մեր տպավորությամբ, ոճաբանական առումով բավականաչափ գործուն է թվի քերականական կարգը: Ըստ Ն. Վիրաբյանի, Լ. Մարգարյանի՝ գոյականի թիվը կարող է ունենալ ոճական հետևյալ դրսևորումները.

ա. Հոգնակի թվի իմաստը կարող է արտահայտվել հավաքական իմաստ ունեցող *-ություն*, *-եղեն* վերջավորություններով (ինչպես՝ Ողջ ուսանողությունը մասնակցեց միջոցառումին):

բ. Եզակի թիվը գործածվում է հոգնակիի փոխարեն հավաքական իմաստով՝ տեսակի անուն, երբ նշվում է տվյալ տեսակին պատկանող բոլոր անհատներին բնորոշ հատկանիշ (ինչպես՝ Ձնծաղիկը գարնան առաջին ծաղիկն է):

գ. Եզակի թիվը հոգնակիի փոխարեն է հանդես գալիս նաև բաշխական իմաստով, երբ ամեն մի անդամի վերագրվում է միևնույն առարկան (ինչպես՝ Թերթե ք լրագիրը և սկսե՛ք ցածրաձայն կարդալ):

դ. Նյութական իմաստ ունեցող բառերի հոգնակին նշանակում է կա՛մ առանձին տեսակներ, կա՛մ այդ նյութի մեծ քանակություն (ինչպես՝ հողեր, ջրեր, քարեր):

ե. Երևույթների անունների հոգնակին ցույց է տալիս տվյալ երևույթի հաճախակի կրկնություն (ինչպես՝ Ձմռանը սաստիկ ցրտեր եղան)⁹:

Ուսումնասիրության պատմության մեջ ածականին վերաբերող հետաքրքիր հարցադրումներով առանձնանում են Ռ. Մկրտչյանի դիտարկումները, որպես նորույթ՝ որոշ իմաստային խմբավորումներ է կատարել, այսպես՝ գույներ անվանող ածականներ, մարդկանց ներքին-հոգեկան հատկություններ անվանող ածականներ, ծավալային

⁸ Տե՛ս Լ. Եզեկյան, Ոճագիտություն, Ե., 2006, էջ 249:

⁹ Ն. Վիրաբյան, Լ. Մարգարյան, Հայոց լեզու: Ոճաբանություն, Ե., 2007, էջ 31-32:

հատկանիշներ անվանող ածականներ, գնահատող ածականներ¹⁰: Պ. Պողոսյանը ածականին է վերագրում հակադրության, ժխտականության, աստիճանի և աստիճանավորության, բացառիկության, վերաբերմունքի, համանշտության հատկանիշները¹¹: Ն. Վիրաբյանի, Լ. Մարգարյանի դիտարկմամբ, ածականների բաղդատական և գերադրական աստիճաններն ունեն դրսևորման եղանակների որոշ տարբերություններ, որոնք համապատասխան ոճական հնարավորություններ են ստեղծում.

ա. Գրքային երանգ ունի համեմատության այն եղանակը, որի դեպքում ածականի բաղդատական աստիճանը սովորաբար արտահայտվում է *ավելի* բառով, իսկ համեմատելին դրվում է *քան* նախդիրով (ինչպես՝ Կարենը ավելի բարձրահասակ է, քան Աշոտը):

բ. Խոսակցական լեզվում *ավելի* բառը բաց է թողնվում, իսկ համեմատելին դրվում է բացառական հոլովով (ինչպես՝ Կարենը Աշոտից բարձրահասակ է):

գ. Գրքային է նաև գերադրականի *-գույն* վերջածանցով ձևը, որն ավելանում է ոչ բոլոր ածականներին (ինչպես՝ վատ-վատագույն):

դ. *Ամենա*- մասնիկը ավելի ընդհանուր բնույթ ունի, և համեմատությունն ավելի է շեշտված (ինչպես՝ ամենավատ):

ե. *-Գույն* մասնիկի գործածության դեպքում կարելի է ընդգծել՝ համեմատելի խնդիրը դնելով բացառական հոլովով կամ *մեջ* կապի հետ միասին (ինչպես՝ Սա իմ վատագույն սովորությունն է://Սա իմ սովորություններից վատագույնն է://Սա իմ սովորությունների մեջ վատագույնն է:)¹²

Դերանունների ոճական կիրառությունները, ըստ էության, ամփոփել է Լ. Եզեկյանը. արտահայտչական առումով ավելի գործուն են անձնական, ցուցական, հարցական, հարաբերական դերանունները: Հաճախ ոճական որոշակի նպատակով ուղղակի խոսքը հավաստի ու հաստատական դարձնելու, դեմքի գաղափարն ավելի ընդգծելու նպատակով *ես, դու, նա* անձնական դերանունների հետ միաժամանակ գործածվում են *ինքս, ինքդ, ինքք* դերանունները, որտեղ նշված դերանվանական ձևերը հատուկ շեշտվում են (ինչպես՝ Ես ի՛նքս եմ դա պատրաստել)¹³:

¹⁰ Առավել մանրամասն տե՛ս Ռ. Մկրտչյան, Ժամանակակից հայերենի ձևաբանական ոճաբանություն, Ե., 1992, էջ 135-160:

¹¹ Պ. Պողոսյան, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, գիրք առաջին, Ե., 1990, էջ 244-247:

¹² Ն. Վիրաբյան, Լ. Մարգարյան, Հայոց լեզու: Ոճաբանություն, Ե., 2007, էջ 33:

¹³ Լ. Եզեկյան, Ոճագիտություն, Ե., 2006, էջ 267:

1990-ական թթ.-ից բուռն քննարկվում են նաև չթեքվող խոսքի մասերի ոճական կիրառությունները. դրանք, ինչ խոսք, այդքան էլ աչքի չեն ընկնում ոճական նշանակությամբ: Տարաբնույթ դասակարգումներ են երևան գալիս հատկապես մակբայ, կապ, շաղկապ խոսքի մասերին վերաբերող: Պ. Պողոսյանը առանձնացնել է գրական ոլորտի մակբայներ (*լռելյայն, սաստիկ, արտաքուստ, կարոտագին և այլն*), հասարակ ոճի մակբայներ (*մարդավարի, հայավարի, ափալ-թափալ, բարով-խերով և այլն*), հասարակ ոլորտի կապեր (*մեջ, տակ վրա, բացի, դեպի և այլն*), գրական ոլորտի կապեր (*հետևանքով, օգտին, ըստ, վերաբերյալ և այլն*), վերամբարձ ոլորտի կապեր (*ի հեճուկս, հանգույն, ներքո, առ, հանդերձ և այլն*), հասարակ ոճի շաղկապներ (*ու, բայց, թե, ուրեմն և այլն*), գրական ոճի շաղկապներ (*բայց և այնպես, նաև, այլև, սակայն և այլն*), վերամբարձ ոճի շաղկապներ (*քանզի, զի, մինչդեռ և այլն*): Ոճագետը, ինչպես նկատում ենք, փորձել է համակարգել տեսական դրույթները: Վերոգրյալ խոսքի մասերի ոճական դերը գեղարվեստական գործերում նկատելի է միննույն ձևերի գրական ու խոսակցական զուգաձևությունների համատեղ գործածության դեպքում: Ռ. Մկրտչյանի կարծիքով, զգալի արտահայտչականություն են ցուցաբերում հատկապես դարձվածքների կազմում հանդես եկող տարածական կապերը, ինչպես՝ *բախտավոր աստղի տակ ծնվել, սրտին մոտ ընդունել, դարմանի տակի ջուր* և այլն¹⁴: Թ. Շահվերդյանը, անդրադառնալով *վրա* տարածական կապին, նշում է, որ այն շատ դեպքերում հանդես է գալիս կապի քերականական հարացույցում իրեն հակադիր անդամների նշանակությամբ¹⁵: Լեզվաբանը բերում է համոզիչ օրինակներ Զորյանի, Թումանյանի, Դեմիրճյանի գործերից: Այնուհետև՝ ամենայն մանրամասնությամբ ներկայացվել է շաղկապների ոճական դերը: Լեզվաբանները քննել են շաղկապների առանձին տեսակները՝ առանձնացնելով նաև առավել գործածական խմբերը: Հարցի բարեխիղճ քննություն է կատարել Ռ. Մկրտչյանը, որը որպես ամփոփում նշում է՝ շաղկապները կարող են արտահայտել իմաստային սաստկացում, հավելում, հակադրություն՝ բացահայտելով ասույթի թեզն ու հակաթեզը, կարող են ձևավորել խոսքի որևէ հատվածի սկիզբը, վերջը՝ ապահովելով ասելիքի արտահայտչականությունն ու տրամաբանական

¹⁴ Ռ. Մկրտչյան, Ժամանակակից հայերենի ձևաբանական ոճաբանություն, Ե., 1992, էջ 275:

¹⁵ Առավել մանրամասն տե՛ս Թ. Շահվերդյան, Ոճագիտություն, Ե., 2010, էջ 158-159:

հազեցվածությունը¹⁶: Լ. Եզեկյանը հավելում է, որ շաղկապների ոճական արժեքն ակնհայտ է դառնում նաև ճարտասանական կառույցներում, բազմաշաղկապության և անշաղկապության դեպքում: Մրանց վերաբերյալ մեզանում կան բազմաթիվ օրինակներ:

Վերաբերմունքային խոսքի մասերի (ձայնարկություն, վերաբերական) ոճական կիրառությունները հիմնավոր ներկայացրել է Ռ. Մկրտչյանը: Դրանց ոճական կիրառությունները սահմանափակ ոլորտ ունեն, այդուհանդերձ անտեսել չի կարելի: Ասպարեզում եղած գրականության հիմքով կարելի է ասել, որ միայն Ռ. Մկրտչյանն է այս խոսքի մասերին վերաբերող տեսական դրույթները զարգացրել:

Ժամանակակից լեզվաբանները (Յու. Ավետիսյան, Ն. Ներսիսյան, Ա. Ադիլխանյան և այլք) քննարկում են բոլոր խոսքի մասերի գործածության յուրահատկությունները, տարբերակային ձևերը, գեղարվեստական գրականությունից վերցված օրինակների օգնությամբ ներկայացնում այս կամ այն խոսքի մասի ոճական կիրառությունները, որոնք հետաքրքրական են ձևաբանական ոճագիտության տեսանկյունից: Ներկայումս էլ հանձնարարվում են ավարտական, մագիստրոսական թեզեր այս ուղղությամբ:

Շարահյուսական ոճագիտության պատմությունից

Քերականական ոճագիտության այս բաժնին վերաբերող սկզբնական ուսումնասիրություններում կարևորվել են նախադասությունների ճիշտ կառուցման, նպատակային կապակցման, մտքի տրամաբանական կապի ու զարգացման, կապակցման լեզվական-քերականական միջոցների իմացությունը: Մի շարք լեզվաբանները պնդում են, որ ոճագիտությունը չի կարող յուրացվել, մասնավորաբար, առանց շարահյուսական հիմնավոր գիտելիքների: Ուստի ոճագիտական աշխատանքներում քերականական լրացուցիչ տեղեկությունների առկայությունը պայմանավորված է ոճագիտության պահանջներով: Մենք կարծում ենք, որ ոճագիտական աշխատանքներում լեզվական գիտելիքների, մասնավորաբար, քերականական տեղեկությունների մատուցումը ոճականի փոխարեն արդարացված չէ: Շարահյուսական ոճագիտությանը վերաբերող աշխատանքներում հիմնականում քննության են ենթարկվել հետևյալ թեմաները՝ նախադասության ներգործական և կրավորական կառուցներ,

¹⁶ Ռ. Մկրտչյան, Ժամանակակից հայերենի ձևաբանական ոճաբանություն, Ե., 1992, էջ 301:

խնդրառություն, միակազմ և երկկազմ, բարդ նախադասություններ, երկրորդական նախադասություններ և նրանց կապակցության միջոցներ¹⁷:

Շարահյուսական ոճագիտության վերաբերյալ աշխատանքներից առանձնանում է Թ. Շահվերդյանի «Դասական գրաբարի շարահյուսական ոճագիտություն» գիրքը, որում առանձին գիտական քննության են ենթարկվել դասական գրաբարի շարահյուսական ոճական առանձնահատկությունները: Լեզվաբանը 5-րդ դարի գրաբար ինքնուրույն և թարգմանական գրական նյութի հիման վրա վերլուծության է ենթարկել հին հայերենի շարահյուսության արտահայտության և պատկերավորման միջոցները, պարզաբանել է վերափմաստավորման տեղն ու դերը գրաբարի լեզվական համակարգում, ներկայացրել է քերականական առանձին իրողությունների նորովի ըմբռնումները և մեկնաբանությունները¹⁸: Հեղինակի մեծարժեք աշխատությունը նորություն է հայագիտության մեջ. դասական գրաբարի շարահյուսական ոճագիտական հիմնահարցերի համակողմանի, համակարգված քննության առաջին փորձն է:

Մեր տպավորությամբ, նորագույն շրջանի շարահյուսական-ոճագիտական աշխատանքներում նախնառաջ քննարկման նյութ է դարձել

¹⁷ Արևելահայ գրական աշխարհաբարի գիտական շարահյուսության հիմքը դրել է **Մ. Աբեղյանը**՝ 1912 թ. հրատարակելով «Աշխարհաբարի շարահյուսությունը»: Շարահյուսության ուսումնասիրություններից են՝ **Վ. Առաքելյանի** «Ժամանակակից հայերենի հոլովների և հոլովական կապակցությունների իմաստային առումները» (1957), «Հայերենի շարահյուսություն» (հատոր 1՝ 1958, հատոր 2՝ 1964), «Հայերենի պարբերություն» (1968), **Ժ. Ճյուղբաշյանի** «Դերբայական դարձվածը արդի հայերենում» (1961), **Ն. Պառնասյանի** «Ստորադասական կապակցությունը արդի հայերենի բարդ նախադասություններում» (1961), «Շարահյուսական համանիշները ժամանակակից հայերենում» (1970), «Քերականական համանունները ժամանակակից հայերենում» (1979), **Ս. Աբրահամյանի** «Ժամանակակից հայերենի շարահյուսության մի քանի հարցեր» (1962), **Ս. Գյուլբուղադյանի** «Միակազմ նախադասությունը ժամանակակից հայերենում» (1967), **Բ. Վերդյանի** «Բարդ ստորադասական նախադասության շարահյուսություն» (1970), **Հ. Հարությունյանի** «Անդամ նախադասությունները ժամանակակից հայերենում» (1970), **Վ. Քոսյանի** «Ժամանակակից հայերենի բառակապակցությունները» (1975), «Գրաբարի բառակապակցությունները» (1980), «Միջին հայերենի բառակապակցությունները» (1984), «Արևմտահայերենի բառակապակցությունները» (1986), **Խ. Բաղդկյանի** «Ժամանակակից հայերենի պարզ նախադասության շարահյուսությունը» (1976), **Ռ. Իշխանյանի** «Արդի հայերենի շարահյուսություն. պարզ նախադասություն» (1986) գրքերը և այլն:

¹⁸ **Թ. Շահվերդյան**, Դասական գրաբարի շարահյուսական ոճաբանություն, Ե., 2007, էջ 2:

խնդրառությունը: Անդրադառնալով խնդրառությանը՝ Գ. Ջահուկյանը գրում է. «Խնդրառության ոճական հնարավորությունները կապված են այն բանի հետ, որ միևնույն կամ մերձավոր իմաստները կարող են ձևավորվել տարբեր հոլովաձևերով ու կապերով, և, ընդհակառակն, միևնույն հոլովաձևերն ու կապերը կարող են արտահայտել տարբեր իմաստներ»¹⁹: Պետք է նկատի ունենալ այն, որ հայերենում ոչ բոլոր բառերը կարող են խնդիրներ պահանջել, այսինքն՝ հանդես գալ որպես խնդրառու բառեր: Ըստ լեզվաբանի՝ խնդրառության տարբեր արտահայտություններ, լայն հնարավորություններ ունի բայը (*վիշտ ապրել (զգալ), ապրել իր գործով (տարված լինել), ապրել քաղաքում (բնակվել) կամ փող աշխատել (վաստակել), աշխատել մի հողվածի վրա (հողված գրել), աշխատել հիմնարկում (պաշտոնավարել)*): Շարահյուսական ոճագիտության պատմության մեջ վկայված են ինչպես բայի, այնպես էլ գոյականի խնդրի գործածության որոշ առանձնահատկություններ, որոնք մեկնաբանել են սույն լեզվաբանները՝ բերելով օրինակներ: Հաջորդիվ՝ հետազոտողները ուշադրություն են դարձրել ժողովրդախոսակցական լեզվում տարածված են խնդրառական շեղումներին, որոնք, մեր կարծիքով, օտար լեզուների, մասնավորաբար, ռուսերենի անմիջական ազդեցության հետևանքներն են: Շարահյուսական կապակցության այս եղանակի մասին եղած տեսական դրույթները համակարգել է Լ. Եզեկյանը՝ անդրադառնալով նաև մասնավոր դեպքերին: Լեզվաբանը *խնդրառություն* տերմինին համարժեք գործածում է *կառավարում* տերմինը, ինչը, մեր կարծիքով, այնքան էլ նպատակահարմար չէ²⁰: Կառավարում բառն ունի հարուստ նկարագիր, իսկ այսօր նախևառաջ ընկալվում է որպես գիտություն: Ժամանակակից լեզվաբանները (Լ. Թելյան, Յու. Ավետիսյան, Շ. Գևորգյան և այլք) ամբողջությամբ բնութագրել են նախադասության անդամների կապակցման եղանակները, մասնավորաբար՝ խնդրառությունը: Վերջին ուսումնասիրություններում ներկայացվում են առանձին բայերի համար արդի հայերենում առաջ եկած խնդրառական զուգաձևերը՝ բավարարել պահանջները // պահանջներին, խթանել, խոչընդոտել զարգացումը // զարգացմանը, կախել պատից // պատին և այլն²¹:

¹⁹ Գ. Ջահուկյան, Ֆ. Խլդաթյան, Հայոց լեզու: Ընդհանուր գիտելիքներ: Ոճաբանություն, Ե., 1976, էջ 138:

²⁰ Տե՛ս Լ. Եզեկյան, Ոճագիտություն, Ե., 2006, էջ 329:

²¹ Առավել մանրամասն տե՛ս Յու. Ավետիսյան, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, գիրք Ա, Ե., 2014, էջ 188:

Ասպարեզում եղած գրականության հիմքով կարելի է ասել, որ ռճագիտության մասնագետները (Գ. Զահուկյան, Ֆ. Խլղաթյան, Պ. Պողոսյան, Լ. Եզեկյան և այլք) ավելի հաճախ քննարկել են միակազմ նախադասությունները և երկրորդական նախադասությունները ու նրանց կապակցության միջոցների ռճական կիրառությունները: Ռճագիտության տեսանկյունից՝ այս հարցերին առաջին անգամ անդրադարձել են Գ. Զահուկյանը, Ֆ. Խլղաթյանը: Նրանք գրում են. «Գլխավոր ու երկրորդական նախադասությունների զուգորդման ու երկրորդական նախադասությունների կառուցման բազմազան եղանակները, կապակցության համանիշ միջոցները, հարաբերյալների առկայությունն ու բացակայությունը լեզվին հաղորդում են ռճական-արտահայտչական ճկունություն և հնարավորություն տալիս արտահայտելու մտքի նուրբ տարբերություններ»²²: Լեզվաբանները քննել են ձևի, չափ ու քանակի, տեղի, ժամանակի, պատճառի ու հետևանքի, պայմանի, զիջական կամ հակառակ հիմունքի, նպատակի պարագա երկրորդական նախադասությունները: Պ. Պողոսյանի դիտարկմամբ, ժամանակակից լեզվաբանությունը շարահյուսության մեջ առանձնացնում է երեք ենթաբաժին, այն են՝ բառերի կապակցություններ, պարզ նախադասություն, բարդ նախադասություն: Ռճագետը բնութագրել է յուրաքանչյուրի ռճական արժեքները: Տեսական դրույթներով, հետաքրքիր հարցադրումներով լեզվաբանը նոր որակ հաղորդեց հարցի քննությանը: Ըստ Լ. Եզեկյանի՝ այլ ու բազմաբնույթ է միակազմ նախադասությունների ռճական երանգավորումը հատկապես առօրյա-խոսակցական և գեղարվեստական ոճերում²³: Այսպես. անենթակա նախադասությունները նպաստում են խոսքի սեղմությանն ու հակիրճությանը, հիմնականում բնորոշ են առօրյա-խոսակցական ոճին, ժողովրդախոսակցական մտածողությանը: Բայական անդեմ նախադասություններից կիրառական մեծ հաճախականություն ունեն հատկապես հարցական հնչերանգ ունեցող կառույցները. գեղարվեստական ոճում հանդես են գալիս բացականչական հնչերանգով կառույցները, իսկ պաշտոնական առանձին ենթաոճերում գործածվում են հրամայական հնչերանգով կառույցները: Գոյականով արտահայտված անդեմ նախադասությունները տպավորություն են ստեղծում, որ կարծես ամեն ինչ կատարվում է աչքի առաջ, այսպես՝ /*Երևան: Մոսկովյան փողոց!*, /*Գարուն: Կեսօր: Հանրահավաք է:*/ և այլն: Միակազմ նախադասությունները,

²² Գ. Զահուկյան, Ֆ. Խլղաթյան, Հայոց լեզու: Ընդհանուր գիտելիքներ:

Ռճաբանություն, Ե., 1976, էջ 150:

²³ Լ. Եզեկյան, Ռճագիտություն, Ե., 2006, էջ 309:

մասնավորաբար, բայական անդեմ նախադասությունները, ինչպես նաև բարդ նախադասության բաղադրիչների կապակցության գողվածական և շարահարական եղանակներն ունեն զգալի ոճական արժեք գեղարվեստական խոսքում: Վերջին հետազոտողները (Յու. Ավետիսյան, Ն. Ներսիսյան) նշում են, որ միակազմ նախադասությունների հետ հաճախ շփոթում են այն երկկազմ նախադասությունները, որոնց ստորորգային արտահայտված է միայ *և* բայով²⁴: Թ. Շահվերդյանը ամենայն մանրամասնությամբ քննել է միակազմ և երկկազմ նախադասությունների վերախմաստավորումը դասական գրաբարում, ինչի համակարգված քննությունը հաջողված փորձ է մեզանում, նորություն գրաբարի ուսումնասիրության բնագավառում:

Քերականական ոճագիտական մտքի պատմության մեջ առանձնացվել են շարահյուսական հատուկ կառույցներ, որոնք Պ. Պողոսյանը բաժանել է՝ ա. գրական լեզվին հատուկ, բ. ժողովրդական հայերենին հատուկ շարահյուսական կառույցներ, գ. հատկաբանություն խմբերի՝ ներկայացնելով դրանց ոճական արժեք²⁵: «Հայերենում որոշակի տարածում են գտել մասնատված շարահյուսական կառույցները, որոնց պարագայում բարդ նախադասության ստորադաս անդամը (անդամները) ձևականորեն ու հնչյերանգով առանձնանում են գերադաս միավորից՝ ձեռք բերելով կարծեցյալ անկախություն: Քերականական նման երևույթի՝ նախադասության մասնատման արդյունքում առանձնացված շարահյուսական միավորները ձեռք են բերում լրացուցիչ ոճական արտահայտչականություն»²⁶:

2000-ական թթ.-ից հայ տեսական գրականության մեջ հատուկ ուսումնասիրության նյութ դարձավ տեքստագիտության (գրվածքագիտության, բնագրագիտություն) հարցերն ու խնդիրները²⁷: Մեր օրերում այս

²⁴ Առավել մանրամասն տե՛ս **Յու. Ավետիսյան**, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, գիրք Ա, Ե., 2014, էջ 227:

²⁵ Տե՛ս **Պ. Պողոսյան**, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, գիրք առաջին, Ե., 1990, էջ 371-382:

²⁶ **Թ. Շահվերդյան**, Ոճագիտություն, Ե., 2010, էջ 223:

²⁷ Տեքստի լեզվաբանության հարցերը արտերկրում բուռն քննարկվել են 1950-ական թթ.-ից: Այս ոլորտի հայտնի ուսումնասիրություններից են՝ **W. Strunk, E. White** "The Elements of Style" (1959), **Д. Лихачев** "Текстология. Краткий очерк" (1964), **Н. Weinrich** "Linguistic der Luge" (1966), **Ю. Лотман** "Структура художественного текста" (1970), **И. Гальперин** "Текст как объект лингвистического исследования" (1971), **В. Одинцов** "Стилистика текста" (1980), **О. Москальская** "Грамматика текста" (1981), **З. Тураева** "Лингвистика текста" (1986), **Л. Зильберман** "Лингвистика текста и обучение чтению

ուղղությամբ լուրջ աշխատանքներ են տարվում հատկապես Մատենադարանում: Վերջին հետազոտողները (Վ. Գաբրիելյան, Թ. Շահվերդյան, Հ. Զաքարյան, Յու. Ավետիսյան, Դ. Գյուրջինյան և այլք) էականորեն հարստացրին հարցի քննությունը: Հ. Զաքարյանի, Յու. Ավետիսյանի գնահատմամբ, տեքստի ուսումնասիրության խնդիրն է՝ ներկայացնել դրա կառուցվածքային տեսակները և կառուցման ընդհանուր կանոնները, իսկ գործնական նպատակն է՝ նպաստել տեքստը ճիշտ ընկալելու (հասկանալու) և մտքերը արագորեն ու անսխալ շարադրելու հմտությունների ձեռքբերմանը²⁸: Վ. Գաբրիելյանը ոլորտի այն առաջնեկն է, որը փորձել է տեսականորեն համակարգել նյութը և որոշակիորեն դասակարգել այն: Գիտնականը բնութագրել է տեքստը և իր տեսակները, այդ թվում՝ ուսումնական-մանկավարժական տեքստերը (փոխադրություն, շարադրություն, ռեֆերատ, զեկուցում և այլն), տեղեկատվական տեքստեր (նամակ, բացիկ, հեռագիր, ազդ-հայտարարություն, գովազդ, հրավիրատոմս և այլն), աշխատանքային կամ պաշտոնական գործավարության տեքստերը (դիմում, ինքնակենսագրություն, բնութագիր, հրաման, կարծիք, երաշխավորություն և այլն), քաղաքացիական գործառույթներ իրականացնող տեքստերը (պայմանագիր, լիազորագիր, կտակ, համաձայնագիր և այլն), ստեղծագործական տեքստերը (բանաստեղծություն, պոեմ, առասպել, պատմվածք, դրամա, վեպ, վիպակ և այլն): Կարևորություն է տրվել ոչ միայն տեքստերի շարադրմանն ու խմբագրմանը, այլև տեքստի արտաքին տեսքին²⁹: Գիտնականի աշխատությունը լայն արձագանք է ունեցել:

Վերջերս՝ 2022 թ.-ին, լույս տեսավ Ս. Մարաբյանի «Պարզ նախադասության ուսուցումը» գիրքը: Հեղինակը հանրակրթական դպրոցներում իրականացրել է տարաբնույթ փորձեր, մշակել ներդրման համակարգ: Ըստ նրա՝ պարզ նախադասության ուսուցման գործընթացում դասավանդման ակտիվ մեթոդների կիրառմամբ զարգացել է սովորողների լեզվամտածողությունը, ստեղծագործական կարողությունները, կապակցված խոսքը³⁰: Հետաքրքիր հարցադրումներով ուշագրավ այս գիրքը դառնում է այս բնագավառի վերջին գիտական ուսումնասիրությունը:

английской научной литературы" (1988), **К. Турабян** "A Manual for Writers of Term Papers and Dissertations" (1996), **Н. Валгина** "Теория текста" (1998), **Г. Солганик** "Стилистика текста" (2000) և այլն:

²⁸ Տե՛ս **Հ. Զաքարյան, Յու. Ավետիսյան**, Ոճագիտություն: Տեքստագիտություն: Հայոց լեզվի պատմություն. Եր., 2018, էջ 60:

²⁹ Առավել մանրամասն տե՛ս **Վ. Գաբրիելյան**, Գրավոր խոսք, Եր., 2012:

³⁰ **Ս. Մարաբյան**, Պարզ նախադասության ուսուցումը, Ե., 2022, էջ 198:

Լիահույս ենք, որ շարահյուսական ոճագիտության ոլորտը չի սահմանափակվի այս հետազոտությամբ, և հետագա ուսումնասիրողները կհարստացնեն հարցի քննությունը:

Եզրակացություն

Այսպիսով, քերականական ոճագիտության հիմնախնդիրների ուսումնասիրությամբ զբաղվել են շատերը, գրվել են տարբեր աշխատություններ, իսկ դրանց վերաբերյալ ուսումնասիրությունները շարունակվում են նաև այսօր: Քերականական ոճագիտությանն առնչվող հարցերը քննվում են ձևաբանական և շարահյուսական մակարդակներում: Ձևաբանական ոճագիտությունում՝ խոսքի մասերի համակարգում ոճական ավելի մեծ հնարավորություններ ունեն նյութական իմաստ արտահայտող խոսքի մասերը, մասնավորաբար, գոյականը, ածականը, դերանունը, բայը, մասամբ նաև վերաբերմունքային իմաստ արտահայտող խոսքի մասերը: Շարահյուսական ոճագիտությունում՝ գեղարվեստական խոսքում ոճական հնարավորություններով աչքի են ընկնում միակազմ և երկկազմ նախադասությունները, շարահյուսական կապակցության եղանակները:

Вальтер Берберян

Из истории грамматической стилистики

Заключение

Ключевые слова и выражения: грамматическая стилистика, морфологическая, синтаксическая стилистика, части речи, экспрессивность, вариант, стилистическое значение.

В ходе развития языкознания принято останавливаться на одном моменте и подводить итоги с экспертной точки зрения. Армянская стилистическая мысль развивалась более полувека. Написаны теоретические монографии, различные статьи, пора проявить четкий аналитический настрой. Особенно если принять во внимание бурное развитие стилистики и культуры речи, то, на наш взгляд, необходимо сблизить имеющиеся с определенными оценками. Ученые рассматривают фонетическую, лексическую и грамматическую стилистику отдельно. Эти направления развиваются очень быстро. Необходимо постоянно следить за достижениями мирового языкознания. Армянская стилистическая мысль должна отражать высокий уровень мировой науки того времени. Кроме того, важно представить историю нашей стилистической мысли.

В статье представлены история грамматической стилистики (1950-е годы до наших дней). Грамматическая стилистика изучает стилистические возможности грамматических структур. Выделяют морфологическую и

синтаксическую стилистические группы, каждая из которых имеет свое выражение. В части морфологической стилистики ставится цель выявить и представить стилистические возможности частей речи, их грамматических порядков, морфологических вариантов, а в части синтаксической стилистики изучить выразительность синтаксических порядков и единиц. Это узкие профессиональные сферы. Заметно, что стилистические возможности морфологических порядков ограничены, синтаксическая система обладает большими и широкими стилистическими возможностями. Отметим, что последний также изучает речь. Были изучены работы, написанные как на морфологические, так и на синтаксические стилистике, проанализированы положения в различных исследованиях. Методологической основой является сочетание и анализ существующих теоретических положений.

Valter Berberyan

From the history grammatical stylistics

Conclusion

Key words and expressions: grammatical stylistics, morphological, syntactical stylistics, parts of speech, expressiveness, variant form, stylistic value.

It is customary to stop at a moment in the course of the development of linguistics and to summarize the achievements with an examination point of view. Armenian stylistic thought has been developing for more than half a century. Theoretical monographs, various articles have been written, and it is time to show a clear analytical attitude. Especially if we take into account the rapid development of stylistics and speech culture, then, we think, it is necessary to bring together the existing ones with certain assessments. Scientists examine phonetic, lexical, and grammatical stylistics separately. These fields are developing very quickly. It is necessary to constantly follow the achievements of world linguistics. Armenian stylistic thought should reflect the high level of global science of the time. Apart from this, it is important to present the history of our stylistic thought.

The article presents the history of grammatical stylistics (from the 1950s to the present day). Grammatical stylistics studies the stylistic possibilities of grammatical structures. The groups of morphological and syntactical stylistics are distinguished, each of which has an expression uniqueness. We have studied the works written morphological, syntactical stylistics, analyzed the provisions in various researches. The methodological basis is the combination and analysis of existing theoretical provisions.

Օգտագործված գրականություն

1. Ավետիսյան Յու., Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, Գիրք Ա, Եր., 2014:
2. Ավետիսյան Յու., Սարգսյան Լ. և ուրիշներ, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, Գիրք Բ, Եր., 2015:
3. Գաբրիելյան Վ., Գրավոր խոսք, Եր., 2012:
4. Եզեկյան Լ., Ոճագիտություն, Եր., 2006:
5. Զաքարյան Հ., Ավետիսյան Յու., Ոճագիտություն: Տեքստագիտություն: Հայոց լեզվի պատմություն, Եր., 2018:
6. Շահվերդյան Թ., Դասական գրաբարի շարահյուսական ոճաբանություն, Եր., 2007:
7. Շահվերդյան Թ., Ոճագիտություն, Եր., 2010:
8. Մարաբյան Տ., Պարզ նախադասության ուսուցումը, Եր., 2022:
9. Մկրտչյան Ռ., Ժամանակակից հայերենի ձևաբանական ոճաբանություն, Եր., 1992:
10. Պողոսյան Պ., Բայի եղանակային ձևերի ոճական կիրառությունները արդի հայերենում, Եր., 1959:
11. Պողոսյան Պ., Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, գիրք առաջին, Եր., 1990:
12. Զահուկյան Գ., Խղաթյան Ֆ., Հայոց լեզու: Ընդհանուր գիտելիքներ: Ոճաբանություն, Եր., 1976:
13. Վահանյան Գ., Հայոց լեզվի ոճաբանության ձեռնարկ, Եր., 1956:
14. Վիրաբյան Ն., Մարգարյան Լ., Հայոց լեզու. Ոճաբանություն, Եր., 2007:

Խմբագրություն է ուղարկվել 18.05.2023թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 06.06.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱԵԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ

Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ

Հայ հին և միջնադարյան գրականության և
նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի վարիչ

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ

Բան. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

aelita.dolukhanyan@gmail.com

**ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻՆ ՖՐԱՆՍԻՍԿԻ ԵՎ ՖՐԱՆՍԱԳԻՐ ՕՏԱՐԱԶԳԻ
ՀԱՅԱԳԵՏՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՄԲ**

Ամփոփում

Հայ միջնադարյան գրականությունն ուսումնասիրող ֆրանսիացի և ֆրանսագիր օտարագրի հայագետներն անհնար էր, որ հատուկ անդրադարձ չունենային Ներսես Շնորհալու գրական ժառանգությանը: Նախ Շնորհալու համբավը դուրս էր եկել և Կիլիկյան Հայաստանի, և Մեծ Հայքի սահմաններից: Երկրորդ նա նշանավոր աստվածաբան էր, քաղաքական գործիչ, հայ գրականության մեջ մեծ նորություններ բերած մատենագիր: Շնորհալու գրականության որոշ տեսակներ լիովին կապվում են վաղ Վերածննդի մտածողության հետ: Ինչպես XX դարի երկրորդ կեսի նշանավորագույն հայագետ Ֆրեդերիկ Ֆեյդին է գրում 1964-ին Փարիզում լույս տեսած «Սասունցի Դավիթ» վիպերգի համահավաք բնագրի ֆրանսերեն թարգմանության առաջաբանում, Շնորհալին շատ մեծ դեր է կատարել հայ ժողովրդի մեջ քրիստոնեական ոգին ամրապնդելու գործում: Ներսես Շնորհալին ծնված լինելով Ֆրանսուա Ասիզից երեք քառորդ դար առաջ՝ դարձավ առաջնորդիչը այնպիսի բարեշրջման, որի նմանը հայտնի է գաղիականություն անունով: Շնորհալին ջանում էր քրիստոնեությունը մոտեցնել հավատացյալ ժողովրդին: Նրա նորարարության արդյունքը եղավ ժողովրդի լեզվով ստեղծված քնարերգությունը, որը խիստ հասկանալի էր իր ժամանակի լայն զանգվածներին: Ժողովրդական քնարերգությունը համարձակորեն մտավ հայ գրականություն:

Ներսես Շնորհալու ստեղծագործության վրա մեծ ուշադրություն է դարձրել ֆրանսիական հայագիտության հիմնադիր Ա.-Ժ. Մեն-Մարտենը, որն ըստ նրա մեծատաղանդ աշակերտ Մարի Ֆելիսիտե Բրոսսեի, ծրագրել էր թարգմանել Շնորհալու գործերը: Այդ ծրագիրը չի իրականացել Մեն-Մարտենի վաղաժամ մահվան պատճառով:

Շնորհալու «Վիպասանութիւն» պատմական չափածո գործին մանրամասն անդրադարձ ունի Էդուարդ Դյուլորիեն, որը «Հավաքումն իսաչակիրների պատմիչների, հայկական վավերագրեր» հսկայածավալ գրքում գետեղել է 1145-ին գրված «Ողբ Եղեսիոյ» երկի ֆրանսերեն թարգմանությունը՝ համապատասխան մեկնություններով ու ծանոթագրություններով:

Բելգիացի ֆրանսագիր հայագետ Ֆելիքս Ներ 1886-ին Լուվենում լույս տեսած «Քրիստոնյա Հայաստանը և նրա գրականությունը» կոթողային աշխատության մեջ առանձին բաժին է հատկացրել Ներսես Շնորհալու ստեղծագործությանը՝ թարգմանելով նաև նրա շարականները: Ֆելիքս Ների գրքում ամբողջական ձևով ներկայացված է Շնորհալու անձը և ստեղծագործությունը, մատնանշված է նրա ստեղծագործության նորարարական բնույթը:

Ֆրանսիացի հայագետները հիացմունքով են խոսել Ներսես Շնորհալու ստեղծագործության մասին՝ շեշտելով վերջինիս ազգային ու համամարդկային ուղղվածությունը:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ: Ներսես Շնորհալի, Ա.-Ժ. Սեն-Մարտեն, Ղ.Ալիշան, Էդ.Դյուլորիեն, Վ. Լանգլուա, Ֆ.Ֆելդի, իսաչակիրներ, շարական, նորարար, սուրբ:

Ներածություն

Ներսես Շնորհալին XII դարի հայ գրականության այն նշանավոր հոգևոր գործիչն ու գրողն է, որի հռչակը դեռ կենդանության օրոք դուրս էր եկել Կիլիկյան Հայաստանի սահմաններից, հայտնի էր Բյուզանդական կայսրության հոգևոր ներկայացուցիչներին, նաև Հայաստանին հարևան քրիստոնյա երկրներին:

Շնորհալու ստեղծագործության ու գործի նկատմամբ հիացմունքի խոսքեր ֆրանսիացիների կողմից ասվել են դեռևս XVII դարում: Այդ մասին վկայում է Շնորհալու ստեղծագործության առաջին հետազոտողներից Ղևոնդ Ալիշանը: Նա վկայում է, թե XVII դարի կեսերին ֆրանսիացի վարդապետ Վելըֆրուան, սքանչանալով Շնորհալու ստեղծագործությամբ, ասել է. «Բայց կայ տեսակ մը հմտութեան՝ յորում յաջողած չլլայ այս հռչակաւոր Հայրապետս»¹:

Հայ գրականագիտության մեջ թե XIX և թե XX դարերում, նաև մեր օրերում, շատերն են հետազոտել Շնորհալու գրական ու մշակութային ժառանգությունը, և դրանց մասին գրվել են գրքեր ու մեծաքանակ հոդվածներ՝ ամենատարբեր լեզուներով:

¹ Ղ.Ալիշան, Շնորհալի եւ պարագայ իւր, Վենետիկ, 1873, էջ 491:

1977-ին Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի Մ.Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտը, Շնորհալու հիշատակի 800-ամյակին նվիրված, հրատարակել է հոդվածների ժողովածու, որը բացվում է ՀՍՍՀ ԳԱ նախագահ, ակադեմիկոս, աշխարհահռչակ աստղագետ Վիկտոր Համբարձումյանի «Հայ մշակույթի անմար աստղը» մեծարժեք հոդվածով²:

Մեթոդաբանությունը

Ներսես Շնորհալու վերաբերյալ ֆրանսերեն լեզվով ստեղծված է հարուստ գրականություն:

Հոդվածում օգտագործված են բացառապես օտարազգի հայագետների այն կարծիքները, որոնք փայլուն տիրապետել են գրաբարին, ծանոթ են հայ միջնադարյան մատենագրությանը, հայ ժողովրդի պատմությանը և այդ համայնապատկերի վրա են գնահատականներ տվել Ներսես Շնորհալի աստվածաբանին, հոգևոր ու քաղաքական գործչին, գրողին, երաժշտին, գրիչին ու մեծ մանկավարժին:

XIX դարի ֆրանսիացի հայագետները Ներսես Շնորհալու մասին

Ֆրանսիական հայագիտությունը գիտականորեն հիմնավորեց Անտուան-Ժան Սեն-Մարտենն իր “Mémoires historique et géographique sur l’Arménie” կոթողային աշխատության երկու հատորներով³: Նրա կենսագիրը՝ ֆրանսիական հայագիտության վաստակաշատ ու նշանավոր դեմքերից մեկը՝ Մարի Ֆելիսիտե Բրոսսեն, իր գրած Սեն-Մարտենի կենսագրության մեջ վկայում է, թե վերջինս ի թիվս հայ միջնադարյան մատենագրության բազում այլ գրվածքների պետք է ֆրանսերեն հրատարակեր Ներսես Կլայեցու (Շնորհալու) գրվածքները⁴:

Ներսես Շնորհալու մասին հանգամանալի գրել է նշանավոր հայագետ Էդուարդ Դյուլորիեն իր «Հավաքումն իսլալիկների պատմիչների, հայկական վավերագրեր» հսկայածավալ երկլեզու աշխատության մեջ:

Այս հատորում ի մի են հավաքված այն բոլոր հայ մատենագիրների երկերը, անկախ ժանրից, որոնք խոսել են իսլալիկների մասին: Դրանց թվում է նաև Ներսես Շնորհալին «Ողբ Եդեսիոյ» գործով:

² «Ներսես Շնորհալի» (Հոդվածների ժողովածու), Ե., 1977, էջ 6:

³ Sté u A.-J. Saint-Martin, Mémoires historique et géographique sur l’Arménie, t. I, Paris, 1818, t. II, Paris, 1819.

⁴ Ա.Դյուլիսյան, Սեն-Մարտենը ֆրանսիական հայագիտության հիմնադիր, Ե., 2014, էջ 10:

Դյուլորիեն հայ մատենագիրների բնագրերը դնում է էջի վերևում, էջի կեսից ֆրանսերեն թարգմանությունը և ապա տալիս տողատակային ծանոթագրությունները:

Գրքի «Նախաբանն» ընդգրկում է I-XVII էջերը: Նրանում էդուարդ Դյուլորիեն ներկայացնում է, թե այդ գիրքը մեկն է այն երկու հատորներից, որ ֆրանսիական գիտությունների ակադեմիան թույլ է տվել հրատարակելու: Գիրքը պարունակում է հայ պատմիչների թողած տեղեկությունները խաչակրաց արշավանքների վերաբերյալ: Նկատենք, որ պատմիչներ ասելով հայագետը հասկանում է պատմական ստեղծագործություններ, որովհետև այդ հսկա ժողովածուում թե՛ բնագրով և թե՛ թարգմանաբար զետեղված են Ներսես Շնորհալու «Ողբ Եդեսիոյ» պոեմը և Գրիգոր Տղայի «Ողբ վասն առնանն Երուսաղեմին» չափածո պատումը: Ընդհանրապես հայ պատմիչներին Դյուլորիեն ներկայացնում է որպես գրողներ և նրանց երկերը կոչում է գրականություն՝ բնավ չանտեսելով վերջիններիս բացառիկ պատմական արժանիքները:

Իր հետազոտության սկզբում զետեղում է Շնորհալու կենսագրական ակնարկը: Ներսեսը չորրորդն է այդ անունը կրող կաթողիկոսներից: Կոչվել է Կլայեցի՝ Հռոմկլայում ապրելու պատճառով⁵: Եղել է Ապիրատ Պահլավունու չորս որդիներից ամենակրտսերը: Նրա հայրը Խարբերդ նահանգում տերն էր Օովք կոչված ամրոցի: Ներսեսը նշանավոր Գրիգոր Մագիստրոսի ծոռն էր և սերում էր պարսից Արշակունիների Սուրեն Պահլավ ճյուղից: Նա ազգակցական կապ ուներ հայ եկեղեցու հիմնադիր Գրիգոր Լուսավորչի հետ: Նրա եղբայրը Գրիգոր Երրորդ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսն էր: Ներսեսը 1136-ին եղել է Երուսաղեմում⁶:

Իր եղբոր պնդմամբ Ներսեսը 1166-ին ընտրվում է Հայոց կաթողիկոս:

Նա դառնում է եռանդուն կաթողիկոս: Նամակագրական կապի մեջ է եղել Բյուզանդիայի Մանվել կայսեր հետ: Կարողացել է դիմադրել Մանվելին՝ հայ եկեղեցին հունականին միացնելու գործում:

Վախճանվել է 1172-ի օգոստոսի 13-ին: Դյուլորիեն ճիշտ չի դրել Ներսեսի մահվան թվականը: Առավել ստույգ աղբյուրները Ներսես Շնորհալու մահվան թվականը համարում են 1173-ը:

Դյուլորիեն տեղեկացնում է, թե Ներսեսը թողել է հարուստ գրական ժառանգություն, և հայերը խոր հարգանքով են վերաբերվել նրա գրական ստեղծագործություններին ու բազմիցս հրատարակել են դրանք: Ներսես

⁵ “Recueil des Historiens de Croisades”, documents Arméniens, t. I, Paris, 1869, p. 223 . Տե՛ս նաև «Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներ», Ե., 2001, էջ 132:

⁶ Recueil des Historiens..., p. 223.

Շնորհալու գրական քերթվածների մասին գրել են Սուքիաս Սումալն ու Քերովբե Պատկանյանը⁷:

Դյուլորիեն նշում է, թե «Ողբ Եդեսիոյ» երկը դիմառնություն է, և հեղինակն այն կոչել է բարառնական: Տաղաչափական այն ձևը, որն օգտագործել է բանաստեղծը, փոխառված է արաբականից, որն առկա է նաև 1058-ին վախճանված Գրիգոր Մագիստրոսի մոտ: Երկը գրվել է ութոտնյա չափով. ամեն չորս վանկի միջև եղել է դադար. «divisees en quatre pieds, avec une césure au milieu»⁸.

Եդեսիան եղել է արքեպիսկոպոսական նստավայր և հենց սկզբից էլ բնակեցված է եղել Արևելքի քրիստոնյաներով⁹:

«Ողբ Եդեսիոյ» երկն այնքան սիրված է եղել, որ բազմիցս տպագրվել է՝ 1888-ին Փարիզում, 1810-ին՝ Մադրասում: 226-րդ էջի տողատակում հայագետը դնում է թուրքերի կողմից Եդեսիայի գրավելու ճշգրիտ օրը և թվականը՝ 1144թ., շաբաթ օր, 23 դեկտեմբերի¹⁰:

Դյուլորիեի ծանոթագրություններից պարզորոշ երևում է, թե որքան քաջածանոթ էր հայ ժողովրդի ու հայ եկեղեցու պատմությանը, որքան ճշգրիտ հղումներ ունի հայ մատենագիրների երկերին:

Բերենք մի քանի օրինակներ: Հենվելով Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» հաղորդած փաստի վրա՝ նշում է Աբգար արքայի հավատն առ Հիսուս¹¹: Ըստ հայկական մի ավանդության՝ Մատթեոսն իր Ավետարանը գրել է եբրայեցերենով՝ Հիսուսի խաչվելուց 7 տարի հետո¹²:

Դյուլորիեն խոստովանում է, թե իր գիրքը գրելիս լայնորեն օգտվել է Սեն-Մարտենի «Mémoire historique et géographique sur l'Arménie» գրքի երկու հատորներից, ինչպես նաև «Fragments d'une histoire des Arsacides» գրքի երկու հատորներից¹³:

Գրքում տրվում են էջմիածին ու Շողակաթ բառերի բացատրությունները: Գրիգոր Լուսավորչին երևում է տեսիլ: Տեսնում է մարդկային կերպարանք՝ ձեռքին բռնած ոսկե մուրճ: Լույսի ճառագայթը մարդու կերպարանքով հայտնվում է Վաղարշապատ քաղաքի կենտրոնում ու մուրճով զարկում է գետնին: Այստեղից էլ Շողակաթ անվանումը¹⁴:

⁷ Նույն տեղում, էջ 224:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Նույն տեղում, էջ 225:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 226:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 227:

¹² Նույն տեղում, էջ 231:

¹³ Նույն տեղում, էջ 232:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 233:

Էջմիածին բառը բացատրում է “*Mot qui signifie le Fils unique est descendu*” («Բառ, որ նշանակում է Միածին Որդին իջավ») ¹⁵: Պատմում է նաև Հռիփսիմեի մասին, որին նվիրված տաղ ունի նաև Ներսես Շնորհալին:

Նա դնում է նաև հին վիպասքի հետևյալ հատվածը, որը նույնպես կապվում է Վաղարշապատ քաղաքի հետ.

Հատուած գնացեալ Վարդգէս մանուկն
Ի Տուհաց գաւառէն, զՔասաղ գետով,
Եկեալ նստեալ զՇրէշ բլրով,
ԶԱրտիմէդ քաղաքաւ, զՔասաղ գետով,
Կռել կոփել զդռունն Երուանդայ արքայի¹⁶:

Նա նաև հայտնում է, թե Տիգրան Մեծը Վարդգեսավանում վերաբնակեցնում է Պաղեստինից բերված հրեաների, որոնք այդ ավանը դարձնում են կարևոր առևտրական կենտրոն:

Եդեսիայի մասին Շնորհալին գրել է Մեծ Հայքում Հայոց պետականությունը վերականգնելու հավատով: Դրա համար էլ Մեծ Հայքի պատմական կարևոր վայրերը, հատկապես Բագրատունիների չքնաղ ու հզոր մայրաքաղաք Անին, հայտնվում են Եդեսիայի կողքին՝ որպես ողբակից: Քանի որ արդեն բազում եվրոպացի ճանապարհորդներ խոր հիացմունքով նկարագրել էին Անիի եզակի ճարտարապետության շքեղությունը, Դյուլորիեն, հենվելով պատմիչ Ստեփանոս Ասողիկի հաղորդած փաստերի վրա, խոսում է Անիի Մայր տաճարի մասին, որի ճարտարապետն էր Տրդատը: Տաճարն ավարտվել է Կատրանիդե թագուհու ջանքերով, որը Գագիկ Առաջինի կինն էր և Սյունյաց Վասակ իշխանի դուստրը¹⁷:

Քանի որ Շնորհալին հայ ժողովրդի հոգում ու սրտում ցանկանում էր վառ պահել Վարդանանց ազգային-ազատագրական պայքարի ոգին, ապա ծանոթագրություններում բացատրվում է, թե ովքեր էին Վարդանանք: Ծանոթագրություններում Դյուլորիեն ներկայացնում է «Ողբ Եդեսիոյ» երկի հայերեն որոշ բառերի բացատրություններ:

Դաղմատացի բառը բացատրում է որպես հոմանիշ Արևմուտքի՝ Հռոմի ու ֆրանկների¹⁸:

Տրվում է նաև *եմիփորոն* բառի բացատրությունը: Դա արևելյան քրիստոնյաների հոգևոր զգեստի վրա հագցված նկարեն կտորե

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 235:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 237:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 237:

զարդարանք է խաչի ձևով, որն ունենում են եպիսկոպոսները՝ հագած ուսերի և կրծքի վրա¹⁹:

Եմիփորոնի նկարագիրը տվել է նաև Վիկտոր Լանգլուան “Voyage à Sis” աշխատության մեջ: Եմիփորոնը մետաքսից է, ասեղնագործված Հիսուս Քրիստոսի և բազմաթիվ սրբերի պատկերներով²⁰:

Դյուլորիեն ներկայացնում է նաև *մամուլ* բառի բացատրությունը: Նրա կարծիքով *մամուլ* արաբերեն բառ է, նշանակում է՝ գիտնական, ուսուցիչ²¹:

Իսկ առաջնորդը չարեաց նոցին,

Որոց մամուլս անուանեին...²²

Ստ.Մալխասյանցի բառարանում կա հետևյալ հետաքրքիր բացատրությունը. «Մամուլ, սխալ գործածություն՝ փոխանակ Մալումի»²³:

«Մալում (արաբերեն - ուսուցիչ), մահմեդական կրոնի կարդացող, ուսուցիչ, իմամ»²⁴:

Ֆելիքս Ներ Ներսես Շնորհալու թարգմանիչ և մեկնաբան

Ֆելիքս Նևի բոլոր աշխատությունները գրված են ֆրանսերենով: Նա XIX դարի նշանավոր հայագետներից է՝ անկողմնակալ ու հայամետ:

Նրա աշխատությունները ճանաչված էին Եվրոպայում և Ռուսաստանում: 1886-ին Ներ Լուվենում հրատարակում է “L’Arménie chrétienne et sa littérature” արժեքավոր հետազոտությունը, որն այսօր էլ իր դրույթներով ելակետային է: Քանի որ աշխատությունը կոչվում է «Քրիստոնյա Հայաստանն ու նրա գրականությունը», ապա դրանում տեղ են գտել միջնադարի պաշտոնական գրականությունը ներկայացնող հեղինակները, որոնք ստեղծագործել են տարբեր ժանրերով:

Ներսես Շնորհալին ուսումնասիրության մեջ ներկայացված է բազմաքանակ էջերով ու նրա տարբեր գործերից կատարված թարգմանություններով:

Գրքի VII հատվածը նվիրված է Վարդան Մամիկոնյանին ու Ավարայրի հերոսամարտում նահատակված նրա զինակիցներին:

Հայտնի այս շարականին Ներ կցել է պատմական ակնարկ: Քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելուց հետո հայերը երկար

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 262:

²⁰ V.Langlois, Voyage à Sis, capitale de l’Arménie, au moyen age, Paris, 1855, p.34.

²¹ “Recueil des Historiens...”, p. 262.

²² Նույն տեղում, էջ 264:

²³ Ստ.Մալխասյանց, Հայերեն բացատրական բառարան, հ. III, Ե., 2010, էջ 246:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 285:

ժամանակ չվայելեցին անկախության ապահովությունը. 428 թվականին վերացավ հայ Արշակունիների թագավորությունը²⁵: Հայաստանը բաժանվեց երկու հզոր հարևանների՝ Բյուզանդական կայսրության և պարսից Սասանյանների միջև: Բոլոր դեպքերում Հայաստանը դիմադրում էր ապրելու մագդեզական կրոնի օրենքներով պարտադրանքին: Ազգային դիմադրողական պայքարը պատկերել են Ոսկեդարի երկու պատմիչները՝ Եղիշեն ու Ղազար Փարպեցին: Այս երկու պատմիչների մասին առանձին և ծավալուն խոսք կա գրքի հատուկ բաժիններում:

Կրոնափոխության պարսից արքունիքի պահանջին ի պատասխան՝ հայերն ապստամբում են պարսիկների դեմ 451 թվականի հունիսի 2-ին²⁶:

Հայ եկեղեցին սրբացրել է Ավարայրի հայ հերոս նահատակներին: Ներսես Շնորհալիւն էլ այդ նահատակներին նվիրել է երկու շարականներ:

Ըստ Եղիշեի՝ պատմվում է Հազկերտ Երկրորդի դավանափոխության պահանջը ներկայացնող հրովարտակի և Հայաստանում դրա շուրջը կատարվող պատմական իրադարձությունների մասին: Հայերը սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանի գլխավորությամբ ճակատամարտի են գնում Ավարայրի դաշտում, որը գտնվում է Արարատ լեռան հարավում: Արտազ գավառում՝ Տղմուտ գետի ափին, տեղի է ունեցել այդ ճակատամարտը: Սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանին՝ որպես քաջ զորահրամանատարի, գիտեին և՛ պարսից արքա Հազկերտ Երկրորդը, և՛ Բյուզանդիայի կայսր Թեոդոս Երկրորդը²⁷:

Նևը ներկայացնում է հայերի նահատակների քանակը՝ 287 հերոսներ նախարարներից և մարդիկ հին արքայական ընտանիքից (*“on compta parmi les morts 287 héros d’entre les princes et les gens de l’ancienne maison royale”*) և նրանց հետ 749 զինվորներ, բոլորը միասին՝ 1036 մարդ²⁸:

Նա գրում է նաև հայ հոգևորականների մասին, որոնք Ավարայրի դաշտում գերեվարվեցին: Նրանց թվում էին կաթողիկոս Հովսեփը, եպիսկոպոս Սահակը, Ղևոնդ երեցը և նրանց ընկերակիցները: Նրանք հոգու արիությամբ տարան գերության բոլոր չարչարանքներն ու նահատակվեցին Պարսկաստանի Նյուշապուհ քաղաքում:

²⁵ F.Nève, L’Arménie chrétienne et sa littérature, Louvain, 1886, p. 111.

²⁶ Ակադեմիական պատմագրությունը Ավարայրի ճակատամարտը դնում է 451 թվականի մայիսի 26-ին-Ա.Դ.:

²⁷ F.Nève, L’Arménie chrétienne et sa littérature..., p. 205.

²⁸ Նույն տեղում, էջ 206:

Հայոց եկեղեցին ամեն տարի հուլիսի 31-ին նշում է Ղևոնդյանների տոնը: Նևր նշում է, թե Ավարայրի հերոսամարտը, բացի ազգային-ազատագրական պայքար լինելուց, կոիվ էր նաև հանուն ազգային հավատի:

Վարդանանց շարականը, ըստ Նևի, ներկայացնում է նաև Շնորհալու բառապաշարի հարստությունը: Թարգմանաբար Նևր ներկայացնում է Շնորհալու երկու շարականները, որոնցից առաջինը Վարդանանց նվիրվածն է:

Նևն իր հետազոտության մի առանձին բաժին նվիրում է Շնորհալու ողջ ստեղծագործությանը. «La patriarche Nerses IV, did Schnorhali ou le Gracieux, envisagé comme écrivain» («Կաթողիկոս Ներսես Չորրորդը, կոչված Շնորհալի, դիտարկված որպես գրող») ²⁹:

Հայ եկեղեցին, որն ունի նշանավոր շատ կաթողիկոսներ, XII դարում ունեցավ բարձր չափանիշների մի կաթողիկոս, որը նաև մեծ գրող է: Նա թողել է հիացմունքի արժանի տողեր արձակում և չափածոյում («auteur qui a laissé grand nombre de productions admirees en prose et en vers») ³⁰:

Նևր ներկայացնում է Շնորհալու կենսագրությունը: Խոսում է Գրիգոր Մագիստրոսի մասին, որի ծոռն էր Շնորհալին ու կրթվել էր Մագիստրոսի որդի՝ Գրիգոր Վկայասեր կաթողիկոսի մոտ: Կրթությունը շարունակել էր Կարմիր վանքում, որի դպրոցը գլխավորում էր վանահայր Ստեփանոսը՝ կոչված Գիտնական: Որոշ ժամանակ Ներսեսն իր կաթողիկոս եղբոր՝ Գրիգոր Երրորդի հետ գտնվում էր Եփրատ գետի ափին կառուցված Հռոմկլա ամրոցում:

Ներսեսը շատ սիրված էր իր ժամանակակիցներից՝ իր մեղմ բնավորության, կրթվածության և փայլուն հոետորության պատճառով: Նա օժտված էր բազում ձիրքերով, որի համար էլ կոչվել է Շնորհալի: «Որպես բանաստեղծ Ներսես Շնորհալին բացեց նոր ճանապարհ» («Comme poète, Nersès Schnorhali a ouvert une voie nouvelle») ³¹: Նա հարստացրեց հայ բանաստեղծական խոսքը նոր տաղաչափական հնարքներով: Նրա գործերը շնչում են հոգևորով ու հայրենասիրությամբ:

Շնորհալու արձակ գործերը հայերենով առաջին հերթին լույս են տեսել Կոստանդնուպոլսում, Սանկտ Պետերբուրգում և ավելի ուշ՝ Վենետիկում: Նա գրել է ամենատարբեր ժանրերով՝ կրոնական և շրջաբերական, թղթեր վիճաբանական, ներբողյաններ, շարականներ, աղոթքներ և այլն: Նրա գործերի մեծ մասը թարգմանվել են լատիներեն՝

²⁹ Նույն տեղում, էջ 269:

³⁰ Նույն տեղում:

³¹ Նույն տեղում, էջ 272:

համեմատված Սուրբ Ղազար կղզում պահվող ձեռագրական օրինակների հետ: Այդ թարգմանությունը կատարել է Վենետիկի երեց Հովսեփ Կապելետին: 1836թ. Jean Audall-ը, որը հայ լուսավորչական էր Կալկաթայից, հրատարակել է Ներսես Շնորհալու կենսագրությունը:

Նևը հիացմունքով է խոսում Շնորհալու «Թուղթ ընդհանրականի» մասին: Թուղթը գրվել է, երբ Շնորհալին արդեն 1166-ին դարձել էր կաթողիկոս և իր պատգամներն էր հղում հայ ազգի բոլոր խավերին: Վիլեֆրոյն այդ թուղթը համարում է լի գթասրտությամբ ու հաստատակամությամբ: Նա ներկայացնում է նաև Բյուզանդիայի կայսր Մանվելի հետ Շնորհալու նամակագրությունը, որը նպատակ ուներ մերժել կայսեր երկու եկեղեցիների միաբարական նպատակները:

Նա խոսում է նաև Շնորհալու՝ արևորդիների աղանդին հետևող հայերին ուղղված թղթի մասին:

Նևը գրել է Շնորհալու հռչակավոր «Հաւատով խոստովանիմ...» աղոթքի մասին, որը թարգմանված է քսանչորս լեզուներով՝ հին և նոր, արևելյան ու արևմտյան, նաև հայերենով՝ գրաբար ու աշխարհաբար:

Մեծարժեք են նաև Ներսես Շնորհալու երկու ներբողյանները, որոնք նվիրված են երկնային քահանայապետությանը՝ հատկապես հրեշտակներ Միքայելին ու Գաբրիելին, նաև երկնային բոլոր առաքինիներին, որոնց տոնը հայերը նշում են նոյեմբերի 8-ին³²: Ներսեսը չէր կարող անտեսել Դիոնիսիոս Արեոպագոս «Երկնային քահանայապետությունը», որը VIII դարում հայերեն էր թարգմանել եպիսկոպոս Ստեփանոս Սյունեցին³³:

Գովասանքի է արժանի նաև Շնորհալու մի ճառը՝ նվիրված Սուրբ Խաչին: Դա թեմայի յուրօրինակ ընդլայնում էր, որի վերաբերյալ Դավիթ Անհաղթը ճառ էր արտասանել Աթենքում կամ Կոստանդնուպոլսում³⁴:

Գրիգոր Մագիստրոսը XI դարում հայ տաղաչափության մեջ արդեն նորություններ էր բերել: Ներսեսն առավել զարգացրեց տաղաչափական նորությունները, որոնք սիրելի դարձան հայ բանաստեղծների համար մինչև նոր ժամանակները:

1830-ին Շնորհալու բոլոր չափածո գործերը հրատարակվեցին Վենետիկում՝ ըստ տարբեր ձեռագրերի համեմատական փաստերի:

Առաջիններից մեկը, որը մեկնաբանել է Շնորհալու գործունեությունն ու ստեղծագործությունները, եղել է Կիրակոս Գանձակեցին, որն իր պատմության մեջ հիացմունքով է խոսում նրա մասին:

³² Նույն տեղում, էջ 277:

³³ Նույն տեղում, էջ 278:

³⁴ Նույն տեղում:

Ներ հիշում է Կիրակոս Գանձակեցու այն վկայությունը, թե Ներսեսն իր առավել իմաստությամբ փայլում էր ոչ միայն հայ վարդապետների մեջ, այլև հույների ու ասորիների, և նրա համբավը տարածված էր ողջ քրիստոնեական աշխարհում³⁵:

Հայագետը ներկայացնում է, թե որքան սիրված է եղել Շնորհալու «Յիսուս Որդի» երկը, որն ունեցել է դիդակտիկ-ուսուցողական նշանակություն ու հստակ ներկայացրել է Աստվածաշնչի Հին ու Նոր կտակարանները.³⁶ «Այս միահանգ պոեմը հայերի մոտ մնաց մեծարված և միաժամանակ նրանց կողմից համարվեց որպես զլուխգործոց»³⁷:

Շնորհալու նորարարությունների մեջ նշվում են նաև նրա հրաշալի հանելուկները, որոնց դերը բացատրել է Կիրակոս Գանձակեցին. «Եւ զի յամենայնի հանճարեղ էր Ներսէս, արար և առակս խորհրդաբարս ի գրոց, և հանելուկս, զի փոխանակ առասպելեաց զայն ասասցվեն ի գինարբուս և ի հարսանիս»³⁸:

Հիացմունքով է ներկայացնում հայագետը նաև «Վիպասանութիւն» պատմական պոեմը, որը գրված է Հռոմեոսի հետևությամբ ու գովերգում է Հայկազյան ու Արշակունի թագավորական գերդաստանները:

Մանրամասն անդրադարձ կա «Ողբ Եդեսիոյ» երկին, որում, ըստ հայագետի, ներկայացված է քրիստոնյաների պայքարը մահմեդականների դեմ: Միջագետքի այդ գեղեցիկ քաղաքը պաշարում է Հալեպի թուրք ամիրա Զանգին ու այն գրավելուց հետո սկսում է ավերը, ավարը, կոտորածը: Նա խոսում է «Ողբ Եդեսիոյ» երկի տարբեր հրատարակությունների մասին: Սա բացառապես հայրենասիրական քերթված է, որը առավել տպավորիչ է դառնում որդեկորույս մոր՝ Եդեսիայի ողբից:

Հայագետը դիտարկում է պոեմի ութ մասերը: Առաջին ողբում կամ երգում Եդեսիան դիմում է Երուսաղեմին, Հռոմին, Կոստանդնուպոլսին, Անտիոքին: Երկրորդում նա դիմում է Մեծ Հայքին: Երրորդում նա հագնում է սգո զգեստները: Չորրորդում ողբում է բարբարոսների կատարածի համար: Հինգերորդում ներկայացնում է թշնամու անգթությունը: Վեցերորդում ներկայացնում է միջնաբերդի անկումն ու զորքի կոտորածը: Յոթերորդում անեծքներ է տեղում հաղթողների վրա: Ութերորդում Եդեսիայի կոտորածից

³⁵ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, Աշխատասիրությամբ Կ.Ա.Մելիք-Օհանջանյանի, Ե., 1961, էջ 118:

³⁶ F.Nève, L'Arménie chrétienne..., p. 282.

³⁷ Նույն տեղում:

³⁸ Նույն տեղում, էջ 284: Նաև տե՛ս Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, էջ 147:

փրկվածներին հայտարարում է, թե կգան խաչակիրները Ասիա և կհասնեն Խորասան³⁹:

Նա խոսում է նաև պոեմի թողած ազդեցության մասին, որի նմանողությամբ կարելի է պատկերել մեծ ու փոքր իրադարձությունների հիշատակները:

Շնորհալույն շատ բարձր է գնահատել նաև Ֆրեդերիկ Ֆեյդին: 1964 թվականին Ֆեյդիի թարգմանությամբ լույս տեսած «Սասունցի Դավիթ» էպոսի համահավաք բնագրի առաջաբանում վերջինս ներկայացնում է հայ միջնադարյան մատենագրության բարձրարժեքությունը ու նշում, թե հայ գրականության մեծարժեք գործերով հայերը կողք կողքի կանգնեցին հույների, լատինացիների և ասորիների հետ:

Ու երբ քրիստոնյա քաղաքակրթությունը ուշ միջնադարում բարեշրջվեց՝ հաստատելով նոր-լատինական մտքի սկիզբը, հայերը ևս գտնվում էին այդ շարժման մեջ և վերջիններից չէին: Կարելի է ստուգապես ասել, որ Հայոց կաթողիկոս Ներսես Շնորհալին, ծնված Ֆրանսուա Ասիզից (François d'Assise) երեք քառորդ դար առաջ, դարձավ առաջմղիչը այնպիսի բարեշրջման, որի նմանը մեզ հայտնի է գաղիականություն անունով: Նա ջանում էր քրիստոնեությունը մոտեցնել հավատացյալ զանգվածներին և դրա համար իրեն վերապահում էր աստվածաբանական վեճեր վարել ընտրելագույնների հետ՝ ժողովրդի գիտակցության մեջ կրոնի վարդապետությունը քարոզելով ավելի հրապուրիչ ձևերով՝ ներկայացնելով Աստծու անսահման սերը իր արարածների նկատմամբ: Նա դիմում էր ժողովրդին՝ չխորշելով գրել նրանց համար խոսակցական լեզվով: Այդ նորարարության հետևանքը եղավ ժողովրդական լեզվով ստեղծված մի քնարերգություն, որն իր մեջ շրջադարձ ունեցավ դեպի պարսկական զգացական ձևերը՝ իր խորքում միշտ կրելով քրիստոնեական խորհրդապաշտությունը: Լատինացիների ընդդիմություններն Արևելքում և Հայոց պետականության վերացումը Կիլիկիայում, հենց XIV դարից պատճառ դարձան հայ պաշտոնական գրականության անկմանը: Կոստանդնուպոլսի գրավումը թուրքերի կողմից ավարտեց հայերի մեկուսացումն Արևմուտքից:

Եզրակացություն

Միջնադարի հայ գրականությունը հատկապես ֆրանսիացի ու ֆրանսիագիր հայագետների կողմից արժանացել է միջազգային ճանաչման: Ներսես Շնորհալին իր ստեղծագործության մեջ շոշափել է ոչ միայն համահայկական նշանակություն ունեցող խնդիրներ, այլև

³⁹ F.Nève, L'Arménie chrétienne..., p. 285.

համամարդկային: Նրա «Ողբ Եդեսիոյ» ստեղծագործությունը ուշագրավ դրվագ է խաչակիրների հետ կապված Արևելքի քրիստոնյաների հույսերը ներկայացնելու առումով:

Շնորհալի երաժիշտը գրել է այնպիսի շարականներ, որոնք այսօր էլ երգվում են ողջ աշխարհում գոյություն ունեցող բոլոր հայկական եկեղեցիներում:

Ֆրանսիացի հայագետները շեշտում են Շնորհալու նորարարությունը միջնադարի հայ գրականության մի շարք բնագավառներում: Նա Եվրոպական Վերածննդի մեծ և հանճարեղ հեղինակներից առաջ՝ XII դարում, գրեց ժամանակի խոսակցական լեզվով: Ֆրանսիացի հայագետները շեշտում են նրա ստեղծագործության բազմաժանր ու վերժամանակյա լինելը:

Аэли́та До́луханиян

**Нерсес Шнорали в оценке французских и франкоязычных
иностранных арменоведов
Заключение**

Ключевые слова и выражения: Нерсес Шнорали, А.-Ж. Сен-Мартен, Г.Алишан, Эд. Дюлорье, В.Ланглуа, Ф.Фейди, крестоносцы, шаракан, новатор, святой.

Французские и франкоязычные зарубежные учёные, изучающие армянскую средневековую литературу, не могли не обратить особого внимания на литературное наследие Нерсеса Шнорали. Во-первых, слава о Шнорали вышла за пределы как Киликийской Армении, так и Великой Армении. Во-вторых, он был видным богословом, политиком и летописцем, привнесшим великие новшества в армянскую литературу. Определенные виды литературы Шнорали тесно связаны с мышлением раннего Возрождения. Как пишет в предисловии к французскому переводу полного сборника эпоса «Давид Сасунский», изданного в Париже в 1964 году, виднейший арменовед второй половины XX века Фредерик Фейди, Шнорали сыграл очень большую роль в укреплении христианского духа среди армянского народа. Нерсес Шнорали, родившийся за три четверти века до Франсуа Ассизского, стал сторонником реформы, известной как галлицизм.

Шнорали старался приблизить христианство к верующим людям. Результатом его новаторства стала лирика, созданная на языке народа, которая была в высшей степени понятна широким массам его времени. Народная лирика смело вошла в армянскую литературу.

Большое внимание работам Нерсеса Шноралу уделял основоположник французского арменоведения А.-Ж. Сен-Мартен, который, по словам его одаренного ученика Мари Фелисите Броссе, планировал перевести произведения Шнорали. Этот план не осуществился из-за безвременной кончины Сен-Мартена.

Эдуард Дюлорье дал подробную ссылку на исторический стихотворный труд Шнорали «Эпические стихи», включивший французский перевод «Плача Эдесы», написанного в 1145 году, в огромную книгу «Сборник армянских документов историков крестоносцев,» с соответствующими комментариями и аннотациями.

Бельгийский франкоязычный арменовед Феликс Нев в своем монументальном труде «Христианская Армения и ее литература», изданном в Лувене в 1886 году, посвятил отдельный раздел творчеству Нерсеса Шнорали, осуществив также перевод его гимнов. Книга Феликса Неве наиболее полно представляет личность и творчество Шнорали, подчеркивая новаторский характер его творчества.

Французские арменоведы с восхищением отзывались о творчестве Нерсеса Шнорали, подчеркивая его национальную и общечеловеческую направленность.

Aelita Dolukhanyan

Nerses Shnorhali in the evaluation of French and French-speaking foreign armenologists

Conclusion

Key words and expressions: Nerses Shnorhali, A.-J. Saint-Martin, Gh.Alishan, Ed.Dulaurier, V. Langlois, F. Feydit, crusaders, innovator, saint.

French and French-speaking foreign scholars studying Armenian medieval literature could not help but pay special attention to the literary heritage of Nerses Shnorhali. Firstly, the fame of Shnorhali went beyond the borders of both Cilician Armenia and Greater Armenia. Secondly, he was a prominent theologian, politician and chronicler who brought great innovations to Armenian literature. Certain types of Shnorhali's works are closely related to early Renaissance thinking. As writes Frederic Feidy, the most prominent armenologist of the second half of the twentieth century, in the preface to the French translation of the complete collection of the epic *David of Sasun*, published in Paris in 1964, Shnorhali played a very important role in strengthening the Christian spirit among the Armenian people. Nerses Shnorhali, born three quarters of a century before François of Assises, became a proponent of the reform known as Gallicism.

Shnorhali tried to bring Christianity closer to believing people. The result of his innovation was the lyrics, created in the language of the people, which was highly understandable to the broad masses of his time. Folk lyrics boldly entered Armenian literature.

The founder of Armenian studies in France, A.-J. Saint-Martin paid great attention to the works of Nerses Shnorhali. According to his gifted student Marie Félicité Brosset, he planned to translate the works of Schnorhali. This plan did not come to fruition due to the untimely death of Saint-Martin.

Édouard Dulaurier gave a detailed reference to Shnorhali's historical verse work *Epic Verses* which included a French translation of the *Lamentations on Edessa*, written in 1145, in the huge book "*Collection of Armenian Documents of the Historians of the Crusaders*", with appropriate comments and annotations.

The Belgian French-speaking Armenologist Félix Nève, in his monumental work *Christian Armenia and Its Literature*, published in Louvain in 1886, devoted a separate section to the work of Nerses Shnorhali, also translating his hymns. Felix Nève's book most fully presents the personality and work of Shnorhali, emphasizing the innovative nature of his work.

French armenologists spoke with admiration of the work of Nerses Shnorhali, emphasizing both his national and universal orientation.

Օգտագործված գրականություն

ա) Հայերեն

1. **Ալիշան Ղ.**, Շնորհալի եւ պարագայ իւր, Վենետիկ, 1873:
2. **«Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներ»**, Երևան, 2001:
3. **Դոլուխանյան Ա.**, Սեն-Մարտենը ֆրանսիական հայագիտության հիմնադիր, Երևան, 2014:
4. **Դոլուխանյան Ա.**, Ֆրեդերիկ Ֆեյդին հայագետ, Երևան, 2008:
5. **Կիրակոս Գանձակեցի**, Պատմություն Հայոց, Աշխատասիրությամբ Կ.Ա.Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961:
6. **Մայիսյան Սո.**, Հայերեն բացատրական բառարան, հ.III, Երևան, 2010:
7. **Մովսես Խորենացի**, Պատմութիւն Հայոց, Քննական բնագիրը և ներածությունը Մ.Աբեղյանի և Ս.Հարությունյանի, Նմանահանություն, Երևան, 1991:
8. **«Ներսես Շնորհալի»** (Հոդվածների ժողովածու), Երևան, 1977:
9. **Մրբոյն Ներսեսի Շնորհալոյ** Պատմութիւն վարուց, Վենետիկ, 1854:

բ) Ֆրանսերեն

1. Notice histotique sur M.A.J.Saint-Martin, membre de l'Institut (Académie des inscriptions) chevalier de la legion-d'honneur du Journal Asiatique, Par M. Brosset Jeune, son élève, Paris, 1833.
2. Recueil dos Historiens des Croisades, documents Arméniens, t. I, Paris, 1869.
3. Néve F., L'Arménie chrétienne et sa littérature, Louvain, 1886.
4. Langlois V., Voyage à Sis, capitale de l' Arménie, au moyen age, Paris, 1855.

Խմբագրություն է ուղարկվել 18.08.2023թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 05.09.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

ՆԱԻՐԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Խաչատուր Աբովյանի ավան ՀՊՄՀ

Բան. գիտ. թեկն., դոցենտ

Khachatryanaira21@aspu.am

**ՎԼԱՂԻՄԻՐ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆԻ «ՌՈՒԲԵՆ ՍԵՎԱԿ (ԿՅԱՆՔԸ ԵՎ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ)» ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Ամփոփում

Վ. Կիրակոսյանի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակն ավելի շատ ընդգրկում է 19-րդ դարավերջի և 20-րդ դարասկզբի հայ գրականությունը: Երբ 1967-ին Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում պաշտպանեց թեկնածուական ատենախոսություն Հայոց մեծ եղեռնի զոհ, արևմտահայ բանաստեղծ Ռուբեն Սևակի կյանքի ու գործի վերաբերյալ, ընդամենը 8 տարի էր անցել, ինչ ավարտել էր Լենինականի /Գյումրիի/ մանկավարժական ինստիտուտի հայոց լեզվի և գրականության բաժինը: Վ. Կիրակոսյանն իր առջև խնդիր էր դրել բացահայտել ու մեկնաբանել երկու դարերի սահմանագծի արևմտահայ քնարերգության զեղարվեստական համատեքստում Ռուբեն Սևակի գրական ժառանգության արժևորումը՝ նկատելով, որ Ռուբեն Սևակի քնարաշունչ երկերը դարասկզբի արևմտահայ գրականության հակասական և միևնույն ժամանակ ամենահետաքրքիր ու տարողունակ երևույթներից են: Փորձելով չխախտել Սևակի ստեղծագործությունների գաղափարազեղարվեստական միասնությունը՝ Կիրակոսյանը տալիս է ժամանակի բազմաբարդ ու հակասական դրսևորումների հոլովույթում մարդու, անհատի, հասարակական միջավայրի ընդհանուր դրսևորումների բնութագրումներ, օգնում ավելի պարզ ու տեսանելի ընկալել բարդ թվացող խնդիրները:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. արևմտահայ պոեզիա, գրականագիտական, ազգային-քաղաքական հայացքներ, Լենինականի /Գյումրիի/ մանկավարժական, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտ:

Ներածություն

«20-րդ դարի սկզբին արևմտահայ պոեզիա մուտք գործեց երիտասարդ ու տաղանդավոր բանաստեղծների մի նոր համաստեղություն, որն ընդամենը մեկուկես տասնամյակում ստեղծեց գրական անգնահատելի արժեքներ՝ արևելահայ ժամանակակից բանաստեղծների հետ միասին զարգացման աննախադեպ աստիճանի

բարձրացնելով հայ քնարերգությունը: Բանաստեղծների այդ սերնդից է նաև Ռուբեն Սևակը»¹:

Գրեթե կես դար հայ գրականագիտական միտքը ճանաչում է այս տողերը, չկա բանասիրական կրթությամբ մեկը, ով Ռուբեն Սևակի ստեղծագործություններին² մտերմացած չլինի այս տողերով: Բազմաթիվ կուրսային, դիպլոմային, ավարտական ու մագիստրոսական աշխատանքներ ուղղակի լրացվել ու կայացել են այս տողերով, որոնք բոլորիս հայտնի, բարեկիրթ ու բանիմաց, մեր ժամանակակից գրականագետի՝ Բ. Գ. Ղ., պրոֆեսոր Վլադիմիր Կիրակոսյանի 1972 թվականին լույս տեսած «Ռուբեն Սևակ (կյանքը և ստեղծագործությունը)» մենագրությունից են: Վ. Կիրակոսյանի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակն ավելի շատ ընդգրկում է 19-րդ դարավերջի և 20-րդ դարասկզբի հայ գրականությունը: 1967-ին, երբ Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում պաշտպանեց թեկնածուականատենախոսություն Հայոց մեծ եղեռնի գոհ, արևմտահայ բանաստեղծ Ռուբեն Սևակի կյանքի ու գործի վերաբերյալ, ընդամենը ութ տարի էր անցել, ինչ ավարտել էր Լենինականի /Գյումրիի/ մանկավարժական ինստիտուտի հայոց լեզվի և գրականության բաժինը, իսկ երբ ձեռնամուխ եղավ այս ուսումնասիրությունը գրելուն՝ 1962-ին, ընդունվելով ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի ասպիրանտուրան, լույս էին տեսել Ռուբեն Սևակի գրական ժառանգությանը նվիրված Գևորգ Հատիսյանի՝ 1959-ին և 1965-ին՝ Էդվարդ Զրբաշյանի «Ռուբեն Սևակ» մենագրությունները: Արևմտահայ, հատկապես եղեռնագարկ հեղինակների վերաբերյալ հետաքրքրությունը հիստունական թվականների կեսերից դարձել էր հայ գրականագետների ուշադրության առանցքը: Խորհրդային իշխանությունները, մեզ հայտնի պատճառներով, չէին խրախուսում Եղեռնի թեման ու պատմությունը, որին հակառակ, մի շարք առաջադեմ ու ազգային մտածողություն ունեցող գրականագետներ փորձում էին իրենց գիտական ուսումնասիրություններով մոռացության տիղմից ազատել հայի միտքն ու հիշողությունը: Խորհրդային կարգերի օրոք, այն էլ անձի պաշտամունքի տարիներին՝ 1936-ին, Գյումրիում ծնված ու մեծացած Կիրակոսյանի նվիրվածությունն արևմտահայ գրական ավանդներին մեզ համար ունի իր հիմնավոր բացատրությունը: Այսպես. ցանկացած մեկի, առավել ևս մտավորականի, գրողի ու գրականագետի՝ աշխարհն ու երևույթներն

¹ Տե՛ս Ռ. Սևակ, Երկեր, Ե., 1955:

ընկալելու, վերլուծելու դիտանկյունը սեփական աշխարհայացքն է: Այն ձևավորվում է և ամբողջանում իրեղեն ազդակներից՝ կյանքի փորձից, հեղինակավոր ու ազդեցիկ անձանց թողած ազդեցություններից: Արխիվային նյութերով պարզել ենք, թե արևմտահայ գրողների և 20-րդ դարասկզբի արևմտահայ բանաստեղծական շարժման խնդիրներով մտահոգ հեղինակություններից ովքեր կարող էին ազդեցություն գործել Կիրակոսյանի աշխարհայացքի ձևավորման վրա:

Սաքո Սարգսյան՝ 1945-1962 թթ. եղել է Լենինականի մանկավարժական ինստիտուտի լեզվագրական ֆակուլտետի դեկան, այնուհետև հայ գրականության ամբիոնի վարիչ, 1959 - ին տպագրել է «Պետրոս Դուրյան» մենագրությունը: Մինաս Հյուսյան, ով ծննդով Արևմտյան Հայաստանի Վան քաղաքից էր, 1955, 1957, 1964 թվականներին տպագրել է Գրիգոր Զոհրապին նվիրված երեք ուսումնասիրություն, 1948-1952 թթ. դասավանդել է Լենինականի մանկավարժական ինստիտուտում: Հեկտոր Ռշտունի, ում հետաքրքրությունների ծիրում էին Մեծարենցը, Սիամանթոն, Վարուժանը. ըստ Շիրակի համալսարանի արխիվի՝ որոշ ժամանակահատված ևս դասավանդել է Լենինականի մանկավարժական ինստիտուտում: Եղեռնի հայակուլ ուրվականը Արշավիր Մխիթարյանին Բիրլիսի վիլայեթից բերել էր Գյումրի, 1944 -1956 թթ. Լենինականի մանկավարժական ինստիտուտի պրոռեկտորն էր և հայ գրականության ամբիոնի վարիչը, նարեկացիագետ էր, սակայն արևմտահայ հեղինակների վերաբերյալ ունեցած անմնացորդ նվիրումն ու խորաթափանց գիտելիքները հայրենասիրական հրով փոխանցում էր իր սաներին:

Մեթոդաբանությունը

Հոդվածը գրելիս կիրառել ենք գրականության արժևորման մի շարք մեթոդներ՝ վերլուծական, քննական, համեմատական, համադրական, ինչպես նաև ծանոթացել ենք ճանաչված հայ գրականագետների և տեսաբանների՝ թեմային վերաբերող աշխատություններին: Ուումնասիրել ենք արխիվային նյութեր:

Ժամանակի պահանջը գրականությունից երբեք չի փոխվում. այն իրականությունը պատկերելու արվեստն է: Լոնգֆելդի խոսքերով՝ «Մեծ բանաստեղծին հասկանալու ընդունակությունը գրեթե հավասար է նրա տաղանդին»:

Վ. Կիրակոսյանը գտնում է, որ Ռուբեն Սևակի գրական մուտքը հախուռն ու շոնդալից չեղավ, պատճառը մասամբ այն էր, որ մտքերի ու սրտերի վրա իշխում էին Սիամանթոն ու Վարուժանը, մթնոլորտը դեռ լի էր Մեծարենցի պոեզիայի հմայքով: Եվ գրականության մեջ ոչ միայն երևալու, այլև ապրելու իրավունքն իր հուզիչ ու սրտամոտ երգերով Սևակը

շահում է աստիճանաբար՝ երկից երկ, տողից տող, մամուլից մամուլ: Սևակի պոեզիայի առանձնահատկությունն ու հմայքը Վ. Կիրակոսյանը փորձում է ներկայացնել դարասկզբի արևմտահայ գրականության նորահայտ ու համարձակ միջավայրի թեժացած մթնոլորտում՝ եղածների կողքին նշելով ու կարևորելով Ռուբեն Սևակի պոետական հմայքն ու ասելիքի տարբերությունը բազմատաղանդ ժամանակակիցների մրցավազքում: 19-րդ դարի վերջին հնգամյակում Համիդյան վարչակարգի բարբարոսական հալածանքներով ընդհատվեց արևմտահայ գրական-ռեալիստական շարժումը: Կոտորածներն ու բռնությունները խաթարեցին հայ հասարակական ու մշակութային կյանքի բնականոն ընթացքը, սակայն 20-րդ դարասկզբի առաջին տասնամյակում արևմտահայ գրողների ու մտավորականների ասպարեզ իջած հսկա աստղաբույր սկսեց ավելի ակտիվ գործունեություն ծավալել, այդ թվում և Ռուբեն Սևակը: Վ. Կիրակոսյանը ներկայացնում է նրան Արտաշես Հարությունյանի, Արփ. Արփիարյանի, Արշակ Չոպանյանի, Վահան Մալեգյանի, Միպիլի, Ռուբեն Որբերյանի, Վահան Թեքեյանի, Գարեգին Պեշկյուրյանի, Ինտրայի, Զապել Եսայանի, Սիրունու, Հակոբ Քյուֆեճյանի /Օշական/, Կոստան Զարյանի, Գեղամ Բարսեղյանի, Փանոս Թերլեմեզյանի, Կոմիտասի և մի շարք այլ անվանի մտավորականների հետ ունեցած հարաբերություններում: Կիրակոսյանը համարձակորեն նկատում է նաև, որ լինելով արևմտահայ գրականության ավանդների հաստատող ու շարունակող՝ Սևակն իր սերնդակիցներից առավել մոտ է կանգնած արևելահայ բանաստեղծական դպրոցին՝ չնայած չհասցրեց ասել իր վերջին խոսքը, որը ամբողջ սերնդի դժբախտությունն էր: Կիրակոսյանը գտնում է. «Նա ապրեց իր տաղանդի ծաղկման շրջանը, նրա ստեղծագործությունն այսօր մեզ համար ներկայացնում է գաղափարական ու գեղարվեստական մի ավարտուն ամբողջություն, որով և գծագրվում է նրա ինքնությունը դեմքը դարասկզբի հայ պոեզիայի ընդհանուր ֆոնի վրա »²:

«Ռուբեն Սևակ (կյանքը և ստեղծագործությունը)» մենագրությամբ Վ.Կիրակոսյանն իր առջև խնդիր էր դրել բացահայտել ու մեկնաբանել երկու դարերի սահմանագծի արևմտահայ քնարերգության գեղարվեստական համատեքստում Ռուբեն Սևակի գրական ժառանգության արժևորումը:

Հայտնի է, որ մեծ բանաստեղծներ ունենալու համար հարկավոր է մեծ լսարան, սակայն բանաստեղծներին ճանաչելի է դարձնում ոչ պակաս մեծ գրականագետն ու քննադատը: Եթե գրականության դերն

² Էջ 167:

խրադարձությունները գաղափար դարձնելն է, ապա այդ գաղափարների հաջողված լինելն ու հասարակության համար ընդունելի դարձնողն ու արժևորողը գրականության տեսաբանն է: Ոչ մի հանճարեղ ստեղծագործություն միանգամից գլուխգործոց չի լինում, այն դառնում է այդպիսին ավելի շատ և ավելի շուտ գրականագիտական քննության հետևանքում: Տեղին է Ս. Մուրադյանի այն պնդումը³, թե այն քննադատներն են բանաստեղծներին ճիշտ մեկնաբանում, որոնք իրենք էլ հոգով բանաստեղծ են: Բանաստեղծի նուրբ զգացողությամբ է օժտված նաև Վ. Կիրակոսյանը, ով այնքան խորությամբ ու ընդգրկուն է ներկայացրել Սևակի բազմաթեմա, բազմաժանր ու բազմաբնույթ երկերը, որ դարձել է բանաստեղծի և դեռ անձանոթ՝ ընթերցողի միջև պոեզիայի անօրինակ զգացմունքային կամուրջ: «Գեղեցիկը տեսնողը՝ մասնակիցն է նրա արարման», - Բոուվի այս հանրահայտ միտքը գալիս է հաստատելու, որ գրականագետ Կիրակոսյանը՝ որպես առաջիններից մեկը Ռուբեն Սևակի ստեղծագործությունների խորքային արժևորող, անուրանալի դեր ունի հայ գրականագիտության մեջ: Մենագրության հեղինակի՝ Ռուբեն Սևակ բանաստեղծի գիտական կենսագրությունն ու գրական ժառանգության գնահատությունն ազդակ ու հիմք է հանդիսացել գրականագետ, արձակագիր Հ. Հակոբջանյանի համար՝ 1997 թվականին հրատարակելու Սևակի կյանքի ու սիրո գեղարվեստական պատմությունը «Մայիտակ Էդլվեյսներ» վերնագրով կենսագրավեպում:

Վ. Կիրակոսյանի «Ռուբեն Սևակ (կյանքը և ստեղծագործությունը)» մենագրությունը 224 էջ է, կազմված է առաջաբանից և վեց բաժիններից՝ «Կյանքը», «Գրական-հասարակական միջավայրը», «Քառսը», «Կարմիր գիրքը», «Միրո գիրքը», «Բժիշկին գիրքեն փրցում էջեր»: Կիրակոսյանն ամբողջացնում է նախորդ ուսումնասիրությունների՝ արդյունքում ներկայացված սևակագիտության որոշ դրվագներ՝ հավելելով պարբերական մամուլից քաղված և հեղինակի կերպարն ու գործը լուսաբանող ու նորացված լույսի ներքո ներկայացվող խիզախումներ: Հետաքրքիր ուղեցույց է մենագրության բովանդակությունը. այն բանաստեղծի ստեղծագործական թեմատիկայի ու գաղափարական հյուսվածքի առանձնահատկություններով է բնութագրվում: Տեղին է նշել Կիրակոսյանը, որ Ռուբեն Սևակի քնարաշունչ երկերը դարասկզբի արևմտահայ գրականության հակասական և միևնույն ժամանակ ամենահետաքրքիր ու տարողունակ երևույթներից են: Գիտական առումով պատշաճ գրագետ մոտեցման արդյունքն է, որ Կիրակոսյանը Սևակի

³ Տե՛ս Ս. Մուրադյան, Գրական հանգրվաններ, հ. Գ, Ե., 2010, էջ 343:

պոետական վերլուծություններն իրավացիորեն դիտարկել է պատմական ու հասարակական խնդիրների համատեքստում: Հավատարիմ մնալով հեղինակի ստեղծագործական-գեղարվեստական միասնականությանը, գրականագետը պահպանված ձեռագրերից, մամուլում տպագրված որոշ ստեղծագործությունների վերաբերյալ հեղինակային նշումներից է մոտավոր պարզել մյուս շարքերի հավանական սահմանները, բնույթն ու բովանդակությունը: Կենդանության օրոք Ռուբեն Սևակը բախտ ունեցավ տպագրված տեսնել միայն «Կարմիր գիրքը», ուստի մնացյալ չորս շարքերը Կիրակոսյանը մանրակրկիտ ու հետևողական աշխատանքի շնորհիվ ներկայացրել է իր կողմից կազմած բաժանումներով, որոնք հավատարիմ են հեղինակային մտածողությանը:

Սևակի ազգային-քաղաքական հայացքներն ամբողջացնող «Կարմիր գիրք» և «Վերջին հայերը» շարքերը դիտվել են միասնության մեջ և ներկայացվել որպես արձագանք 1909-ի ապրիլին Ադանայում Երիտթուրքերի կազմակերպած ողբերգական ջարդերի, որի արդյունքում զոհ գնաց շուրջ 30000 հայ: Միասնաբար, մեկ խորագրի տակ են քննվել նաև «Քառս» և «Չհասկացվածները» շարքերը: Մենագրության ամենածավալուն, հետաքրքրական լուծումներով ու մեկնաբանություններով հատվածը սիրո խորհուրդն է իր մեջ ամփոփում «Սիրո գիրքը» խոստուն վերտառությամբ, որը Ռուբեն Սևակի կյանքի, արվեստի, անմեղք սիրո, անմահության ու նաև անանձնական երջանկության պոետական արձագանքն է: Ե՛վ Սևակի, և՛ սևակագետ Կիրակոսյանի համար սիրո խորհուրդը կյանքի բովանդակության ու իմաստի վկայությունն է: Հարցի նույնանման մտածողությունն է, որ ճշմարիտ երանգ ու լույս է սփռում սիրո երգերին, որն էլ Սևակի պոեզիայի առանցքն է կազմում: Այսօրինակ մոտեցումն է պատճառը, որ Կիրակոսյանի մտապատկերներում հարազատորեն արտացոլվել է Սևակի ստեղծագործությունների գաղափարագեղարվեստական միասնությունը: Փորձելով չխախտել այն, գրականագետը տալիս է ժամանակի բազմաբարդ ու հակասական դրսևորումների հոլովույթում մարդու, անհատի, հասարակական միջավայրի ընդհանուր դրսևորումների բնութագրումներ, օգնում ավելի պարզ ու տեսանելի ընկալել բարդ թվացող խնդիրները, առանց որի սևակյան ստեղծագործությունները կմնային որպես անմատչելի ու խրթին երևույթներ: Գեղեցիկ ապրած օրերի հեքիաթ է հիշեցնում Վ. Կիրակոսյանի ռուբենսական սիրերգությունը: Քնքուշ, ռոմանտիկ գույներով է պատկերված բանաստեղծի կյանքի արշալույսն ու ընտանեկան երջանկության առասպելը, որը խամրում է ազգին պատուհասած մռայլ արհավիրքով, ու ընդհատվում է պայծառ հոգու մի չքնաղ պատում. ոճրագործների ձեռքով ընդհատվում է և՛ կյանք, և՛ սեր, և՛ երագ...

Մինչդեռ... Առանձնացրել է Կիրակոսյանը սևակյան այս տողերը.
Տարիներո՛վ կարոտ ունիմ սիրագին...

...

Այգիներուն, գերեզմանին, լուսնակին,

Եվ ժայռերուն, որ իմ ծընիլըս տեսան...⁴

Մենագրությունը եզրափակվում է նախադեպը չունեցող նովելաշարով՝ «Բժիշկի գիրքեն փրցված էջեր» ընդհանուր խորագրով: Կիրակոսյանի բնութագրմամբ այն բժիշկ բանաստեղծի օրագրություններ են՝ սովորական թվացող հիվանդությունների ու հիվանդների մասին: Ըստ Կիրակոսյանի՝ Սևակը հիվանդանոցը դիտում է իբրև թատերաբեմ, ուր խաղացվում է կյանքի անվերջանալի դրաման՝ վեր հանելով մի ամբողջ հասարակության ճշմարիտ պատկեր:

Վ. Կիրակոսյանը քննության է ենթարկել ու կարևորել Սևակի հայրենիքի երգը, որի պատմությամբ ու հերոսամարտերով հպարտանում էր բանաստեղծը, քանզի հենց դրանով է ազգը վաստակել այս հին ու չար աշխարհում իր արժանապատիվ ապրելու իրավունքը:

Ու երբ դեռ երկրի վրա Ազատության

Համար մեռնին ա փ մը մարդեր չնչի՛ն,

Անանք պիտ՝ ըլլան Մարդկության վերջի՛ն,

Վերջին Հայե՛րը...⁵

Սևակը երգում է իր երգը. կյանքի ու երջանկության աղբյուր բնության, մարդու խոհի ու սիրո երգը, հայրենիքի ու հոգու այն երգը, որն իր վերերկրային ձգտուներով ու անկեղծ կարոտներով բարձրացնում է մարդուն բարոյագուրկ ու խղճուկ աշխարհի մոլորուն անդունդներից: Իրենց ընկալումներում ու գնահատականներում նման են իրար գրականագետ Վ. Կիրակոսյանն ու բանաստեղծ Ռուբեն Սևակը, հակառակ դեպքում չէր ստեղծվի երգի ու մեկնության այս միասնությունը՝ «Ռուբեն Սևակ/ կյանքն ու ստեղծագործությունը/» մենագրությունը:

Վ. Կիրակոսյանը գրում է, որ Սևակը երգում է իր անվախճան երգը՝ անգիտակ կյանքի ու մահվան եղերապատում դրամայի: Անհամար սերունդներ են հաջորդել միմյանց, սիրել են, տրտմել և ուրախացել, բայց անցել անհետ: Եվ երբ այսօրվա երգչից «մի բուռ հող մնա միայն», վաղը մի ուրիշը կգա ապարդյուն ջանքով՝ բնության «վայրի երգերը հանգի, չափի տակ առնելու».

Մինչ հավերժորեն կյանքո՛ւտ, զվարթո՛ւն,

⁴ Ռուբեն Սևակ, Երկեր, Ե., 1985, էջ 105:

⁵ Նույն տեղում, էջ 108:

Պիտի կարկաջն քու ջուրդ մշտաշարժ՝
Հեզնելով արվեստն ու կյանքը մարդուն...
Ո՛վ անմահության ստվե՛ր գետնաքարշ.
Վտա՛կ, երնե՛կ քեզ, մեռնիլ չունիս դուն⁶:

Եզրակացություն

Բանաստեղծի նուրբ զգացողությամբ է օժտված Վ. Կիրակոսյանը, ով այնքան խորությամբ ու ընդգրկուն է ներկայացրել Ռուբեն Սևակի բազմաթեմա, բազմաժանր ու բազմաբնույթ երկերը, որ դարձել է բանաստեղծի և դեռ անծանոթ ընթերցողի միջև պոեզիայի անօրինակ զգացմունքային կամուրջ: Կիրակոսյանի համար սիրո խորհուրդը կյանքի բովանդակության ու իմաստի վկայությունն է: Հարցի նույնանման մտածողությունն է, որ ճշմարիտ երանգ ու լույս է սփռում սիրո երգերին, որն էլ Սևակի պոեզիայի առանցքն է կազմում: Այսօրինակ մոտեցումն է պատճառը, որ Կիրակոսյանի մտապատկերներում հարազատորեն արտացոլվել է Սևակի ստեղծագործությունների գաղափարագեղարվեստական միասնությունը: Փորձելով չխախտել այն՝ գրականագետը տալիս է ժամանակի բազմաբարդ ու հակասական դրսևորումների հոլովություն մարդու, անհատի, հասարակական միջավայրի ընդհանուր դրսևորումների բնութագրումներ, օգնում ավելի պարզ ու տեսանելի ընկալել բարդ թվացող խնդիրները, առանց որի սևակյան ստեղծագործությունները կմնային որպես անմատչելի ու խրթին երևույթներ: Գեղեցիկ ապրած օրերի հեքիաթ է հիշեցնում Վ.Կիրակոսյանի ռուբենսական սիրերգությունը: Քնքուշ, ռոմանտիկ գույներով է պատկերված բանաստեղծի կյանքի արշալույսն ու ընտանեկան երջանկության առասպելը, որը խամրում է ազգին պատուհասած մռայլ արհավիրքով, ու ընդհատվում է պայծառ հոգու մի չքնաղ պատում. ոճրագործների ձեռքով ընդհատվում է ն՛կյանք, ն՛սեր, ն՛երագ...

Քննության է ենթարկվել ու կարևորվել նաև Սևակի հայրենիքի երգը, որի պատմությամբ ու հերոսամարտերով հպարտանում էր բանաստեղծը, քանզի հենց դրանցով է ազգը վաստակել այս հին ու չար աշխարհում իր արժանապատիվ ապրելու իրավունքը:

Իրենց ընկալումներում ու գնահատականներում նման են իրար՝ գրականագետ Վլադիմիր Կիրակոսյանն ու բանաստեղծ Ռուբեն Սևակը՝ հակառակ դեպքում չէր ստեղծվի երգի ու մեկնության այս հաջողված միասնությունը:

⁶ Նույն տեղում, էջ 122:

Монограмма Владимира Киракосяна «Рубен Севак (жизнь и творчество)»

Заключение

Ключевые слова и выражения: западно-армянская поэзия, литературоведческий, поэт, педагогический Лениакана /Гюмри/, национально-политические взгляды, Институт литературы имени М. Абегяна НАН РА .

Рамки научных интересов В. Киракосяна в большей степени включают в себя армянскую литературу конца 19-ого и начала 20-ого веков. Когда в 1967-ом году защитил кандидатскую диссертацию в Институте литературы имени Манука Абангяна о жизни и творчестве ставшего жертвой Геноцида западноармянского поэта Рубена Севака, прошло всего 8 лет с тех пор, как он окончил отделение армянского языка и литературы Лениаканского /Гюмрийского/ педагогического института. В. Киракосян поставил перед собой задачу открыть и прокомментировать в художественном контексте западно-армянской лирики оценку литературного наследия Рубена Севака на рубеже двух веков, замечая, что лирические произведения Рубена Севака являются противоречивыми, и в то же время одними из наименее интересных и емких явлений западноармянской литературы начала века. Стараясь не нарушить идейно-художественное единство творчества Севака, Киракосян представляет характеристики общих проявлений человеческого, индивидуального, социального окружения в развитии сложных и противоречивых проявлений времени, помогает яснее и нагляднее воспринимать сложные на взгляд проблемы.

Владимир Киракосян наделен тонким чувством поэта, который так глубоко и всесторонне представил многотематическое, многожанровое и многогранное творчество Рубена Севака, что это стало своеобразным эмоциональным мостом поэзии между поэтом и еще неизвестным читателем. Для Киракосяна таинство любви – свидетельство содержания и смысла жизни. Именно подобное осмысление вопроса придает истинный оттенок и свет любовным песням, составляющими стержень поэзии Севака. И такой подход является причиной того, что в представлениях Киракосяна так тепло отразилось идейно-художественное единство творчества Севака. Стараясь не нарушить его, литературовед представляет в сложных и противоречивых проявлениях времени характеристику общих проявлений человека, индивида, социальной среды, помогает яснее и нагляднее воспринимать кажущиеся сложными проблемы, без чего произведения Севака остались бы недоступными и трудными явлениями.

Сказку о пережитых прекрасных днях напоминает рубенсеваковская любовная лирика В. Киракосяна. В нежных, романтических тонах изображены рассвет жизни поэта и легенда о семейном счастье, которая меркнет с мрачным бедствием, настигшим нацию; и прерывается прекрасное повествование лучезарной души, руками преступников прерывается и жизнь, и любовь, и мечта...

Была изучена и обрела значимость также песнь о родине Севака, историей и героическими битвами которой гордился поэт, так как именно благодаря им нация заработала свое право достойно жить в этом древнем и злом мире.

Схожи в своих восприятиях и оценках литературовед Владимир Киракосян и поэт Рубен Севак, иначе не был бы создан этот удачный союз песни и интерпретации.

Naira Khachatryan

Monogram of Vladimir Kirakosyan "Ruben Sevak (life and work)"

Conclusion

Key words and expressions: Western Armenian poetry, literature-critical, poet, Pedagogical of Leninakan /Gyumri/, national-political views, Institute of Literature after M. Abeghyan of NAS RA .

V. Kirakosyan's scientific interests mostly include Armenian literature of the late 19th and early 20th centuries. When in 1967 he defended his Ph.D. thesis at the Institute of Literature after Manuk Abangyan on the life and work of the Western Armenian poet Ruben Sevak, who became a victim of the Genocide, only 8 years had passed since he graduated from the Department of Armenian Language and Literature of the Leninakan /Gyumri/ Pedagogical Institute. V. Kirakosyan set a task to open and comment in the artistic context of Western Armenian lyrics assessment of the literary heritage of Ruben Sevak at the turn of two centuries, noticing that the lyrical works of Ruben Sevak are contradictory, and at the same time one of the most interesting and capacious phenomena of Western Armenian literature at the beginning of the century. Trying not to break the ideological and artistic unity of the works of Sevak, Kirakosyan represents the characteristics of the general manifestations of the human, individual, social environment in the development of complex and contradictory manifestations of time, helps to perceive the seemingly complicated problems more clearly and descriptively.

Vladimir Kirakosyan is endowed with a subtle sense of the poet, who presented the multi-thematic, multi-genre and multi-faceted work of Ruben Sevak so deeply and comprehensively that it became a kind of emotional bridge of

poetry between the poet and the still unfamiliar reader. For Kirakosyan, the sacrament of love is evidence of the content and meaning of life. Namely this understanding of the issue gives the true shade and light to the love songs that form the core of Sevak's poetry. This approach is the reason of why the ideological and artistic unity of Sevak's works is so warmly reflected in Kirakosyan's imaginations. Trying not to violate it, the literary critic presents in the complex and contradictory manifestations of time a characteristic of the general manifestations of a person, an individual, a social environment, helps to perceive the seemingly complex problems more clearly and more obviously, without which Sevak's works would remain inaccessible and difficult phenomena.

Love lyrics of Ruben Sevak by V. Kirakosyan reminds of the fairy tale of beautiful days gone. In gentle, romantic tones, the dawn of the poet's life and the legend of family happiness are depicted, which fades with the gloomy disaster that has overtaken the nation; and the beautiful narration of the bright soul is interrupted, by hands of murderers are interrupted both life, and love, and dreams...

Sevak's song on the homeland was also studied and gained significance, of the history and heroic battles of which the poet was proud, as thanks to them the nation has earned its right to live with dignity in this ancient and evil world.

The literary critic Vladimir Kirakosyan and the poet Ruben Sevak are similar in their perceptions and assessments, otherwise this successful union of song and interpretation would not have been created.

Խմբագրություն է ուղարկվել 24.08.2023թ

Հանձնարարվել է գրախոսության 25.09.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

ՆԵԼԼԻ ԳԱԼՍՅԱՆ

ՀՀ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության
ինստիտուտի հայցորդ

hasmikbakurgalstyan@mail.ru

**ԳՈՅԱՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ 20-ԸՂ ԴԱՐԻ ՀԱՅ-ԱՄԵՐԻԿԱՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Ամփոփում

Սույն հոդվածում քննարկվում են 20-րդ դարի հայ-ամերիկյան գրականությունը ձևավորող գրողների գոյափիլիսոփայական և ազգային ինքնության պահպանման խնդիրներին և հարցադրումներին առնչվող սկզբունքները: Ինչպես նաև քննվում են այն պատճառահետևանքային կապերն ու հանգամանքները, որոնց հիմքում էլ հենց ձևավորվեց հայ-ամերիկյան հարուստ ու բովանդակ գրականությունը: Հայ-ամերիկյան գրականության շարքերն են հարում Համաստեղը, Վահե Հայկը, Բենիամին Նուրիկյանը, Հակոբ Ասատուրյանը, Արամ Հայկազը, Անդրանիկ Անդրեասյանը, Վիլյամ Սարոյանը, Փիթեր Սուրյանը, Փիթեր Նաջարյանը, Ջեք Հաշյանը, Հակոբ Խաչիկյանը, Լևոն-Զավեն Սյուրմելյանը և այլք: Դյուրին չէր նրանց կյանքի ուղին. հայրենի բնակավայրերից արմատախիլ մնացորդացը օտար ափերում ենթարկվում էր կյանքի, բարքերի, ընկերային ազդակների, իմացական հետաքրքրությունների և աշխարհայացքի շրջափոխության, որը ավանդասեր և ազգասեր հայի մեջ ստեղծում էր նոր ընկերության և իրականության սուր բևեռումի հարկադրանք: Նրանց ազգային ինքնության պահպանման ջանքերն ու ճիգերն անգնահատելի են: Նրանք ազգային ինքնության, դիմագծի և անհատականության հիմքում դրել են ազգային ինքնագիտակցությունը, մտածողությունը, ավանդույթներն ու բարքերը, լեզուն, պատմական հիշողությունը, մշակույթն ու հոգեկան կերտվածքը: Իրենց ստեղծագործությունների միջոցով նրանք իրենց գոյափիլիսոփայական և էկզիստենցիալ գոյության հիմնահարցերն են բարձրացրել աշխարհով մեկ:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. գոյափիլիսոփայություն, ինքնություն, ազգային նկարագիր, էկզիստենցիա, հայրենաբաղձություն, գոյության պայքար, ազատություն, ազգային մտածելակերպ, ավանդույթ, սովորույթ, ազգային հոգեկերտվածք:

Ներածություն

«Կուզեի տեսնել աշխարհում որևէ ուժ, որ կկործանի այս ժողովրդին, անկարևոր մարդկանց այս փոքր ցեղը, որի պատմությունն ավարտված է, պատերազմները՝ կռված ու պարտված, շինությունները՝ փլուզված, գրականությունը՝ չկարդացված, երաժշտությունը՝ չսված, եւ աղոթքները՝ մնացած անպատասխան: Կործանե՛ք Հայաստանը: Տեսե՛ք՝ կստացվի՞: Տնահան արեք ուղարկեք անապատները: Թողե՛ք առանց հացուղի: Հրդեհեք տներն ու եկեղեցիները: Տեսե՛ք՝ նորից չե՞ն խնդա, երգի եւ աղոթի: Քանի որ երբ նրանցից երկու հոգի հանդիպեն աշխարհի որևէ մի վայրում, տեսե՛ք, թե ինչպես են ստեղծելու նոր Հայաստան»¹:

Վ.Սարոյան

Հայ ազգային-մշակութային կյանքը, մասնավորապես գրականությունը, ԱՄՆ-ում ձևավորվել է 20-րդ դարի 20-ական թթ.: Ամերիկյան այն երեք գաղթօջախներից էր, որտեղ կյանքի հրամայականով, շնորհիվ արևմտահայ վերապրած և սփյուռքահայ առաջին սերնդի գրողների, ստեղծվեց սփյուռքահայ գրականությունը: 20-30-ական թթ. Ամերիկյան ներգաղթած երիտասարդ գրողներ Համաստեղը, Վահե Հայկը, Բենիամին Նուրիկյանը, Հակոբ Ասատուրյանը, Արամ Հայկազը, Անդրանիկ Անդրեասյանը հիմք դրեցին կարոտի գրականության, նրանց հարեցին Հակոբ Մնձուրին (Պոլիս), Վազգեն Շուշանյանը, Շավարշ Նարդունին (Ֆրանսիա) և այլք: Օտար եզերքներում օտարներին չձուլվելու, ազգային ինքնությունը պահելու նպատակով կարոտի գրողներն իրենց ստեղծագործություններով փորձեցին արթմնի պահել երկրի հիշատակը, հետ վերադարձի հույսը՝ պատկերելով կորուսյալ հայրենիքը, հարազատներին, «անցյալ» կյանքը՝ անդարձ կորած հայրենիքը փոխարինելով հոգևոր հայրենիքով:

¹ W. Saroyan “Inhale and Exhale”, 1936, p. 87.

I should like to see any power of the world destroy this race, this small tribe of unimportant people, whose history is ended, whose wars have all been fought and lost, whose structures have crumbled, whose literature is unread, whose music is unheard, whose prayers are no longer uttered.

Go ahead, destroy this race. Destroy Armenia. See if you can do it. Send them from their homes into the desert. Let them have neither bread nor water. Burn their houses and their churches. See if they will not live again. See if they will not laugh again. See if the race will not live again when two of them meet see if they will not create a New Armenia.

Աշխարհով մեկ սփռված հայ գրողների հիմնականատակը ազգային ազատագրման ոգեղեն գաղափարն ու իրենց ինքնության պահպանման գերխնդիրն իրենց մշակույթում բարձրաձայնելն էր:

Ակներև էր, որ 1915-20ական թթ. համարվում էին բեկումնային ժամանակահատված ինչպես հայ ժողովրդի, այնպես էլ հայ մտավորականության համար: Դա ոչ միայն նոր և բարդ ժամանակահատված էր Եղեռնից մազապուրծ փրկված գրողների համար, այլ նաև պայքարի և մաքառման խնդիր էր հատկապես օտար հասարակություններում: Նրանք մշտական երկընտանքի առջև էին կանգնած սեփական ինքնության պահպանման կամ ձուլվելու օտար հասարակությանը: Եվ ահա այս պայմաններում էր, որ ծագեց հայամերիկյան գաղթյալ մտավորականության սերունդը²:

Մեթոդաբանությունը

Կիրառել ենք գեղարվեստական գրականության արժևորման մի շարք մեթոդներ՝ վերլուծական, քննական, համեմատական, համադրական, ինչպես նաև օգտվել ճանաչված հայ գրականագետների և տեսաբանների ուսումնասիրություններից:

30-ական թթ. սփյուռքահայ հայագիր գրականությանը զուգընթաց սկսեց զարգանալ հասարակական նոր կենսապայմաններով ու կեցությամբ պայմանավորված անգլիագիր գրականությունը: Այս գրականության առանձնահատկությունն այն էր, որ գրողներից շատերը որպես ինքնության պահպանման ջատագովներ, ներառված էին որոշակի քաղաքական ասպարեզներում՝ փորձելով ինքնաիրագործվել և ներկայացնել սեփական ազգին հուզող խնդիրներն ու հարցադրումները ոչ միայն իրենց մշակույթում, այլ նաև քաղաքական բարձր ատյաններում³: Այդ է փաստում այն հանգամանքը, որ առաջին օտարագիր հայ գրողը Խաչատուր Ոսկանյանն էր, որը՝ որպես Թուրքիայի հյուպատոս, 1834 թ. -ին Պոլսից եկել էր Նյու Յորք, ծավալել հայանպաստ գործունեություն, եղել մաքսատան պաշտոնյա, մամուլի նախագահ, «Նյու Յորք Հերալդ» պարբերականում անգլերենով տպագրել ինչպես ամերիկյան իրականությունը, այնպես էլ հայ անհատի դեգերումները, նրա միայնությունը պատկերող պատմվածքներ և

² «Anthology of Armenian Poetry», translated and edited by Diana Der Hovhannissian and Marzbed Margossian, Columbia University Press, 1978, p.54

³ New Writing from the Middle East, edited by Leo Hamalian and John Yohannan, New Armenian Library, 1978, p.26

«Սուլթանն ու իր ժողովուրդը» պատմաճանաչողական գիրքը՝ հիմք դնելով օտարագրության, որը մեծ թափով սկսեց տարածվել ու զարգանալ 20-րդ դարի 30-ական թթ. սկսած:

Ինքնության համար պայքարող գրողների ստեղծագործություններում երկու անհատի ձայներն են մարտնչում՝ մեկը հայրենաբաղձ կարոտատենչ անձի, մյուսը՝ մեկ այլ հասարակության մեջ արդեն ձուլվող էակի: Մակայն նրանց մեջ հոսում է երկու արյուն, որոնք էլ իրենց հերթին թելադրում են իրենց կանչերը. մի կողմից հայրենի ժողովրդի պայքարն ու անտեսվածությունը, մյուս կողմից էլ նրա սերը դեպի դարերի մշակություն զարգացում ապրած ամերիկայնացումը: Նման հայ գրողները սիրում են անգլերենը, սակայն ատում են ամերիկյան մշակույթը զուտ այն պատճառով, որ իրենք գիտակցում են, որ սույն մշակույթը կարող է իրենց համար արմատական կործանարար հիմք հանդիսանալ: Հաղթահարելով լեզվական բարդությունները՝ հայ գրողներից շատերը մաս կազմեցին անգլիագիր գրականության՝ իրենց ստեղծագործություններով հարստացնելով ամերիկյան մշակույթը: Նրանցից ոմանք անգլալեզու գրականությամբ հաճախ միտումնավոր արծարծում էին հայկական թեմաներ՝ իրենց առջև դնելով երկու հիմնախնդիր՝ օտար ընթերցողին ճանաչել տալ դարավոր պատմություն ունեցող եղեռնատես հայ ազգին, ազգայինից հեռացածներին ներգրավել ազգային կյանք: Նրանցից ոմանք էլ ինչ-ինչ պատճառներով հեռացան ազգային ավագանից՝ անդամագրվելով օտար գրականության: Ազգությամբ հայ գրողները՝ հայագիր թե օտարագիր, իրենց վրա էին կրում ժամանակի գրական ազդեցությունը, հետևում այն գրական ուղղություններին և դպրոցներին, որոնք արտացոլում էին ժամանակի կյանքը, ընկերային, հասարակական հարաբերությունները, ընդգծում անհատի դրաման, նրա հայացքները, նրա ունեցած դերն այդ հասարակության և առկա իրավիճակների մեջ: Միանգամայն հասկանալի էր. ելնելով կյանքի մարտահրավերներից, օտարացվածությունից՝ ամերիկահայ հայագիր և անգլիագիր գրողները առաջնությունը տալիս էին գոյափիլիսոփայությանը և «նոր գրականության» հայացքներին: «Գոյափիլիսոփայության գիսավոր թեման, – ինչպես նշում է Բ. Գալստյանը, – մարդու անհատական կեցությունն է՝ նրա կյանքի իմաստն ու ճակատագիրը: Գոյության փիլիսոփայությունն արտացոլում է իր սեփական կեցությունն իմաստավորելու մարդու պահանջը, որը մի առանձին սրությամբ իր արտահայտությունն է գտնում նրա գոյությանը սպառնացող իրավիճակներում, երբ մարդու համար իր ճակատագիրը

վերացականությունից թանձրանում է մինչև լինել-չլինելու անխուսափելի խնդիրը»⁴:

Ամերիկյան բազմազգ խառնարանում, որը Սփյուռքի մյուս գաղթօջախներից զանազանվում էր տարբեր մշակութային ավանդույթներով, սովորույթներով, պարտադրող մշակույթով, առաջ եկավ նոր ամերիկյան և ազգային-ծագումնաբանական երկվության խնդիրը: Ամերիկյան գրականության մեջ, սկսած 20-րդ դարասկզբից, իր մնայուն տեղը հաստատեց ազգային ինքնության, ազգապահպանության թեման, որն առավել կարևոր է հատկապես փոքր ազգերի ու ժողովուրդների համար, որոնց կենսագործունեությունը, խարսխված է կյանքի կազմակերպման առավելապես ավանդական-մշակութային, քան ժամանակակից սոցիալական մեխանիզմների վրա⁵: Քաջ գիտակցելով այլ մշակույթին ձուլվելու հետևանքները՝ ամերիկահայ գրողները ընդդիմանում էին յուրաքանչյուր ազգի հանդեպ կատարած բռնությունների դեմ: Նրանք լավագույնս հասկանում էին այն ազգերին, որոնք երբևէ եղել են գաղթյալի հոգեվիճակում՝ կորցնելով իրենց անհատականությունն ու ազգային դիմանկարը:

Ս.Հանթինգտոնի «Ուլքե՞ր ենք մենք» հարցադրումը, որի շրջանակներում հեղինակը, ուսումնասիրելով ամերիկյան ազգային ինքնությանն ուղղված մարտահրավերները, ինքնությունը դիտարկում է որպես հասարակության համախմբման ճանապարհին յուրօրինակ բանալի. «Ազգային ինքնության գիտակցումն արտաքին սպառնալիքների ազդեցությամբ կարող է աճել և անկում ապրել, իսկ այդ ինքնության էությունն ավելի քիչ է ենթակա տատանումների. այն ավելի դանդաղ է ձևավորվում...»⁶:

Ինքնությունը բազմազգ, բազմամշակույթ Միացյալ Նահանգներում դրսևորվում է ընդհանուր քաղաքական հայացքներում: Ներգաղթը հիմք հանդիսացավ ազգային ինքնության ձևավորման համար, որը միավորեց

⁴ **Գալստյան Բ.**, Էկզիստենցիալիզմը և Վ.Սարոյանի դրամատուրգիան, Ե., «Ճարտարագետ» հրատ., 2015, էջ 4:

⁵ **Դեմիրճյան Մ.**, Ազգային ինքնությունը՝ ժամանակակից արժեքային փոխակերպումների համատեքստում, «ՎԷՄ» համահայկական հանդես, Ե., 2018, Ժ (ԺԶ) տարի, հունվար-մարտ, թիվ 1 (61), էջ 91:

⁶ «Ощущение национальной идентичности, безусловно, может нарастать и ослабевать под влиянием внешней угрозы, а вот сущность этой идентичности подвержена колебаниям в значительно меньшей степени; она формируется гораздо медленнее». (Թարգմանությունը մերն է՝ Ն.Գ.) // **Хантингтон С.**, Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности, М.: Изд-во «АСТ», 2004, с. 30.

ամերիկյան արժեքները, աշխարհայացքը և համոզմունքները: Մշակութային բազմազանությունը դարձավ ազգային ինքնության հենքը. ձուլման գործընթացում ռասայական և էթնիկ կազմավորումները պահպանեցին իրենց ինքնությունն ու ավանդույթները: ԱՄՆ-ում հաճախ ազգային ինքնությունը նույնացվում է քաղաքական հայացքների, մտածողության հետ՝ ի տարբերություն էթնիկ պատկանելության, որն ավելի սերտորեն կապված է իր ժողովրդի ավանդույթին և մշակույթին: «Հաճախ էթնիկ ինքնությունը հակասության մեջ է մտնում ազգային հետ: Ազգային ինքնությունը լիովին ճնշում է էթնիկ ինքնությանը, – գրում են Ս.Պետերսկայան և Ա.Չեպլիգինը, – ինչը հանգեցնում է անհատի ներքին կոնֆլիկտին, որը գտնվում է որոշակի էթնիկ խմբի սկզբնական պատկանելության և ամերիկյան հասարակության անդամի դիրքի միջև սահմանային վիճակում»⁷:

Ամերիկյան մշակույթը կազմված է Միացյալ Նահանգներում բնակվող այլ ազգերի մշակույթների տարրերից: «Այն, – ինչպես նշում է Վ.Շեստակովը, – տարբեր մշակութային գործընթացների բարդ սինթեզ է, որը նպաստում է տարբեր էթնիկ խմբերի վերափոխմանը ամերիկյան ազգի»⁸:

Ի տարբերություն ամերիկյան մշակույթի՝ հայ մշակույթը դարեր շարունակ պետության երկարատև բացակայության պայմաններում անգամ կատարել է պետական հանձնառություն. պահպանել է լեզուն, կարգավորել միջանձնային հարաբերությունները, կազմակերպել հանրային կյանքը, սերունդներին փոխանցել ազգային ավանդույթներն ու սովորույթները, ազգային մտածելակերպը, ստեղծել ժողովրդի ֆիզիկական և հոգեբանական

⁷ «Нередко этническая идентичность вступает в противоборство с национальной. Национальная идентичность полностью подавляет этническую, что приводит к внутреннему конфликту индивида, который находится в пограничном состоянии между исходной принадлежностью к определенному этносу и положением члена американского общества». (Թարգմանությունը մերն է՝ Ն.Գ.) // **Питерская С., Чапыгин А.**, Национальная идентичность и американская мечта//Гуманитарные научные исследования. 2018. № 1[Электронный ресурс]. URL: <https://human.snauka.ru/2018/01/24792> (մուտք՝ 26.01.2022).

⁸ «Американская культура сложный синтез различных культурных процессов, способствующих превращению разных этносов в американскую нацию». (Թարգմանությունը մերն է՝ Ն.Գ.) // **Шестаков В.**, США: Псевдокультура или завтрашний день Европы? М.: Изд-во «ЛКИ», 2010, с. 115.

պաշտպանության մեխանիզմներ⁹:

Մ.Դեմիրճյանն իրավացիորեն նշում է, որ թերևս դրանով է բացատրվում հայերի գիտակցության մեջ մշակույթի՝ որպես ազգապահպան երևույթի մասին արմատավորված պատկերացումը, և պատահական չէ, որ մշակույթի պահպանումը և վերարտադրությունը համարվել է հայ ազգի պահպանման և գոյատևման երաշխիք: Մշակույթն իր հետքն է թողել հայերի ազգային հոգեբանության վրա, ազգային ինքնագիտակցության մեջ եղել է համախմբող գործոն: Աշխարհի տարբեր ծայրերում, ինչպես նկատում է փիլիսոփա Դեմիրճյանը «Հայ ազգային ինքնությունը և Սփյուռքի գործոնը գլոբալացվող աշխարհում» հոդվածում, մշակութային օջախների ստեղծումը, ամենայն հավանականությամբ, հանդես է եկել որպես մյուս ժողովուրդներից հայերի օտարումը կանխող գործոն, ինչը միանգամայն հնարավոր էր պատմական և, առհասարակ, մարդկային հրեշավոր ոճրագործության՝ ցեղասպանության և դրան հետևած ոչ պակաս սարսափելի «համաշխարհային լուրջության» հետևանքով:

«Ամենայն հավանականությամբ, ժամանակակից հայերի գիտակցության մեջ, – գրում է Ս.Լուրեն, – սփյուռքը հանդես է գալիս որպես ազգային մշակութային ինքնության այլընտրանքային օջախ, որպես ինքնանույնականացման գործոն «մայրական էթնոսի» պայմաններում»¹⁰:

Ավելին. «Մշակույթը, – գրում է Է.Հարությունյանը, – մի հավաքական «մենք» է, որի մեջ լինելը մարդու սոցիալական գոյության միակ երաշխիքն է: Այդ մշակութային «մենքը» մեր հոգու խորխորատներում թաքնված ազգային ոգու անորսալի մի ներկայություն է, որը մշտապես «խառնվում» է կյանքի մասին մեր պատկերացումներին՝ անիմանալի ինչ-ինչ հնարքով դրանց տալով «հայկականության» հատուկ գույն ու երանգ: Այդ իմաստով «հայկականությունը» այլընտրանքային իրավիճակներում ընտրություն կատարելու էթնոմշակութային էկզիստենցիալ մի գոյավիճակ է, գոյաբանական մի տարածություն, որտեղ կերտվում է մեր ազգային ճակատագիրը: Մշակութային այդ գոյավիճակից փախուստը գրեթե անհնարին է, քանի որ մենք մշտապես նրա մեջ ենք և նրա միջոցով կանք

⁹ Տե՛ս՝ **Դեմիրճյան Մ.**, Հայ ազգային ինքնությունը և Սփյուռքի գործոնը գլոբալացվող աշխարհում, «Անալիտիկոն» ամսագիր, Ստեփանակերտ, 2018, 04 (112), էջ 27-31: Էլ. հղում՝ <http://ysu.am/files/1-1548136936-.pdf> (մուտք՝ 06.10.2020):

¹⁰ «Скорее всего, в сознании современных армян, диаспора выступает как альтернативный центр национально-культурной идентичности, как фактор самоидентификации в условиях «материнского этноса». (Թարգմանությունը մերն է՝ Ն.Գ.) // **Лурье С.**, Историческая этнология: Учебное пособие для вузов. — М.: Академический Проект: Гаудеамус, 2004, с. 506.

որպես «հայկականության» մի մասնիկ»¹¹: Մեծ է մշակույթի, հատկապես գրականության դերը հայ ժողովրդի ազգային ինքնության պահպանման գործում: Ի տարբերություն 20-րդ դարասկզբին Ամերիկայում ձևավորված ամերիկյան ազգային ինքնության՝ լեզուն, կրոնը, պատմական հիշողությունը, կենցաղը, պատմական զարգացման արդյունքում ձևավորված պատկերացումների և վարքի նորմերի ամբողջությունը, մշակութային ավանդույթներն ու սովորույթները, հոգեբանությունն ու արժանապատվությունը կազմում են հայ ազգային ինքնության ընդհանրական որակը, որը ձևավորվում է ներազգային շփումների, փոխներգործությունների և համակեցության արդյունքում, ինչը նշանակում է, որ ազգային ինքնության մեջ ամփոփված են անցյալում ձևավորված զգացումները, գաղափարներն ու պատմական հիշողությունը: Այս տեսակետից ազգը մի յուրահատուկ «հավաքական մարմին» է՝ իրեն բնորոշ «հավաքական ոգով ու հոգով», և ամեն մի նոր սերունդ շարունակում է իր նախորդների կերտած պատմությունը, դառնում ազգային կյանքի կազմակերպման «մշակութային գանձարանի» իրավահաջորդը, ինչը խիստ կարևոր է ազգային ինքնության շարունակականությունն ապահովելու առումով:

Սփյուռքահայ գրողներն իրենց ստեղծագործություններում, ջանալով պահպանել ազգային ինքնությունը, հաճախ անդրադառնում են պատմական հիշողությանը՝ մոռացության չտալով անցյալը. չէ՞ որ անցյալը վերապրվող ներկան է: Սփյուռքահայ գրաքննադատ Օշին Քեշիշյանը «Ամերիկահայ անգլիագիր արձակագիրներու երկերուն մեջ եղեռնի անդրադարձումը» հոդվածում ներկայացնում է ամերիկահայ անգլիագիր գրականության հիմքում ընկած հիմնահարցերը, որոնք «ընդհանուր գիծերու մեջ կը ներկայանան հետեւեալ ձեւով՝ հայոց փորձառութիւնը ցողասպանութեան ընթացքին, որբերու փորձառութիւնը Ամերիկայի մեջ, արմատախիլ եղած ըլլալու գիտակցութիւնը, ամերիկեան ընկերութեան մեջ իր տեղը որոնող հայը, ամերիկեան մշակույթին նպաստող հայը, երկրորդ եւ երրորդ սերունդներու ինքնաձանաչման փնտրտուքը»¹², որոնք էլ կազմում են օտարագիր հայ գրողների ստեղծագործական նյութի հիմնական շրջանակները: Օտարագիր գրողների մի մասը՝ Վիլյամ Սարոյան, Փիթեր

¹¹ Տե՛ս՝ **Հարությունյան Է.**, Սերունդների աշխարհ և ժամանակակիցների աշխարհ, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, Հոգեբանություն» ամսագիր, Ե., 2019, № 2 (29), էջ 6:

¹² **Քեշիշյան Օ.**, Ամերիկահայ անգլիագիր արձակագիրներու երկերուն մեջ եղեռնի անդրադարձը, «Նոր օր» շաբաթաթերթ, Լոս Անճելես, 2005, 18 Յունիս, Շաբաթ, էջ 5:

Սուրյան, Փիթեր Նաջարյան, Ջեք Հաշյան, Հակոբ Խաչիկյան, ազգային ինքնության թեման ներկայացնում է արձակի միջոցով՝ իրական կամ մտացածին կերպարներով վեր հանելով հայ ժողովրդի ողբերգական էջերն ու նրա ազգապահպան մաքառումները: Գրողների մյուս մասը՝ Լևոն-Զավեն Սյուրմելյան, Դավիթ Խրդյան, Փիթեր Բալաքյան, Նենսի Գրիգորյան, Քերոլ Էդգարյան, ազգային ինքնության թեման լուսաբանում է հուշագրության ձևով՝ ծնողների, տատի, պապի կամ իր հիշողության միջոցով: Հուշագրությունը հնարավորություն է տալիս դեպքերն ու պատմական անցքերը ներկայացնել ճշգրտորեն կամ մոտ ճշմարտությանը, իրական անցյալը հուշագրի կողմից վերաիմաստավորվելով՝ դառնում է ներկա, վերականգնվում է օբյեկտիվ, ռեալ ժամանակահատվածը, ճշգրտորեն ներկայացվում են անցյալի փաստերը: Օտարագիր որոշ գրողներ էլ՝ Լևոն Սրապյան Հերալդ, Դայանա Տեր-Հովհաննիսյան, Հովհաննես Փիլիկյան, Հելլեն Փիլիպոսյան և այլք, ազգային ինքնության թեման պատկերելիս դիմում են քնարական ժանրին, որը, ինչ խոսք, պատմական, փաստագրական առումներով զիջում է հուշագրության և արձակի ժանրերին, այստեղ առավել գերիշխողը զգացմունքայնությունն է, գրողի սուբյեկտիվ վերաբերմունքը:

20-րդ դարի 30-40-ական թթ. ամերիկահայ անգլիագիր գրողներն իրենց ստեղծագործություններով փորձում էին վառ պահել նախնյաց հիշատակը, կորած երկրի պատկերը, ջանում էին պահպանել հայի ազգային ինքնությունն ու ոգին, օտարներին ներկայացնում էին հարուստ մշակույթ ու դարավոր պատմություն ունեցող հայ ժողովրդի ազգային մտածելակերպը, ավանդույթներն ու սովորույթները, հոգեկան կերտվածքը:

Եզրակացություն

Իր դարավոր երկրից արմատախիլ եղած, Ամերիկայում խարիսխ նետած հայերը, ովքեր պետք է հետայսու կոչվեին ամերիկահայեր, կանգնած էին երկվության առջև: Երկրորդական, եթե ոչ երրորդական կարգավիճակում հայտնվելով՝ հոգեբանորեն ճնշվում էին, հուսալքվում, դեմ առնում բազում խոչընդոտների ու դժվարությունների. նրանցից ոմանք, խուսափելով իրենց դեմ ծառացած օտարի արհամարհական վերաբերմունքից, բազում բարդություններից, նոր բարեկեցիկ կյանքի ակնկալիքով ընդունում էին ամերիկյան բարքերը, նոր մշակույթը, ոմանք էլ, հաղթահարելով իրենց առջև ծառացած կյանքի դժվարությունները, լծվում էին ազգապահպանության դժվարագույն խնդրին՝ համադրելով նոր ամերիկյանն ու ազգայինը, օտար լեզվով իրենց ստեղծագործություններով ջանում էին պահպանել հայի ազգային ինքնությունը, ավելին. օտար հանրությանը ներկայացնում էին հայ ազգի (ազգ, որի գոյության մասին շատերն անգամ տեղյակ չէին) ով լինելը, նրա մշակույթը, դարավոր

պատմությունը, ցեղապանությունը և պահանջատերը դառնում դրա դատապարտման և դա փորձում էին անել գլխավորապես պատմական հիշողության միջոցով:

Нелли Галстян

**Описание проблем экзистенциализма и сохранения национальной
идентичности в контексте армяно-американской
литературы XX века**

Заключение

Ключевые слова и выражения: экзистенциализм, идентичность, национальный профиль, экзистенция, патриотизм, борьба за существование, свобода, национальный менталитет, традиция, обычай, национальный менталитет.

В данной статье рассматриваются принципы, связанные с проблемами и вопросами экзистенциально-философского и национального сохранения идентичности писателей, формировавших армяно-американскую литературу XX века. Также рассматриваются причинно-следственные связи и обстоятельства, на основе которых формировалась армяно-американская литература с ее богатой и содержательной литературой. Ряды армяно-американской литературы пополняют Амастех, Ваге Айк, Бенджамин Нурикан, Акоп Асатурян, Арам Айказ, Андраник Андреасян, Уильям Сароян, Питер Сурьян, Питер Наджарян, Джек Ашян, Акоп Хачикян, Левон-Завен Сурмелян, Давид Хрдян и другие. Их жизненный путь не был легким. остатки, вырванные с родных мест, подвергались изменению быта, нравов, дружеских порывов, интеллектуальных интересов и мировоззрения на чужих берегах, что создавало тягу к новому обществу и резкую поляризацию действительности у традиционных и националистически настроенных армян. Их усилия по сохранению своей национальной идентичности бесценны. В основу национального самосознания, образа и личности они кладут национальное самосознание, мышление, традиции и нравы, язык, историческую память, культуру и склад ума. Своими произведениями они подняли вопросы своего экзистенциального и философского существования во всем мире.

Nelli Galstyan

**Description of problems of existentialism and preservation of national identity in
the context of Armenian-American
literature of the 20th century**

Conclusion

Key words and expressions: existentialism, identity, national profile, existence, patriotism, struggle for existence, freedom, national mentality, tradition, custom, national mentality.

This article discusses the principles associated with the problems and issues of existential-philosophical and national preservation of the identity of the writers who formed the Armenian-American literature of the twentieth century. It also examines the cause-and-effect relationships and circumstances on the basis of which the Armenian-American literature was formed with its rich and meaningful literature. Amastegh, Vahe Hayk, Benjamin Nurikyan, Hakob Asaturyan, Aram Haykaz, Andranik Andreasyan, William Saroyan, Peter Suryan, Peter Najaryan, Jack Hashyan, Hakob Khachikyan, Levon-Zaven Surmelyan, David Khrdyan and others join the ranks of Armenian-American literature. Their life path was not easy. the remnants torn from their native places were subjected to a change in life, customs, friendly impulses, intellectual interests and worldview on foreign shores, which created a craving for a new society and a sharp polarization of reality among traditional and nationalist Armenians. Their efforts to preserve their national identity are invaluable. They put national self-consciousness, thinking, traditions and customs, language, historical memory, culture and mindset as the basis of national self-consciousness, image and personality. With their works they raised questions of their existential and philosophical existence throughout the world.

Օգտագործված գրականություն

1. **Գալստյան Բ.**, Էկզիստենցիալիզմը և Վ. Սարոյանի դրամատուրգիան, Երևան, «Ճարտարագետ» հրատ., 2015, 148 էջ:
2. **Դեմիրճյան Մ.**, Ազգային ինքնությունը ժամանակակից արժեքային փոխակերպումների համատեքստում, «ՎԷՄ» համահայկական հանդես, Երևան, 2018, Ժ (ԺԶ) տարի, հունվար-մարտ, թիվ 1 (61), էջ 91-106:

3. **Դեմիրճյան Մ.**, Հայ ազգային ինքնությունը և Մփյուռքի գործոնը գլոբալացվող աշխարհում, «Անալիտիկոն» ամսագիր, Ստեփանակերտ, 2018, 04 (112), էջ 27-31:

Էլ. հղում՝ <http://ysu.am/files/1-1548136936-.pdf> (մուտք՝ 06.10.2020):

4. **Հարությունյան Է.**, Սերունդների աշխարհ և ժամանակակիցների աշխարհ, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, Հոգեբանություն» ամսագիր, Երևան, 2019, № 2 (29), էջ 3-15:

5. **Քեշիշեան Օ.**, Ամերիկահայ անգլիագիր արձակագիրներու երկերուն մէջ եղեռնի անդրադարձը, «Նոր օր» շաբաթաթերթ, Լոս Անճելէս, 2005, 18 Յունիս, Շաբաթ, էջ 4-5:

6. **«Anthology of Armenian Poetry»**, translated and edited by Diana Der Hovhannissian and Marzbed Margossian, Columbia University Press, 1978, p.50-59.

7. **New Writing from the Middle East**, edited by Leo Hamalian and John Yohannan, New Armenian Library, 1978, p. 19-29.

8. **Saroyan W.**, “Inhale and Exhale”, 1936, p. 86-87 .

9. **Лурье С.**, Историческая этнология: Учебное пособие для вузов. — М.: Академический Проект: Гаудеамус, 2004, . 624 с.

10. **Хантингтон С.**, Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности, М.: Изд-во «АСТ», 2004, 543 с.

11. **Питерская С., Чапыгин А.**, Национальная идентичность и американская мечта//Гуманитарные научные исследования. 2018. № 1[Электронный ресурс]. URL: Էլ. հղում՝ <https://human.snauka.ru/2018/01/24792> (մուտք՝ 26.01.2022).

12. **Шестаков В.**, США: Псевдокультура или завтрашний день Европы? М.: Изд-во «ЛКИ», 2010, 224 с.

Խմբագրություն է ուղարկվել 20.08.2023թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 04.09.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

GOR GALSTYAN

Lecturer and Ph.D. student in the
faculty of Theology at YSU
gor.galstyan@ysu.am

CHARACTERISTICS AND GENERAL FEATURES OF ARMENIAN CALENDAR INTERPRETATIONS IN THE 7TH-11TH CENTURIES

Summary

This article examines the characteristics and general features of the interpretations of the Armenian calendar written during the 7th-11th centuries. The purpose of this research is to explore the reasons for writing these interpretations, determine their location in the writings, identify stylistic features, analyze content similarities and differences.

Keywords and expressions: Anania Shirakatsi, Hovhannes Kozern, interpretations of the Armenian Calendar, interpretive Homilies on the Calendar, "Interpretation of the Calendar by Andreas (Andrew)", homily on Easter, homily on Epiphany.

Introduction

The interpretive sources of the Armenian calendar played a significant role in its history. These interpretations are important for the study of the Armenian calendar, as they provide answers to many questions. It is crucial to understand the characteristics and reasons for writing these interpretations. The article aims to present the general features of the interpretations written between the 7th-11th centuries.

Methodology

The methodology employed includes: analytical, historiographical, historical-comparative and descriptive methods.

In the Armenian Mediaeval literature, the interpretation or commentary, which is one of the oldest genres, stands out for its importance. "To interpret" or "to comment" means "to make clear and known", "to reveal the obscurity of the spoken language", i.e. to simplify the dark, complex, incomprehensible language, "to make known", "to reveal", "to analyze", "to decipher", "to translate", "to make

explicit, understandable", "to reveal the hidden thought", "to explain the allegory"¹. It is known that before interpretation became a written genre, it was transmitted orally. Commentaries were often not presented in the form of a full exposition, but in the form of a "paraphrase", which was the shortest form of commentary: the use of this form was aimed at facilitating the understanding and study of the text being interpreted². It is also interesting to note that both oral and written interpretations were known many centuries before Christianity, since people wanted to understand and explain many questions concerning other spheres of life and the world around them³. The path of their search led to the creation of the genre of interpretation and determined the course of its further development. As it is shown in many researches commentaries being already popular in pre-Christian antiquity, developed very rapidly in Greek-Jewish circles and later. In the first centuries of the spread of Christianity they acquired a status of an important working method. In the course of time, the interpretations themselves became the material of commenting, giving rise to "interpretations of interpretations" or "commentaries on commentaries", while it was considered preferable to make an interpretation from the original, and to start the interpretation from the last commentary⁴.

¹ New vocabulary of the Armenian language, **G. Avetikean, Kh. Syurmelean, M. Augerean**, Venice, 1837, volume 2, p. 244. [Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, երկասիրութիւն երից վարդապետաց յիշատակութենէ Մեծին Մխիթարայ Աբբաօր **Հ. Գաբրիէլի Աւետիքեան, Հ. Խաչատուրայ Սիրմէլեան, Հ. Սկրտչի Աւգերեան**, Վենետիկ, 1837, հ. Բ., էջ 244]. **S. Malkhasiants**, Explanatory vocabulary of the Armenian language, Yerevan, 1944, vol. 3, p. 297. [Ս. Մալխասեանց, Հայերէն բացատրական բառարան, Ե., 1944, հ. Գ., էջ 297]. **R. Ghazarian**, Dictionary of grabar, Yerevan, 2000, vol. 2, p. 169. [Ռ. Ղազարյան, Գրաբարի բառարան, Ե., 2000, հ. Բ., էջ 169].

² **A. K. Gavrilov**, Linguistics of the Byzantines, History of linguistic teachings, Leningrad, 1985, p. 131. [А. К. Гаврилов, Языкознание византийцев, История лингвистических учений, Ленинград, 1985, с. 131]. Link according to **M. E. Shirinian**, Antique and Hellenistic Elements of Christian Teaching, Yerevan, 2005, p. 134 [Մ. Է. Շիրինյան, Քրիստոնեական վարդապետության անտիկ և հելլենիստական տարրերը, Ե., 2005, էջ 134].

³ See **P. Antapian**, On the theoretical foundations of Armenian interpretive literature, Bulletin of Matenadaran, 15, Yerevan, 1986, p. 62. [Այս մասին տե՛ս **Փ. Անթապյան**, Հայ մեկնաբանական գրականության տեսական նախահիմքերի շուրջ, Բանբեր Մատենադարանի, 15, Ե., 1986, էջ 62].

⁴ **E. M. Shirinian**, Theology and Exegesis, Yearbook of Theology, XII, Yerevan, 2017, p. 7. [Է. Մ. Շիրինյան, Աստվածաբանությունը և մեկնությունը, Տարեգիրք Աստվածաբանության, ԺԲ., Ե., 2017, էջ 7].

After the spread of Christianity, its adoption as a state religion in Armenia (301), the invention of alphabet (405), interpretive literature along with original one, entered a new stage of development. The evolution of the genre of interpretation was initially conditioned by the creation and enlargement of the Armenian translations. After the invention of alphabet, when Armenia was divided between Rome and Persia (387 AD), in order to achieve political independence through spiritual and cultural independence, it was necessary to develop and implement an extensive programme of the development of Armenian culture. In order to succeed in this programme, Mesrop Mashtots and Sahak Partev began to work with their students - Yeznik Koghbatsi, Hovhan Yekeghetsatsi, Hovsep Paghnatsi, Koryun, Abraham the Confessor and others. This programme was carried out in nine sections, in which a special place was occupied by interpretation, hermeneutics, exegesis. Interpreter-translators have implemented the translation of interpretive literature explaining the content of the Bible⁵. In addition to translated one, original Armenian literature also flourished, producing works of great importance over the centuries, including interpretations of the Armenian calendar. Before discussing characteristics and general features of these interpretations, we will briefly touch upon the works known in ancient philosophy and widely distributed in the Armenian mediaeval literature under the names of "subtle" and "external" writings (i. e. pagan ones). Those subjects served as an integral part in the curricula of mediaeval universities, along with the Bible⁶. Astronomy and Calendar Studies along with many sciences, including grammar, philosophy, geography, geometry, are considered to be "external" sciences as well⁷. Calendar studies, being a universal science, includes elements of various disciplines such as theology, religion, studies about feasts, history, literature, arithmetic, astronomy, cosmology and other spheres of culture.

⁵ In detail see **H. Kyoseyan**, Introduction to the Armenian Church bibliography, Yerevan, 2018, pp. 19-20. [Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս **Հ. Քյոսեյան**, Ներածություն հայ եկեղեցական մատենագրության, Երևան, 2018, էջ 19-20].

⁶ **M. E. Shirinian**, Antique and Hellenistic Elements of Christian Teaching, p. 188. [**Մ. Է. Շիրինյան**, Քրիստոնեական վարդապետության անտիկ և հելլենիստական տարրերը, էջ 188].

⁷ **H. Anasyan**, Armenian Bibliology, Vol. I, Yerevan, 1959, pp. XII-XIII. [**Հ. Անասյան**, Հայկական մատենագիտություն (Ե.-ԺԸ. դդ.), հ. Ա., Երևան, 1959, էջ XII-XIII]: See also **G. Galstyan**, The Commentary of the Armenian Calendar by Yovhannēs Sarkavag, Bulletin of Matenadaran, 33, 2022, p. 434. [**Գ. Գալստյան**, Հովհաննես Սարկավագի «Մեկնութիւն տումարիս Հայկազնեայ» երկը, Բանբեր Մատենադարանի, 33, Երևան, 2022, էջ 434].

In the other hand, one can say that it is clear that studies on Calendar were closely connected as with Bible and Church literature, as well with natural sciences.

In the history of Armenian calendar commentaries (the ones that are called the "Interpretation of Calendar" or other interpretative writings on it) are of particular importance. Those commentaries served several purposes, including as it follows:

- a) to clarify calendar obscure or illegible issues;
- b) the fact that Armenian calendar was moveable also created difficulties to give answers to many complicated questions;
- c) to correlate the Armenian calendar with others;
- d) to edit and copy the works of "Chapters of the Armenian calendar";
- e) to preserve and transmit the knowledge for future generations,
- f) not only to interpret, but also to teach the multi-faceted issues related to calendars.

From this listing one can conclude that the commentaries on the Armenian calendar were not only interpretative, but also educational.

Starting from the 7th century, famous Armenian calendar experts, along with various calendar works, have begun to write interpretations on them also. Trying to classify these commentaries, one can see that they are mainly placed in a) the originals called "Interpretation of the Calendar"; b) explanatory homilies of the Calendar; c) various fragments of the Calendar; d) cosmological originals; e) other works on the Calendar, which contain elements of interpretation too. In a broad sense, almost all calendar works and originals can belong to the genre of interpretation. However, with this approach, it will simply be impossible to study the interpretation of the originals itself. At the same time, both in our previous articles and in this, as well in subsequent ones, when speaking of the commentaries on the Armenian calendar, we mean the originals bearing the name "Interpretation of the calendar", interpretive Homilies of the calendar, as well as those cosmological works that also clearly contain the commentaries on the calendar.

The 7th-century famous calendar expert Anania Shirakatsi has written in various genres. Among his writings there are interpretations on the festive calendar, works concerning arithmetic, metrology, cosmology, historiography, theology, church hymns etc.⁸. The heritage of Anania Shirakatsi on Armenian

⁸ The bibliography of Anania Shirakatsi see in **Anania Shirakatsi, Armenian Classical Authors**, 7th century, vol. 4, Antelias-Lebanon, 2005, pp. 589-791, [Անանիա Շիրակացի, «Մատենագիրք Հայոց», Է. դար, հտ. Դ., Անթիլիաս-Լիբանան, 2005, էջ 589- 791], **A.**

Calendar is rich and preserved in monumental works such as “*The Metonic cycle*” («Յադագս Իննետասներեկի Լուսնի»), “Lunar tables” («Լուսնացոյց» աղյուսակը), “a period of 532 years” («ՇԼԲ. բոլորակը»), “Fragment of the calendar” («Տոմարական պատարիկ»), “On the tables” («Սակս խորանաց»), “Revelation Homily” («Անանիա Շիրակայնոյ համարողի ասացեալ ի Յայտնութին Տեան եւ Փրկչին մերոյ»), “Easter Homily” («Անանիա Շիրակայնոյ համարողի ասացեալ ի Զատիկին Տեան») etc. The following works - “Anania Shirakatsi on what was promised” (extensive and short editions)⁹ («Անանիա Շիրակունոյ առ խոստացեալսն. Ընդարձակ եւ համառոտ խմբագրութիւններ»), “On the zodiacs” («Յադագս կենդանակերպաց»), “On the journey of the heavenly bodies” («Յադագս շրջագայութեան երկնից») and others have a cosmological character. A. Abrahamyan, referring to the manuscript MM No. 2367, had compiled the work of Anania Shirakatsi “Cosmology and calendar”¹⁰, which is largely related to the interpretations of the cosmology and calendar in question.

In the Armenian sources have been preserved a group of writings called “Interpretation of the Calendar of Andreas”. Meanwhile, there is another one, which is more extensive, without bearing any title¹¹. The latter one is included as a part in A. Abrahamyan’s work called “Cosmology and calendar”¹². Until recently, the question of the authorship of the “Interpretation of the calendar of Andreas”

Abrahamian, Bibliography of Anania Shirakatsi, Yerevan, 1944. [Ա. Աբրահամյան, Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը, Երևան, 1944]: The bibliography of Anania Shirakatsi see also in **H. Kyoseyan**, Introduction to the Armenian Church bibliography, Yerevan, 2018, pp. 180-183. [Հ. Բյոսեյան, Ներածություն հայ եկեղեցական մատենագրության, էջ 180-183].

⁹ As the basis for this work the research by A. Abrahamian “Cosmology and calendar” has been accepted, see **Anania Shirakatsi**, Cosmology and Calendar, Yerevan, 1940, pp. 1-60. [Անանիա Շիրակացի, «Տիեզերագիտութիւն եւ տոմար», Երևան, 1940, էջ 1-60].

¹⁰ **Anania Shirakatsi**, Cosmology and Calendar, pp. XXV. [Անանիա Շիրակացի, «Տիեզերագիտութիւն եւ տոմար», էջ XXV].

¹¹ **R. Vardanyan**, 532-year system table of Anania Shirakatsi (Shirakunvi) Hamarogh, Yerevan, 2015, [Ր. Վարդանյան, Անանիայի Շիրակացոյ (Շիրակունոյ) համարողի ՇԼԲ. կարգը, Երևան, 2015, էջ 98,], also **G. Galstyan**, Anania Shirakatsi and His Piece of Original “Interpretation of the Calendar of Andreas”, Region and the world scientific-analytical journal, Volume XI, № 4, 2020, p. 63. [Գ. Գալստյան, Անանիա Շիրակացին և նրա «Մեկնութիւն տոմարի Անդրեասայ» բնագիրը, «Տարածաշրջան և աշխարհ» գիտավերլուծական հանդես, Երևան, 2020, N 4, էջ 63].

¹² See **Anania Shirakatsi**, “Cosmology and Calendar”, pp. 60-86. [Տե՛ս Անանիա Շիրակացի, «Տիեզերագիտութիւն եւ տոմար», էջ 60-86].

was disputable in the Armenian studies. Scholars expressed different opinions about the authorship of the work. Originally it was attributed to Anania Shirakatsi, but then it was considered that this work was written by Andrew (Andreas) of Byzantium and later on it was interpreted by Anania. There was also a point of view, according to which the author of the commentary was only Andreas of Byzantium himself (without any mention about Anania Shirakatsi)¹³.

However, we think that R. Vardanyan's research¹⁴ decisively confirms that Anania Shirakatsi is the author of the interpretation in question. The conclusion is justified as it follows: in this original is analyzed the five-hundred-year-old system and its components created in 562, while Andreas' 200-year-old Easter Calendar was completed in 552. That's why it couldn't have been the calendar of Andreas or a part of it. Another argument brought forward by R. Vardanyan is related to the content of the original: i.e. here are discussed also the issues of the Armenian mobile calendar and numbering on Armenian 500-system. R. Vardanyan also notes that the original of the "Interpretation of the calendar of Andreas" was placed in the "Knnikon" (which is called also "*Sh-eak matean*"- «Շ-եակ մատեան»¹⁵) by Anania Shirakatsi, as a part of it. The researcher suggested also to correct and change the title: the "Interpretation of the Calendar of Andreas" to the "Interpretation of the calendar by Anania" or "Interpretation of the calendar by Anania Shirakatsi *Hamarogh*"¹⁶ and that it should be included in the calendar collection - "Knnikon" by Ananias Shirakatsi¹⁷. Thus, in one of our articles, we

¹³ About this see **H. Anasyan**, Armenian Bibliology, pp. 746-747. [**Հ. Անասյան**, Հայկական մատենագրություն, էջ 746-747], also **R. Vardanyan**, op.cit, ibid. [**Ռ. Վարդանյան**, նշվ. աշխ., նույն տեղում,], also **A. Abrahamian**, Calendrical works of Andreas, The history of natural philosophy and techniques in Armenia, Collection of scientific studies, vol. 6, Yerevan, 1967, p. 65 [**Ա. Աբրահամյան**, Անդրեասի տոմարագիտական աշխատությունները, Բնագիտության և տեխնիկայի պատմությունը Հայաստանում, «Գիտական հետազոտությունների ժողովածու», հ. Զ., Երևան, 1967, էջ 65], also **G. Galstyan**, op.cit., pp. 63-64 [**Գ. Գալստյան**, նշվ. աշխ., էջ 63-64].

¹⁴ **R. Vardanyan**, op. cit.; cf. **G. Galstyan**, op. cit.

¹⁵ The title «Շ-եակ մատեան» was used in the Middle Ages; it could be translated as "a book or manuscript of 500-years cycle", where the letter «Շ» is a concise version of the same «ՇԼԲ».

¹⁶ The word «համարող» literally means "Calculative", but as a cognomen of Anania could be translated as "Mathematician".

¹⁷ **R. Vardanyan**, op. cit., pp. 98, 104 [**Ռ. Վարդանյան**, էջ 98, 104], cf. **G. Galstyan**, op. cit..

proposed to pay a special attention that such a reconstructed title also stresses that Anania was both the author and the interpreter of the work in question¹⁸.

It should be stressed that a synoptic edition of this interpretation was published by J. Einatyan¹⁹.

As for the genre features of the original, we can note that it contains 26 brief questions and answers on various issues of the calendar. One can say that this interpretation differs from the other commentaries by having an abridged style, which, as we will see, is characteristic for the interpretations on the calendar as a whole. In the original the following issues are mainly addressed: what is a Calendar²⁰, what is a Month, what is a Regular(s) or Double, what is a Half(s), what is a date²¹, what is a Leap (year), what is an Epact [*veradir*], what is a Dominical letter or Septenary [*yotnereak*], etc. More extensive explanations not only to these, but other issues as well are given in the extensive part of the interpretation - "Cosmology and calendar" by Anania Shirakatsi.

As already mentioned, Anania Shirakatsi also wrote interpretative homilies on the calendar, which quite differ from other interpretative writings. These homilies mainly discuss and explain some local problems, unlike the commentaries known under the title "Interpretation of the calendar", where the authors deal with both theoretical and practical various issues of the calendar. In the Revelation homily, the author explains the Birth of Christ and the Revelation (Baptism) on January 6, as well as the history of the development of the holidays of the Nativity of Christ on December 25 (IV-VI centuries). Anania Shirakatsi

¹⁸ G. Galstyan, op. cit., p. 70 [Գ. Գալստյան, նշվ. աշխ., 70].

¹⁹ Interpretation of the Calendar of Andreas, J. Eynatian, Commentaries on Cosmography and Calendar Theory (7th - 15th centuries), Yerevan, 2015, pp 56-61 [«Մեկնութիւն տոմարի Անդրիաս», Զ. Էյնաթյան, Տիեզերագիտության և տոմարի մեկնություններ (Է. - ԺԵ. դդ), Ե., 2015, էջ 56-61].

²⁰ About this see G. Galstyan, The meaning of the term "Calendar" in accordance with the originals of the "Interpretation of the Calendar", Armenian State Pedagogical University, Scientific News, № 1 (44), 2023, pp. 146-158. [Գ. Գալստյան, «Տոմար» հասկացության մեկնաբանությունները՝ ըստ «Մեկնութիւն տոմարի» բնագրերի», ՀՊՄՀ «Գիտական տեղեկագիր», N 1 (44), Ե., 2023, էջ 146-158].

²¹ About this see G. Galstyan, The original of the "Interpretation of the calendar" by Yovhannēs Kozern (the problem of "What is the year?"), Journal for Armenian Studies, № 5 (59), 2022, pp. 198-212. [Գ. Գալստյան, Հովհաննես Կոզերնի «Մեկնութիւն տոմարի» բնագիրը («Ձի՞նչ է թուականի» խնդիրը), Հայագիտական հանդես, Ե., 2022, N 5 (59), 198-212 էջեր].

presents his point of view based on the Bible, as well as on canonical definitions²². In this homily, Anania supports the standpoint of the Armenian Church concerning the joint celebration of the Nativity of Christ and Revelation on January 6 and criticizes the position of Chalcedonians, according to which the birth of Christ should be celebrated on December 25, and Revelation on January 6. In concordance with the Bible and Christian tradition Anania Shirakatsi interconnecting the Easter holiday with the name of Moses, the Exodus from Egypt and the crucifixion of Christ, interfaces it with his computus systems²³. This homily mainly concerns the 532-year perfect Paschal cycles, compiled by Aeas of Alexandria²⁴ and 35 his colleagues: Anania Shirakatsi recognized the year of completion on April 4 (=562) as the 1st year of the 532-year Easter schedule in the sense of the 19th years. Speaking also about archimandrite Irion, Anania Shirakatsi criticizes him because he considers April 6 = the 16th of Nisan, to be the 1st year of the 19-year period, that is, the 18th year of the 19th anniversary of the full moon.

Irion changed April 6 for April 5, and in a year when April 5th corresponded to Saturday, the next day, i.e. Sunday, April 6th, he declared Easter. As a result, the Easter of these years coincided with the Jewish Easter, which was banned by the 1st Nicene Universal Council (325 AD). In fact, after that the Armenian Church had possibilities of 2 Easter schedules. In 581, by order of Catholicos Movses (574-604), Aeasian computus was elected, which began from 562 (which is the 10th year of the Easter Schedule and the completion was on April 4). At the meantime, we shall not forget that according to calculations it already began in the 553 year (completion is on April 13).

The 532-year cycle chosen by Armenians was justified as by the information from the Bible, as well by the data from the sources. Namely, the Passover conducted by Moses, the Exodus from Egypt and the passage through the Red Sea happened in the year of the completion on April 4. The Passover performed by Joshua, Easter restored by Zachariah again correspond to the same year. And according to the New Testament information, the year of completion on April 4 is associated with the date of the crucifixion of Christ. The year 570, which

²² On this in detail see **R. Vardanyan, L. Sargsyan**, Christian Feasts According to Homilies on Revelation and Easter by Anania Shirakatsi, Yearbook of Theology, IX, Yerevan, 2014, pp. 8-9. [**Ռ. Վարդանյան, Լ. Սարգսյան**, Քրիստոնեական տոները՝ ըստ Անանիա Շիրակացու «Յայտնութեան» և «Զատիկի» ճառերի, Տարեգիրք Աստվածաբանության, Թ., Ե., 2014, էջ 8-9]:

²³ Op. cit., p. 13, [նշվ. աշխ.], էջ 13.

²⁴ Cf. **Alden A. Mosshammer**, The Easter Computus and the Origins of the Christian Era, OUP Oxford, 2008, pp. 248, 253.

was the year of completion on April 6, according to Irion's Passover calendar the completion took place on April 5, Saturday, and on April 6 the Easter was celebrated, which coincided with the Jewish Passover. The latter point, as it is already recorded above, was unacceptable and banned by the Nicene Council. Following to the Aeasian version, Easter was supposed to take place on Sunday, April 13²⁵.

Thus, in his two interpretations of the calendar, Anania Shirakatsi solves both the most important general Christian problems, and also gives a new breath to the genre of calendar interpretation.

The next important author in the history of Armenian calendar studies is Hovhannes Kozern Taronetsi, the author of the interpretation of the Armenian calendar, a famous archimandrite of the 10th-11th centuries. There are few publications of his "Interpretation of the calendar", but however, even in the last two editions²⁶ were not used 2 manuscripts, the data of which we added in one of our articles²⁷. Judging from the edition by J. Einatyan, one can say that the "Interpretation of the calendar by Archimandrite Hovhannes nicknamed Kozern" withstands by its concise style. Even that this interpretation is not written in the form of pure erotapocritic (interrogatory) but its style is very interesting too since the questions-and-answers are presented but combined in one unit. Hovhannes Kozern, puts questions in the primary section of the answers, presents the theoretical and practical issues of the calendar with a firm and complete sentence. J. Einatyan also published a calendrical unit under the provisional title "Hovhannes Vardapet named Kozern" supposing that it was either a separated part

²⁵ On this in detail see **R. Vardanyan**, The Armenian Church Calendar (4th-18th cc.), Yerevan, 1959, pp. 115-143. [**Ռ. Վարդանյան**, Հայոց տոնացույցը (4-18-րդ դդ.), Ե., 1999, էջ 115-143].

²⁶ **J. Eynatian**, Commentaries on Cosmography and Calendar Theory (7th -15th centuries), pp. 81-95. [**Յովհաննէս Կոզէռն**, Մեկնութիւն տումարի, գոր արարեալ է Յոհաննիսի վարդապետի, գոր մականուն Կոզէռն կոչեցեալ: Յոհաննիսի վարդապետի, որ մականուն Կոզէռն ի խնդրոյ Անանիայի աշակերտաց եպիսկոպոսի վասն զի զիտելոյ զպատճառ վերայ բերելեաց, **Զ. Էյնաթյան**, Տումարի և տիեզերագիտության մեկնություններ, էջ 81-95:]. **Hovhannes Kozern**, Armenian Classical Authors, 11th century, vol. 16, Yerevan, 2012, pp. 64-69. [**Յովհաննէս Տարաւնեցի Կոզէռն**, Մեկնութիւն տումարի գոր արարեալ Յոհաննիսի վարդապետի որ մականուն Կոզէռն. Վասն հոռոմին, «Մատենագիրք Հայոց», ԺԱ. դար., հ. ԺԶ., Երևան, 2012, էջ 64- 69.

²⁷ **G. Galstyan**, The original of the "Interpretation of the calendar" by Yovhannēs Kozern (the problem of "What is the year?"), pp. 198-212. [**Գ. Գալստյան**, Հովհաննէս Կոզէռնի «Մեկնութիւն տումարի» բնագիրը («Զի՞նչ է թուականի» խնդիրը), 198-212 էջեր].

from the first interpretation or it was written for another purpose. This calendrical unit is missing in the original published by H. Keoseyan. Instead of it there is another writing under the title "*Vasn horomin*"²⁸, written in the question-and-answer style. This work, by the way, is present also in the two abovementioned manuscripts MM No. 5809 and 8716, studied by us. In terms of content, the interpretation of Hovhannes Kozern has quite a lot in common with the original of the "Interpretation of the calendar" ascribed to Andreas, but as we saw, written by Anania Shirakatsi. However, there are also specific features for this writing, as well calendrical rules: the latter ones are edited by Hovhannes Kozern.

The interpretation begins with information concerning the approval of the 1st Armenian year, where author shows the correspondence of this year to 552/553 of the Julian calendar, comparing 1 Navasard with different synchronous dates. Then he explains what is Regular(s) or Double [*krknak*], Epact [*veradir*], Dominical Letter or Septenary [*Yotnereak*], *Ankastegh*, *Yelastegh*²⁹, etc.. He also talks about the Beginnings of spring, summer, winter and autumn; he refers to a number of holidays: the Holy Cross, the Feast of the Virgin, the date of Revelation, Easter and the analysis of their constants. Hovhannes Kozern also edited some calendrical rules concerning the Beginning of Spring and the "*Avetik Aylazgeats*"³⁰. Thus, in 1007 Kozern wrote his work "Interpretation of the calendar", fragment of which is presented in MM No. 1999 under his name. Moreover, it is known that the opus famous under the name "Explanation of the Erroneous (False) Easter", which is not reached us, was part of this interpretation, about which mentions Mattheos of Urha³¹.

²⁸ By saying "*Vasn horomin*" (which literally means "Concerning Romean [Calendar]") the author refers to the Julian calendar.

²⁹ *Ankastegh* and *Yelastegh* terms have been frequently understood as the solar decline and rise of a star. However, G. Simonian suggests that *Ankastegh* can be understood as the name for the star or constellation "Ank" or "Zank", and *Yelastegh* can be understood as the name for the star or constellation "Yel" or "Yegh". See G. Simonian, *Ankastgh* (on the tracking of the term), Yearbook of Theology, XII, Yerevan, 2017, pp. 36, 38. [Գ. Միմոնյան, Անկաստեղ (Տոմարական մի եզրույթի հետքերով), Աստվածաբանության ֆակուլտետ, Տաթևգիրք, Ե., 2017, էջ 36, 38].

³⁰ Under the word "*Aylazgeats*" (literally "foreigners") one should understand Chalcedonians who celebrated the Feast of the Annunciation not in a same day with Armenian Apostolic Church.

³¹ R. Vardanyan, The definition of the time of edits of "The Chapters of the Armenian Calendar" (6-18 centuries AD), Yerevan, 2007, p. 194. [Ռ. Վարդանյան, «Պատճեն տոմարի հայոց»-ի խմբագրությունների ժամանակի որոշումը (6-18-րդ դդ.), էջ 194].

Conclusion

In conclusion, it should be noted that after the invention of the Armenian alphabet, along with the translated and original literature, the genre of commentaries underwent a great development, of which the genre of interpretation of the Armenian calendar was a specific field.

In Armenian mediaeval literature, the Calendar Studies have mainly been considered as an "external writings" i.e. outside of religious and ecclesiastical literature. However, we believe that Calendar studies, being a universal science, includes elements of various disciplines such as Theology, Religion, Studies on Feasts, History, Literature, Arithmetic, Astronomy, Cosmology and other spheres of culture. In the other hand, one can say that it is clear that studies on Calendar are closely connected as with Bible and Church literature, as well with natural sciences.

In our research, we tried to determine the reasons for writing commentaries on Armenian calendar. These interpretations were aimed to clarify complicated and obscure issues related to the calendar in comparison of the Armenian one with others. They also were intended to edit and copy the texts known under the title the "Chapters of the Armenian calendar". Those writings were aimed not only to be commentaries, but also were determined for teaching multi-faceted calendar issues.

We also tried to define the location of the Calendric commentaries in different Armenian sources. They are mainly present in the writings called "Interpretation of the calendar", in the interpretative homilies on the calendar, in various fragments of the calendar, in cosmological texts, as well as in other calendar works containing elements of interpretation as well.

In the work once again is emphasized the question concerning the authorship of the original "Interpretation of the calendar by Andreas". We agree with the existing opinion that it should be a part of Anania's literary legacy. The article touches upon the interpretations of the Armenian calendar written by Anania Shirakatsi and Hovhannes Kozern in the 7th-11th centuries, which differ in their features: they have both similarities and clear differences. The original of the "Interpretation of the Calendar " has a concise style and is written in a question-and-answer approach. Unlike the texts related to the "Interpretation of the Calendar", interpretative homilies are referred to more definite (as a rule only one) question.

**Է-ԺԱ. դդ-ում գրված Հայոց տոմարի մեկնությունների
առանձնահատկություններն ու ընդհանուր բնութագիրը
Եզրակացություն**

Բանալի բառեր և արտահայտություններ: Անանիա Շիրակացի, Հովհաննես Կոզեռն, հայոց տոմարի մեկնություններ, տոմարի մեկնողական ճառեր, «Մեկնութիւն տոմարի Անդրեասայ», Զատկի ճառ, Հայտնության ճառ:

Ամփոփելով շարադրվածը՝ ընդգծենք, որ հայոց գրերի գյուտից հետո հայ թարգմանական և ինքնուրույն մատենագրությանը համընթաց և գրականության այլ ժանրերի հետ մեկտեղ՝ մեծ զարգացում ապրեց մեկնությունը, որի յուրատեսակ բնագավառներից էր նաև Հայոց տոմարի մեկնողական ժանրը: Մատենագրության մեջ տոմարագիտությունը հիմնականում համարվել է «արտաքին գրեանք», քանզի այն դուրս է համարվել Աստվածաշունչ մատյանից, կրոնական ու եկեղեցական գիտության ու մատենագրության շրջանակներից: Բայցևայնպես կարծում ենք, որ տոմարագիտությունը, լինելով ընդհանրական գիտակարգ, ներառում է զանազան գիտություններից ու գիտաճյուղերից (աստվածաբանություն, դավանանք, աստվածաշնչագիտություն, տոնագիտություն, պատմություն, գրականություն, թվաբանություն, աստղագիտություն, տիեզերագիտություն, մշակույթի այլևայլ ճյուղեր), որոնք այն սերտորեն առնչում են ինչպես Աստվածաշնչին ու եկեղեցական մատենագրությանը, այնպես էլ հումանիտար և հայագիտական, նաև բնագիտական տարատեսակ գիտաճյուղերի: Աշխատանքում փորձ ենք կատարել՝ որոշելու հայոց տոմարի մեկնությունների գրման պատճառները. դրանք միտված էին՝ պարզաբանելու տոմարին վերաբերող խորին հարցերը, ինչպես նաև հայոց տոմարը հարաբերակցելու այլ ազգերի գործածելիք տոմարների հետ: Դրանք նախատեսված էին նաև «Պատճեն տոմարի հայոց» տեքստերը խմբագրելու և ընդօրինակելու համար: Բացի այդ, գրվածքները ունեին նաև ընդգծված ուսուցողական բնույթ:

Սույն հոդվածում պարզել ենք նաև հայոց տոմարի մեկնությունների տեղադրության հարցը. դրանք հիմնականում առկա են «Մեկնութիւն տոմարի» վերնագիրը կրող բնագրերում, տոմարի մեկնողական ճառերում, տոմարական տարբեր պատահիկներում, տիեզերագիտական բնագրերում, ինչպես նաև տոմարական այլ աշխատություններում, որոնք պարունակում են նաև մեկնության տարրեր:

Հոդվածում ևս մեկ անգամ շեշտված է «Մեկնութիւն տոմարի Անդրեասայ» բնագրի հեղինակության հարցը: Այսու, մենք համաձայն ենք

այն կարծիքին, որ այսուհետ այն պիտի հրատարկվի՝ որպես Անանիա Շիրակացու մատենագրության մաս:

Այսուեղ նաև անդրադարձ է կատարված Է-ԺԲ. դարերում Անանիա Շիրակացու և Հովհաննես Կոզեռնի հեղինակած հայոց տոմարի մեկնություններին, որոնք աչքի են ընկնում իրենց առանձնահատկություններով. դրանք ունեն ինչպես նմանություններ, այնպես էլ հստակ տարբերություններ: «Մեկնութիւն տոմարի» բնագրին հատուկ է սեղմ ոճը և հարցուպատասխանիքի մեթոդը: Ի տարբերություն «Մեկնութիւն տոմարի» բնագրերի՝ տոմարի մեկնողական ճառերը վերաբերում են կոնկրետ խնդրի:

Гор Галстян

Особенности и общая характеристика толкований на армянский календарь, написанных в в VII-XI веках

Заключение

Ключевые слова и выражения: Анания Ширакаци, Ованнес Козерн, комментарии на армянский календарь, толковательные гомилии на календарь, "Толкование календаря Андреаса", «Пасхальная речь», «Речь на Богоявление Господне».

В заключении статьи отметим: после изобретения армянского алфавита, наряду с переводной и самостоятельной литературой комментирование различных текстов тоже получило большое развитие. Среди них особое место заняли толкования армянского календаря. В армянско́й книжности изучение календарей в основном относили к так называемым "внешним письменам", т.е. находящимся «вне» христианского учения. Должно отметить однако, что наряду с этим, изучение календаря, как универсальной науки, включало в себя элементы различных наук и дисциплин (теология, наука о праздниках, история, литература, арифметика, астрономия, космология и др., которые были тесно переплетены с библейской и церковной словесностью. В нашем исследовании мы попытались определить причины написания комментариев на армянский календарь. Они суть следующие: эти толкования были направлены на то, чтобы прояснить сложные и неясные вопросы, связанные с армянским календарем в сравнении с другими. Комментарии на календарь также предназначались для редактирования и копирования текстов, известных под названием «Главы армянского календаря». Эти сочинения не были лишь комментариями, но и служили для обучения многогранных вопросов и сложных исчислений, связанных с армянским календарем.

В этой статье мы также попытались определить месторасположение или рукописное окружение данных комментариев в различных армянских источниках. В основном, они присутствуют в сочинениях, известных под названием «Толкование календаря», в толковательных проповедях на календарь, в различных фрагментах календаря, в космологических текстах и в других произведениях, относящихся к календарю и содержащих элементы толкования.

В работе еще раз подчеркивается вопрос об авторстве сочинения под названием "Интерпретации календаря Андреаса (Андрея)". Мы согласны с уже озвученным мнением, что данное произведение правильнее отнести к наследию Анании Ширакаци.

В статье обсуждаются и вопросы, касающиеся интерпретации армянского календаря, написанные Ананией Ширакаци и Ованнесом Козерном в VII-XII веках. Мы пришли к выводу, что они различаются по своим стилистическим и некоторым другим существенным особенностям: в них есть как сходства, так и явные различия. Тексты, известные под названием "Толкования календаря" отличается лаконичным стилем и в них использован метод вопросов и ответов. В отличие от них, толковательные речи относятся к более конкретной и, как правило, к одной проблематике.

Օգտագործված գրականություն

1. Աբրահամյան Ա., Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը, Երևան, ՀՍՍՌ Մատենադարանի հրատ., 1944, 420 էջ:
2. Աբրահամյան Ա., Անդրեասի տոմարագիտական աշխատությունները (Բնագիտության և տեխնիկայի պատմությունը Հայաստանում), VI, հատոր Դ., Գիտական աշխատությունների ժողովածու, խմբ. կոլեգիա՝ Գ.Բ. Պետրոսյան (գլխ. խմբ.) և ուրիշ., ՀՍՍՀ ԳԱ Բնագիտության և տեխնիկայի պատմության խորհուրդ, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1967, էջ 58-82:
3. Անանիա Շիրակացի, Տիեզերագիտություն եւ տոմար, Երևան, Հայպետ հրատ., 1940, 93 էջ:
4. Անասյան Հ., Հայկական մատենագրություն, հտ. Ա, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1959, 232 էջ:
5. Անթապյան Փ., Հայ մեկնաբանական գրականության տեսական նախահիմքերի շուրջ, Բանբեր Մատենադարանի, 15, Երևան, 1986, էջ 60-94:

6. Գալստյան Գ., Անանիա Շիրակացին և նրա «Մեկնություն տոմարի Անդրեասայ» բնագիրը, «Տարածաշրջան և աշխարհ» գիտավերլուծական հանդես, Երևան, 2020, N 4, էջ 62-71:
7. Գալստյան Գ., Հովհաննես Կոզեռնի «Մեկնություն տոմարի» բնագիրը («Զի՛նչ է թուականի» խնդիրը), Հայագիտական հանդես, Երևան, 2022, N 5 (59), 198-212 էջեր:
8. Գալստյան Գ., Հովհաննես Սարկավագի «Մեկնություն տոմարիս Հայկազնեայ» երկը, Բանբեր Մատենադարանի, 33, Երևան, 2022, 425-445 էջեր:
9. Էյնաթյան Ջ., Տիեզերագիտության և տոմարի մեկնություններ (Է. - ԺԵ. դդ), Երևան, «Նաիրի» հրատ., 2015, 413 էջ:
10. Ղազարյան Ռ., Գրաբարի բառարան, Կ. Ա., Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 2000, 685 էջ:
11. Մալխասեանց Ս., Հայերեն բացատրական բառարան, Երևան, Հայպետհրատ, Կ. Գ., 1944, էջ 646 էջ:
12. «Մատենագիրք Հայոց», Է. դար, հտ. Դ., Անթիլիաս-Լիբանան, Տպարան կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 2005, 791 էջ:
13. «Մատենագիրք Հայոց», ԺԱ. դար., հտ, ԺԶ., Երևան, «Նաիրի» հրատ., 2012, 1122 էջ:
14. Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, երկասիրություն երից վարդապետաց յիշատակութենէ Մեծին Մխիթարայ Աբբահօր Հ. Գաբրիէլի Աւետիքեան, Հ. Խաչատուրոյ Սիրմէլեան, Հ. Մկրտչի Աւգերեան, Վենետիկ, 1837, Կ. Բ. 1060 էջ:
15. Շիրինյան Ս. Է., Աստվածաբանությունը և մեկնությունը, «Տարեգիրք Աստվածաբանության-ԺԲ.», Երևան, 2017, 7-35 էջեր:
16. Շիրինյան Ս. Է., Քրիստոնեական վարդապետության անտիկ և հելլենիստական տարրերը, Երևան, «Գոլդ Պրինտ ընդ Դիզայն», 2005, 364 էջ:
17. Վարդանյան Ռ., Անանիայի Շիրակացույ (Շիրակունույ) համարողի ՇԼԲ կարգը, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2015, 264 էջ:
18. Վարդանյան Ռ., Հայոց տոնացույցը (4-18-րդ դարեր), Երևան, 1999, 647 էջ:
19. Վարդանյան Ռ., «Պատճեն տոմարի հայոց» -ի խմբագրությունների ժամանակի որոշումը (6-18-րդ դդ.), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2007, 201 էջ:
20. Սիմոնյան Գ., Անկաստեղ (Տոմարական մի եզրույթի հետքերով), Աստվածաբանության ֆակուլտետ, Տարեգիրք, ԺԲ., Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2017, էջ 35-65:

21. Վարդանյան Ռ., Սարգսյան Լ., Քրիստոնեական տոները՝ ըստ Անանիա Շիրակացու «Յայտնութեան» և «Զատկի» ճառերի, Տարեգիրք Աստվածաբանության, Թ., Երևան, 2014, էջ 7-33:
22. Սիմոնյան Գ., Անկաստեղ (Տոմարական մի եզրույթի հետքերով), Աստվածաբանության ֆակուլտետ, Տարեգիրք, ԺԲ., Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2017, էջ 35-65:
23. Քյոսեյան Հ., Ներածություն հայ եկեղեցական մատենագրության, Երևան, 2018, 729 էջ:
24. А. К. Гаврилов, Языкознание византийцев, История лингвистических учений, Ленинград, 1985, с. 109-158.
25. Alden A. Mosshammer, The Easter Computus and the Origins of the Christian Era, OUP Oxford, 2008, pp. 474.

Խմբագրություն է ուղարկվել 19.06.2023թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 07.07.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

ՄԱՂՈՆԱ Կ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ

Պատմության և իրավագիտության

ֆակուլտետի մագիստրոս

Գիտական գրադարանի գրադարանավար

madona.martirosyan.94@list.ru

**ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾԻ ԿԵՐՊԱՐԸ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ
ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԽՈՐՀՐԴԱՆԻՇ**

Ամփոփում

Հոդվածում համառոտ արծարծվում է Տիգրան Մեծի (մ.թ.ա 95-55 թթ.) կերպարը գրականության, քանդակագործության, գեղանկարչության, երաժշտության ասպարեզում: Ներկայացվել է նրա կերպարը որպես հայրենասիրության բարձրագույն խորհրդանիշ:

Հայ արվեստագետ հեղինակները գրեթե անդրադարձ չեն կատարել Տիգրան Մեծի կերպարին: Միայն պատմաբաններն են անդրադարձ կատարել թեմայի շրջանակներում: Մինչդեռ 1684-1858 թվականներին եվրոպական բեմերում ամեն տասնամյակ ծնունդ է առել մի նոր «Տիգրան» օպերա: Հայ հեղինակների կողմից հայոց արքայի կերպարին անդրադարձ կատարվել է 1940-ական թվականների առաջին կեսից սկսած՝ խորհրդային Հայրենական պատերազմի շրջանում: Ֆաշիզմի դեմ մարտնչող խորհրդային ժողովուրդների հայրենասիրական ու մարտական ոգին բարձրացնելու նպատակով արվեստի, գրականության և այլ ոլորտներում սկսեցին ներկայացնել պատմական գործիչների: Հայրենասիրական ոգու, անկոտրում հաստատակամության, ֆիզիկական ու մտավոր ուժի մարմնացման, հաղթանակների ու աշխարհակալության գաղափարի կրող Տիգրան Մեծը դարձավ սիրված կերպար: Այդ շրջանից սկսած Տիգրան Մեծին նվիրված, հայրենասիրական ուղղվածություն ունեցող, պատմագեղարվեստական երկեր, կտավներ ու քանդակներ են ստեղծվել, որոնցից յուրաքանչյուրն իր մեծ ներդրումն ունի հայոց մեծագույն գահակալի՝ Տիգրան Մեծի կերպարի հանրահռչակման գործում: Դեռևս աշխարհում հայտնի չէ որևէ գահակալ, որի կերպարը այդչափ հուզած ու հիացրած լինի եվրոպական կոմպոզիտորներին, ինչպես Տիգրան Մեծի կերպարը: Մեզ արդեն հայտնի է 41 օպերա, որտեղ Տիգրան Երկրորդն իր մեծ դերակատարումն ունի: Այդ օպերաներից ավելի հանրաճանաչ է Վիվալդիի «Տիգրան» օպերան: Դրանք առաջին հերթին մարմնավորել են հայրենիքին անվերապահ նվիրումի գաղափարը:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Տիգրան Մեծի կերպարը, Հայկ Խաչատրյան, Խաչիկ Դաշտենց, Անտոնիո Վիվալդի, «Տիգրան Մեծ» շքանշան, Էդուարդ Բաբելյան:

Ներածություն

Հայ իրականության մեջ Տիգրան Մեծի անունը նույնացվում է «ծովից-ծով Հայաստան» հասկացության հետ անգամ այն դեպքում, երբ մարդիկ չեն էլ մտաբերում, թե որ ծովից ո՛ր ծովն է ձգվել Տիգրան Մեծի ստեղծած Հայաստանը: Տիգրան Մեծը քառորդ դարում ստեղծել է մի հզոր աշխարհակալություն, որի սահմաններն ու քաղաքական ազդեցության ոլորտները ձգվել են Եգիպտոսից և Կարմիր ծոցից մինչև Կովկասյան լեռներ, Կասպից ծով և Ամուդարիայի հովիտ, Մև ծովից ու Փոքր Ասիայի կենտրոնից մինչև Պարսից ծոց և Հնդկական օվկիանոս, Միջերկրական ծոցից մինչև Հինդուսի ավազան:

Հայոց տերությունը, գերիշխանության ներքո գտնվող երկրներով և քաղաքական ազդեցության ոլորտներով, կազմել է շուրջ 3 մլն. քառակուսի կմ տարածք, որը տասն անգամ գերազանցել է Մեծ Հայքի բնական և քաղաքական տարածքը, որտեղ խոսել են 15-ից ավելի լեզուներով¹: Այնինչ այսօր դրանից մնացել է ընդամենը 29.743 կմ² տարածք:

Ահա թե ինչու մենք հույս ունենք որ Տիգրան Մեծի կերպարի նորովի բացահայտումը որոշ չափով կօգնի հայ հասարակությանը հաղթահարել այն թերաթեքության զգացումը, որը մեր ժողովրդի հոգեբանության մեջ մտել է 2020 թվականի 44-օրյա պատերազմից հետո: Այժմ պետք է հիշենք հայոց պատմության փառահեղ էջերը, որպեսզի ապագային նայենք ոչ միայն առաջինը քրիստոնեությունը ընդունած ժողովրդի դիտանկյունից և տրվենք Աստծո բարեհոգությանը, այլ ապագային նայենք նաև ի դեմս՝ Մենուա արքայի, Արգիշտի I-ի, Մարդուրի II-ի, Ռուսա II-ի, Արտաշես I-ի, արքայից արքա Տիգրան II Մեծի և հայոց պատմության երևելի անհատների կողմից մեծ քաղաքակրթություն կերտած, վեհության ու փառքի բազում դարեր մաքառած ու ապրած նախնիների ժառանգիների աչքերով:

Մեթոդաբանություն

Տիգրան Մեծի կերպարին անդրադարձել են որպես քաղաքական նշանավոր դեմքի: Սակայն նրա կերպարի ներկայացումը որպես մշակույթի ստեղծարարության հիմքի, որը հայրենասիրության բարձրագույն խորհրդանիշներից է, որն էլ լուրջ ուսումնասիրության չի ենթարկվել: Եթե անգամ այդպիսիք առկա են, ապա միայն շատ թուուցիկ անդրադարձով:

¹ Տե՛ս **Մովսիսյան Ա.**, Տիգրան Մեծ թագավորներից մեծագույնը, Ե., ԵՊՀ, 2010 էջ 41:

Փաստենք, որ Հայոց արքայի կերպարը իր արտացոլումը գտել է գրեթե բոլոր ոլորտներում՝ սկսած պատմագրությունից ավարտած կիրառական արվեստի մեծ ու փոքր ստեղծագործություններում: Հոդվածը ներառում է հետևյալ նպատակներն ու խնդիրները: Փորձ է արվում ամփոփ ներկայացնելու այն ոլորտները, որոնցում Տիգրան Մեծի կերպարը հանդես է եկել որպես հայրենասիրության խորհրդանիշ: Քննության են ենթարկվել այն գլխավոր և առանցքային երկերը, որոնք հնարավորություն կտան մեկ ամբողջության մեջ դիտարկել Տիգրան Մեծի կերպարը կերտած հեղինակների աշխատանքների պատմականությունը: Աշխատանքը գրվել է պատմամամանակագրական, վերլուծական, համադրական և նկարագրական մեթոդների լույսի տակ:

Տիգրան Մեծի կերպարը հայի համար իր պատմության լուսավոր երևույթներից մեկն է: Բայց պետականություն չունեցող ժողովուրդն այն չէր կարող տարփողել: Իսկ 1920 թվականից սկսած, երբ խորհրդային պետությունը ռազմակալեց Հայաստանի Հանրապետության տարածքը և սկսեց կեղծ եղբայրության դարաշրջանը, հայ հերոսների մեծագույն մասը մոռացության մատնվեցին: Ինչպես էր հնարավոր անդրադարձ կատարել հազարամյակներ մշակույթ ու աշխարհակալություններ ստեղծած ժողովրդի պատմականությանը, պատմությանը ու այն համեմատության մեջ դնել պատմականությունից զուրկ, թուրանական մի ցեղախմբի «պատմության» հետ: Եվ հենց դրանով է բացատրվում այն հանգամանքը, որ եվրոպական պատմագրության, գրականության, երաժշտության, արվեստի ու առահասարակ մշակույթի տարբեր ոլորտներում ավելի վաղ ներկայացված Տիգրան Մեծի կերպարը, խորհրդային տարիներին հայ պատմագրության մեջ վախճվորած մոտեցում է ցուցաբերվել:

Տիգրան Մեծն աչքի է ընկել անկոտրում կամքով, հայրենիքի պատմական շահի հանդեպ խստագույն նվիրվածությամբ, վերջնական նպատակին հասնելու տոկուն հաստատականությամբ, իր ժամանակի մեջ գործելու և այդ ժամանակը տասնյակ տարիների հեռավորությամբ դիտարկելու կարողությամբ:

Ռուբեն Մանասերյանը նշել է, որ «Հռոմի մեծագույն մտավորական, Տիգրան Մեծի ժամանակակից Մարկոս Տուլիոս Կիկերոնը շեշտում է Տիգրան Մեծի բնավորության այդ կարևորագույն գիծը. «Նա ինքնին կորովալից էր»: «Կորովալից» բառով մենք թարգմանել ենք հռոմեական «vehemens» բառը, որն ածականն է «vehementia» զուտ հռոմեական հասկացության: «Vehementia» նշանակում է «ֆիզիկական, մտավոր և ոգեղեն ուժի զուգակցում, միահյուսում», նաև «կիրք»:

Պատմական Մեծ անհատի՝ Տիգրան Մեծի գործունեության ուսումնասիրությունը և սերունդների կողմից դրա գնահատումն ու արժևորումը պատմական գործընթացների ու ճակատագրի կերտման համատեքստում անկյունաքարային հիմք է, որ յուրաքանչյուր պարտություն ազգի ինքնագիտակցության մեջ արթնացնում է անցյալի երբեմնի հռչակն ու փառքը և այն ձգտումը, որ այդ ճանապարհին պետք է հասնել առավելագույնին՝ նույնիսկ անհնարինը դարձնելով հնարավոր: Երիցս ճշմարիտ է, որ սեփական պատմությունից չոգեշնչվող, հզոր պատմություն կերտող անհատներին նմանվել չցանկացող, պատմական սխալներից դասեր չքաղող ազգերը դատապարտված են անհայտության:

Հին, օտար պատմիչները աղճատել են Տիգրան Մեծի կերպարը: Դա մեծապես պայմանավորված է եղել այն հանգամանքով, որ նրանք ծառայել են միայն հռոմեական պետության և իմպերատորների շահերին: Բայց Տիգրան Մեծի կերպարը վատաբանող հեղինակներին չի հաջողվել պատմության հազարամյա փոշու տակ թաքցնել նրա հռչակն ու մեծությունը: Դրա վկաներն են Տիգրանի Մեծի պալատական պատմագիր **Մեթրոդորոս Սկեպսացին, Թեոփանես Միտիլենացին**: Վերջինս ուղեկցում էր Պոմպեոսին Հայաստան կատարած արշավանքի ժամանակ: Թե ինչ է մեզ հասել և թե որքան հարազատ են վերարտադրված բնագրին մնացել պատմիչներն ու հետագա ուսումնասիրողները, հայտնի չէ: Այսու օտար աղբյուրների հավաստիությունը այդքան էլ հուսալի չէ³:

Սակայն վաղ կայսերական շրջանի պատմագիր **Վելլետո Պատերկուլոսը**, անրադառնալով Լուկուլլոսի և Պոմպեոսի Հայաստան կատարած արշավանքին, տալիս է Հռոմում հայոց արքա Տիգրան Մեծի մասին ձևավորված քաղաքական գնահատականը. *«Նա իր ժամանակի հզորագուն թագավորն էր և թագավորներից մեծագույնը»*⁴:

Տիգրան Մեծը պատմաբան **Նիկողայոս Ադոնցի** ամենասիրելի գործիչներից է: Ադոնցը գրել է, որ Տիգրանը գահ է բարձրացել Միհրդատից ավելի ուշ, սակայն կարողացել է ստեղծել նրանից տասն անգամ ավելի մեծ տարածություն ունեցող տերություն: Պատմաբանը հաստատել է, որ Տիգրանն իրեն դրսևորել է որպես աշխարհակալ և լուսավորիչ: Պատմաբանը նշել է, որ արքայից արքայի գործունեությունը բոլորովին նոր

³ **Ադոնց Ն.**, Հայաստանի պատմություն/ ակունքները X-VI դդ մ.թ.ա./, Ե., «Հայաստան», 1972, էջ 322:

⁴ Թարգմանությունը բնագրից Ռ.Լ. Մանասերյանի (տե՛ս **Հովհաննիսյան Պ.Հ., Մովսիսյան Ա.Ե.**, Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա, հտ.1, հնագույն ժամանակներից մինչև մ.թ. 298 թվականը, Ե., ԵՊՀ, 2007, էջ 362-363:

լուսաբանման կարիք ունի: Գրել է. «Տիգրան Մեծն իր արժանավայել տեղը պետք է զբաղեցնի Արևմուտքի երբևէ իշխած տիրակալների շարքում: Նա արժանացել է մեծ տիտղոսին՝ պատվավոր մի կոչման, որը պատմությունը հազվադեպ է շնորհում իր ընտրյալ դերակատարներին»⁵: Ֆրանսիացի խոշոր պատմաբան **Ռենե Գրուսեն** հաստատել է Ադոնցի այն կարևոր նկատառումը, որը վերաբերել է Տիգրան Մեծին, ապացուցում է, որ լուսավորյալ և իմաստուն գահակալը մոռացված է պատմության կողմից, մինչդեռ նա եղել է իր ժամանակի Արևելքի ամենանշանավոր ու մեծագործ գահակալը: Եվ նրա կողմից պատմական գործչին բնութագրող գերագույն գնահատականը հետևյալ է. «...Նա շատ ավելի մեծ արժանիքներ ունի, քան ժամանակակից Միհրդատը, որով հիացել է պատմությունը, մանավանդ, եթե նկատի ունենանք, որ Միհրդատը փայլուն կերպով ինքնասպանության մղեց իր պետությունը, մինչդեռ Տիգրանը իր ժողովրդի ապրելու իրավունքն ապահովեց հավիտենականության համար»⁶:

Հայ իրականության մեջ 1941-1945 թվականների խորհրդային Հայրենական պատերազմը նոր խնդիրներ է դրել գրականության առջև, բարձրացել է գրականության հասարակական ազդեցության նշանակությունը: Հայ գրականությունն այդ շրջանում նշանակալի հաջողություններ է ձեռք բերել բոլոր ժանրերում: Առաջին պլան է մղվել հրապարակախոսությունը, հայրենասիրական կրթոտ հոգվածներով հանդես են եկել Ավետիք Իսահակյանը, Նաիրի Զարյանը և ուրիշներ: Գրողներից շատերը դիմել են ժողովրդի հերոսական անցյալին: Դ. Դեմիրճյանը և Ս. Զորյանը ստեղծել են «Վարդանանք», «Պապ թագավոր» հայրենասիրական բարձրարժեք պատմավեպերը⁷:

Հենց այդ ժամանակաշրջանից էլ սկսած՝ գեղարվեստական գրականության ասպարեզ մուտք է գործել Տիգրան Մեծի կերպարը:

Տիգրան Մեծի կերպարակերտման առաջին փորձը մեզանում պատկանել է **Սմբատ Շահազիզին**, որի «**Միջին Տիգրան**» խորագրով բանաստեղծությունը գրվել է 1864 թ. հունիսի 2-ին: Այս նույն թվականին Շահազիզը գրել է նաև «**Միհրդատ**» բանաստեղծությունը:

⁵ **Դուլխանյան Ա.**, Նիկողայոս Ադոնց, Ե., «Արեգ», 2022, էջ 50-51:

⁶ **Դուլխանյան Ա.**, Մեծանուն պատմաբան, բյուզանդագետ և հայագետ Ն. Ադոնցը (Օննդյան 140-ամյակի առթիվ), Պատմա-բանասիրական հանդես, Ե., ՀՀԳԱԱ, 2011, էջ 7-21: (Տե՛ս նաև Հայ ժողովրդի պատմություն հ.1, էջ 555):

⁷ Տե՛ս **Սարգսյան Գ.Խ., Հակոբյան Թ. Խ., Ներսիսյան Մ. Գ.**, և ուրիշներ, Հայ ժողովրդի պատմություն /հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրեր/ Ե., ԵՊՀ, 1972, 505-525:

Հեղինակը Պոնտոսի թագավոր Միհրդատին (մ.թ.ա. 111-ից սկսած) և Տիգրանին ներկայացրել է որպես միևնույն ժամանակում ապրող բարեկամներ և դաշնակիցներ, Հռոմի երդվյալ թշնամիներ, հմուտ դիվանագետներ և հայրենասեր արքաներ: Հեղինակը այսպես է գրում Միհրդատի մասին՝ «Պատերազմի փառք և բախտի հանճար»⁸: Բայց հեղինակը շեշտադրում է նաև՝ «Անկալ Միհրդատ, անկալ և Պոնտոս»⁹: Միհրդատը մ.թ.ա. 63 թ. ինքնասպանությամբ վերջ է դրել իր կյանքին, իսկ հայոց արքան պայքարել է Հռոմի դեմ և ապահովել իր երկրի գոյությունը: Սմբատ Շահազիզը գեղարվեստական լեզվառճով կարծես թե վերահաստատել է Ռինե Գրուսեի վերը նշված մեջբերումը Հայոց տիրակալի մասին¹⁰:

Հայ թատերաբեմի վաստակավոր դերասան **Եդուարդ Չափրաստը** իր կյանքի վերջին տարիներին զբաղվել է նաև գրականությամբ և ունի մի քանի դյուցազներգություն՝ գրված չափական տողերով, գեղեցիկ պատկերներով: Դրանք են «Տիգրան Երկրորդ», «Արտաշես Բ», «Արշակ Բ», «Փառանձեմ թագուհի», «Հայկ Նահապետ» երկերը: Դրանք թեև դժվար ներկայանալի, սակայն գրական ու թատերական հոյակապ էջեր ունեն¹¹: Նրա **«Մեծն Տիգրան»** դյուցազներգությունը պատմաժամանակագրական հաջորդականությամբ ներկայացրել է պատմական գործընթացները՝ ոճավորված գեղարվեստական ու դրամատիկ դրվագներով: Չափրաստը Տիգրան Երկրորդի կերպավորմամբ հաստատում է պատմական այն փաստը, ըստ որի Միհրդատի դուստր Կլեոպատրիայի հետ նրա ամուսնությունը բխել է միայն ու միայն Հայաստանի ազգային անվտանգության հեռանկարներից, իսկ Կլեոպատրան դարձել է Տիգրան Մեծի և Միհրդատի դաշինքն ամրապնդելու միջոց. «Մեկը՝ ռազմական... մյուսն ալ երկուքդ ձեռք ձեռքի տված պիտի գործադրեք»¹²:

Դրամայում շեշտադրվել են հայ-հռոմեական հարաբերությունները: Չափրաստը այսպես է մեկնաբանում Պոմպեոսի գործողությունները, որ նա վախեցել է, որ եթե հայոց արքան թշնամանա Հռոմի հետ, կարող է

⁸ **Շահազիզ Ս.**, Բանաստեղծություններ/Միհրդատ/ Ե., Էդիթ Պրինտ, 2015, էջ 62:

⁹ Նույն տեղում, էջ 63:

¹⁰ Տե՛ս **Սարտիրոսյան Ս.**, Արքայից արքա Տիգրան Մեծի կերպարը հայ գրականության մեջ, «Գիտության աշխարհում» գիտահանրամատչելի հանդես, Ե., ՀՀ ԳԱԱ, № 3, էջ 20-28:

¹¹ Հայրենիք օրաթերթ/ ազգային, գրական, քաղաքական, հասարակագիտական/, 63-րդ տարի, № 14, 933, հինգշաբթի, յունիս 8, 1961:

¹² **Չափրաստ Եդ.**, Մեծն Տիգրանի դյուցազներգություն, /4 արար 12 պրակ/, Պեյրոյթ, 1962, էջ 17:

դաշնակցել Պարթևների հետ և ավելի հզորանալ. «Այսպիսով անոնք, զօրավուղ անեղ ույժ մը կը կազմեն»¹³: Սա է պատճառը, որ Հռոմը ձգտում է Տիգրան Մեծի հետ դաշինքի կնքման: Բայց պատմական իրականության մեջ հեղինակի նկարագրածը ամբողջովին հակառակն է: Հռոմն ու Պարթևստանն են դաշինք կնքել ընդդեմ Հայաստանի: Իսկ այսպես կոչված «Արտաշատի» պայմանագիրը¹⁴ թերևս պիտի անվանվի «Ծովքի» պայմանագիր¹⁵: Այն իրականում ամբողջովին ուղղված էր Տիգրան Կրտսերին, որը Հռոմի համար իբրև հաղթաթուղթ էր Տիգրան Մեծի դեմ սպազա բախումներից խուսափելու համար: Դյուցազներգությունն ավարտվել է Պոնապեոսի և Տիգրան Մեծի միջև բարեկամության ուխտով և հետևյալ նախադասությամբ. «Կեցցե Տիգրան Մեծ արքայից արքան, որ առաջնորդե իր ժողովուրդը դէպի լուսավոր պայծառ ապագան»¹⁶:

Հայկ Խաչատրյանի «Տիգրան Մեծ» պատմավեպը մի ծավալուն ու ինքնատիպ պատմագեղարվեստական երկ է, որը լավագույնս է ներկայացրել Տիգրան Մեծի կերպարը՝ դիվանագիտական, ռազմական, քաղաքական, մարդկային ու արքայական դրսևորումներով¹⁷:

Վեպի հիմնական գաղափարը հայրենասիրությունն է, անսասան հավատը հարազատ ժողովրդի ներքին կենսական ուժերի, պատմական իրողությունների նկատմամբ: Ժողովրդի ինքնության և գոյատևման գործում մեծ նշանակություն է տրվում հայոց լեզվին¹⁸. «Պայազատդ հայկազուն սովորեցրու հային, որ նա միայն լավ հարևան լինի, որ հարևանին դուր գալու համար նա չհանդերձավորվի նրա պես, խոսի նրա լեզվով, ամեն ինչում աշխատի նմանվել նրան: Այս մեծ աշխարհում մարդու ամենամեծ արատը նմանվելու գայթակղությունն է: Ով աշխատում է նմանվել, նա կորցնում է իրեն»¹⁹: Սրանք Տիգրանի պապի՝ Արտաշես թագավորի պատգամներն են, որոնք Տիգրանը կարդում է Տիգրանից Հայաստան մեկնելուց առաջ և ի պատասխան ասում. «Լեռներ ու լեզու ուրիշ էլ ի՞նչ է ավանդել Հայկ Նահապետը: Կորցնես լեռները՝ կկորչի և լեզուն, կորցնես

¹³ Նույն տեղում էջ 73:

¹⁴ Պլուտարքոս, Երկեր, Ե., //Հայաստան/, 1987, 799 էջ:

¹⁵ Դրա հանգամանքին ու ճշմարտությանը մենք անդրադարձել ենք (Martirosyan M. The image of Tigran the Great in painting, Journal of science. Lyon, 2023, №42 p. 17-24):

¹⁶ Նույն տեղում էջ 87:

¹⁷ Տե՛ս Զրբաշյան Է., Հեռավոր անցյալի զգացողությամբ, «Սովետահայ գրականություն» ամսագիր, 1968, թիվ 1-4, էջ 144-146:

¹⁸ Տե՛ս Իշխանյան Ռ., Հայկ Խաչատրյան Տիգրան Մեծ վեպի մասին, «Սովետական դպրոց» թերթ, 1967, 25 հոկտեմբերի էջ 4:

¹⁹ Խաչատրյան Հ., Տիգրան Մեծ վեպ, Ե., «Հայաստան», 1972, էջ 17:

լեզուն՝ այդ լեռներն աչքիդ հարթություններ կերևան: Ես կպահեմ մեր լեռների պես հպարտ ու անկոտրում հայոց լեզուն, ես կպահեմ հայոց լեզվի պես անկոտրում մեր լեռները»²⁰: Տիգրանը, իբրև գրական հերոս, առանձնանում է մի շարք հատկանիշներով, որոնցից են՝ հայրենիքի պատվի, արժանապատվության և, մանավանդ, ինքնության պահպանման նկատմամբ անզիջող նախանձախնդրությամբ և, դրա հետ կապված, հայ ժողովրդի միավորման, Հայաստանի անջատված մասերը հայրենիքին միացնելու անկոտրում ձգտումով: Վեպն ունի ճանաչողական կարևոր նշանակություն. այն հին Հայաստանի մասին շատ հետաքրքրական տեղեկություններ է հաղորդում մերօրյա ընթերցողին²¹:

Հայ իրականության մեջ քանդակագործության ասպարեզում Տիգրան Մեծի կերպարի հանրահռչակման լավագույն օրինակներից է՝ **«Տիգրան Մեծ» շքանշանը** (2002-2014 թթ.): «Տիգրան Մեծ» շքանշանի նախագծի հեղինակ **Տիգրան Պետրոսյանցն** ասել է. «Այս պահին համացանցում տեսնելով «Տիգրան Մեծ» շքանշանի պատկերը լցվեցի հպարտությամբ և ինձ աշխարհի երջանիկ մարդը զգացի: Եվ այդ ամենն այն պարզ պատճառով, որ այդ շքանշանը համարում եմ իմ զավակը: «Տիգրան Մեծ», «Վարդան Մամիկոնյան» շքանշանների ստեղծման գաղափարը, այդ գաղափարի իրականացման նամակ-հիմնավորումի պատրաստումը ՀՀ պաշտպանության նախարարին, ստեղծման սկզբնական նկարագիրը, գունային լուծումները, շքանշանների վրայի թանկարժեք քարերի քանակն ու տեղադրությունը, շքանշանների նկարագիրն ու կանոնադրությունը բացառապես իմ՝ Տիգրան Պետրոսյանցիս հեղինակային մենաշնորհն է: Իհարկե, ձևավորման-ամբողջացման մնացյալ աշխատանքները կատարել են նկարիչ-դիզայներները²²:

«Տիգրան Մեծ» շքանշանը ութաթև աստղ է: Միմյանց հերթագայող 2 հավասարաչափ քառակուսիների համադրությունից առաջացած ութ եռանկյունաձև անկյուններում տեղադրված է արհեստական սուտակ, իսկ ութ եռանկյունների ծայրերին ամրացված են մեկական ոչ մեծ չափի ադամանդներ: Կլոր շրջանակի կենտրոնում տեղադրված է Տիգրան Մեծի դիմանկարը՝ (մեզ հայտնի դրամների պատկերով) դեմքի աջ ուղղվածությամբ. դիմանկարը ոսկեգույն է և եզրապատված 15 ադամանդով

²⁰ Նույն տեղում էջ 18:

²¹ Տե՛ս **Իշխանյան Ռ.**, նշվ. աշխ., էջ 4:

²² **Պետրոսյանց Տ.**, «Տիգրան Մեծ» շքանշանի մասին, <https://blog.mediamall.am/?id=6988> 08.06.2023:

(բոլոր ադամանդները միասին 23-ն են): Շրջանակի ներքևի մասում արծնապատ կարմիր ֆոնի վրա արծաթով գրված է՝ «ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾ»: Շքանշանի ֆոնը սպիտակ է՝ կենտրոնում ութմիլիմետրանոց կարմիր շերտ, որի բոլոր կողմերը եզերված են դեղին շերտով²³:

Գեղանկարչական արվեստում ևս Տիգրան Մեծի կերպարը մեծ ազդեցություն է ունեցել: Տիգրան Մեծի կերպարին անրադարձ են կատարել այնպիսի գեղանկարիչներ, ինչպիսիք են **Էդուարդ Իսաբեկյանն** իր «**Տիգրան Մեծ**» կտավով (սովաբաթուղթ, յուղաներկ, 50×70, 1993 թ.)²⁴, որդին՝ **Արամ Իսաբեկյանն** իր «**Տիգրան Մեծ**» կտավով (յուղաներկ, 28×21 սմ)²⁵, **Արտուշ Ոսկանյանն** իր «**Տիգրան Մեծ**» (100×70), կտավով և այլք: Արտուշ Ոսկանյանի հեղինակած կտավում կատարող-նկարիչը Հայոց արքայի կերպարը փորձել է միաձուլել լեռներին ու ժայռային զանգվածներն՝ այս ձևով ցույց տալով նրա հավերժական ներկայությունը մեր կյանքում: Միևնույն ժամանակ գիտակցելով, որ դրանք կրում են հսկայական էներգիա և տեղեկատվություն: Հայացք նետելով նկարի վրա՝ կարելի է «տեսնել» քանի սերունդ է անցել նրանցից առաջ և ինչ իրադարձություններ են «նրանք» տեսել և որսացել, որը փորձել է բացահայտել հեղինակը²⁶:

Երաժշտական արվեստում Տիգրան Մեծի կերպարը հմայել է եվրոպացի կոմպոզիտորներին, որոնց Տիգրանի կերպարում գերել են այդ տիրակալի մասին այն ժամանակների պատմությունները, որտեղ հայոց արքան որոշում էր աշխարհի ճակատագիրը:

Մեր ուսումնասիրությունների արդյունքում բացահայտվել են Տիգրան Մեծի մասին գրված չորս տասնյակից ավելի օպերաներ, որոնցում այս կամ այն կերպ հանդես է եկել հայոց արքա Տիգրան Մեծը: Բայց դրանցից առավել հռչակավոր է «**Միլո հադրանակն ատելության նկատմամբ կամ Տիգրանը**», որի լիբրետոն գրել է **Ֆրանչեսկո Միլվանին**: Երաժշտության հեղինակներն

²³ Տիգրան Մեծի շքանշանի նկարագրությունը և նմուշը հաստատելու մասին, <https://www.irtek.am/views/act.aspx?tid=18539&sc=p44> 09.06.2023:

²⁴ **Էդուարդ Իսաբեկյան**, Տիգրան Մեծ. 1993 կտավ, սովաբաթուղթ, յուղաներկ 50x70 ընտաիքի հավաքածու <http://eduardisabekyan.com/?p=502> 09.06.2023:

²⁵ **Արամ Իսաբեկյան**, «Տիգրան Մեծ» կտավ, <https://aramisabekyan.com/?portfolio=5j6a2703> 09.06.2023:

²⁶ **Արտուշ Ոսկանյան**, Tigran the Great, <https://www.singulart.com/en/artworks/artush-voskanyan-tigran-the-great-1197323> 09.06.2023:

են՝ **Բենեդեկտ Միշելը** (ակտ I), **Անտոնիո Վիվալդին** (1678-1741 թթ.) (ակտ II), **Նիկոլո Ռոմալդին** (ակտ III)²⁷: Բայց օպերան վերագրվել է Անտոնիո Վիվալդինին այն պարզ պատճառով, որ պահպանվել է երաժշտության միայն II ակտը: Անտոնիո Վիվալդին օպերան նվիրել է Հռոմի պապի ազգականուհի դոննա Ֆաուստինա Մատտեյ Կոնտին: Այն առաջին անգամ բեմադրվել է 1724 թ. ձմռանը, Հռոմում²⁸:

Եզրակացություն

Հայոց արքայից արքա Տիգրան Երկրորդ Մեծը հայ ժողովրդի դարավոր պատմության մեջ բացել է մի դարաշրջան, որը հետագայում շատերը պետք է կոչեին իր անունով՝ Տիգրանական: Այն մեծապես պայմանավորված էր նրա կերպարով, որը ոչ միայն իր ժամանակաշրջանի, այլև հետագա դարերում միս ու այրուն ստանալով՝ դարձել է մեր պատմական ձեռքբերումների և հաղթանակների գլխավոր հավատամքը: Նա մեծագույն տիրակալ էր, ով իր ժամանակում հասցրեց լինել «արքայից արքա» Տիգրան Երկրորդ: Ստացել է «Մեծ», «Աստված», «Հելլենասեր» տիտղոսներ, որոնք պատմությունը շնորհում է միայն աստվածային ընտրյալներին: Նա տիրակալ էր, ով փոխեց Արևելքում պատմության ընթացքը և աշխարհին ճանաչել տվեց Հայաստանը: Այդ դժվարին ճանապարհին առաջնորդվել է միմիայն պետական շահով և չի դարձել բարբարոս, այլ մնացել է բարեպաշտ արքայից արքա Տիգրան Երկրորդ Մեծ: Տիգրան Մեծը մուտք է գործել եվրոպական պատմության ու մշակույթի ասպարեզ, դարձել հերոս, անմահ հերոս: Եվ ինչպես մի առիթով ասել է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը, «Ազգը, որ հերոս չունի, պատմություն չունի»²⁹:

Мадона К. Мартиросян

Образ патриотизма Тиграна Великого самый высокий совет

Закключение

Ключевые слова и выражения: Образ Тиграна Великого, Айк Хачатрян, Хачик Даштенс, Антонио Вивальди, Орден «Тигран Великий», Эдуард Исабекян.

²⁷ Sté 'u Siranossian A., Yervandian M. k., Les métamorphoses de Tigrane. Les hommes et leurs oeuvres histoire, 2. Sources d' Arménie, 2014, էջ 178:

²⁸ Նույն տեղում:

²⁹ **Պողոսյան Գ.**, Վազգեն Առաջինը մոտենում է Թեհլերյանին, համբուրում է նրա ճակատը և ասում..., <http://www.irates.am/hy/1678948073> 12.06.2023:

В статье кратко рассматривается образ Тиграна Великого (95-55 гг. до н.э.) в области литературы, скульптуры, живописи, музыки. Его образ преподносился как высший символ патриотизма.

Армянские художественные авторы почти не обращались к образу Тиграна Великого. Только историки размышляли в рамках темы. Между тем в 1684-1858 годах на европейских сценах каждое десятилетие рождалась новая опера «Тигран». Возможно, причина заключалась в отсутствии у Армении независимости и государственного мышления. Образ армянского царя упоминается армянскими авторами с первой половины 1940-х годов, во время советской Отечественной войны. В целях поднятия патриотического и боевого духа советских людей, борющихся с фашизмом, стали представлять исторических деятелей искусства, литературы и других областей. Тигран Великий, воплощение патриотического духа, несокрушимого упорства, физической и душевной силы, носитель идеи побед и мирового господства, стал популярной фигурой. С этого периода создаются исторические произведения, картины и скульптуры, посвященные Тиграну Великому, имеющие патриотическую направленность. Каждый из них внес большой вклад в популяризацию образа величайшего армянского правителя Тиграна Великого. В мире до сих пор нет известного царя, образ которого волновал и увлекал европейских композиторов так же, как образ Тиграна Великого. Нам известна уже 41 опера, в которых Тигран Второй играет главную роль. Среди этих опер более популярен «Тигран» Вивальди. В первую очередь они воплощали идею безоговорочной преданности Родине.

Madona K. Martirosyan

The image of patriotism of Tigran the Great high tip

Conclusion

Key words and expressions: The image of Tigran the Great, Hayk Khachatryan, Khachik Dashtens, Antonio Vivaldi, "Tigran the Great" Order, Eduard Isabekyan.

The article briefly discusses the image of Tigran the Great (95-55 BC) in the field of literature, sculpture, painting, and music. His image was presented as the supreme symbol of patriotism.

Armenian artistic authors almost did not refer to the image of Tigran the Great. Only historians have reflected within the framework of the topic. Meanwhile, in the years 1684-1858, a new "Tigran" opera was born on European stages every decade. The reason was perhaps the absence of Armenia's independence and state thinking. The image of the Armenian king has been

referred to by Armenian authors since the first half of the 1940s, during the Soviet Patriotic War. In order to raise the patriotic and fighting spirit of the Soviet people fighting against fascism, historical figures were presented in art, literature and other fields. Tigran the Great, the embodiment of the patriotic spirit, unbreakable perseverance, physical and mental strength, the bearer of the idea of victories and world domination, became a popular figure. Since that period, historical works, paintings and sculptures dedicated to Tigran the Great, with a patriotic orientation, have been created. Each of them has a great contribution in popularizing the image of the greatest Armenian ruler, Tigran the Great. There is still no known king in the world, whose image has moved and fascinated European composers as much as the image of Tigran the Great. We already know 41 operas in which Tigran the Second plays a major role. Among those operas, Vivaldi's Tigran is more popular. First of all, they embodied the idea of unconditional dedication to the motherland.

Օգտագործված գրականություն

1. Ադոնց Ն., Հայաստանի պատմություն/ ակունքները X-VI դդ մ.թ.ա./, Երևան, «Հայաստան», 1972:
2. Արամ Իսաբեկյանի «Տիգրան Մեծ» կտավ, <https://aramisabekyan.com/?portfolio=5j6a2703> 09.06.2023:
3. Արտուշ Ոսկանյան Tigran the Great, <https://www.singulart.com/en/artworks/artush-voskanyan-tigran-the-great-1197323> 09.06.2023:
4. Դուրխանյան Ա., Մեծանուն պատմաբան, բյուզանդագետ և հայագետ Ն. Ադոնցը (Ծննդյան 140-ամյակի առթիվ), Պատմաբանասիրական հանդես, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 2011, էջ 7-21:
5. Դուրխանյան Ա., Նիկողայոս Ադոնց, Երևան, «Արեգ», 2022:
6. Էդուարդ Իսաբեկյան, Տիգրան Մեծ. 1993, կտավ, ստվարաթուղթ, յուղաներկ 50x70, ընտաիքի հավաքածու <http://eduardisabekyan.com/?p=502> 09.06.2023:
7. Իշխանյան Ռ., Հայկ Խաչատրյանի «Տիգրան Մեծ» վեպի մասին, «Սովետական դպրոց» թերթ, 1967, 25 հոկտեմբեր:
8. Խաչատրյան Հ., «Տիգրան Մեծ» վեպ, Երևան, «Հայաստան», 1972:
9. Հայ ժողովրդի պատմություն, հտ.1, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ պատմության ինստիտուտ, 1971:
10. «Հայրենիք» օրաթերթ/ ազգային, գրական, քաղաքական, հասարակագիտական/, 63-րդ տարի, № 14, 933, հինգշաբթի, յունիս 8, 1961:

11. **Հովհաննիսյան Պ.Հ., Մովսիսյան Ա.Ե.,** Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա, հտ. 1, հնագույն ժամանակներից մինչև մ.թ.ա. 298 թվականը, Երևան, ԵՊՀ, 2007:
12. **Մանասերյան Ռ. Լ.,** Տիգրան Մեծի անձի և գործունեության գնահատման շուրջ/ մ.թ.ա. 68 թ. Արածանիի ճակատամարտում Հայաստանի հաղթանակի 2080-ամյակի առթիվ/, Վեմ համահայկական հանդես, ԺԴ (Ի) տարի, թիվ 3 (79), հուլիս-սեպտեմբեր, 2022, էջ 33-60:
13. **Մարտիրոսյան Մ.,** Արքայից արքա Տիգրան Մեծի կերպարը հայ գրականության մեջ, «Գիտության աշխարհում» գիտահանրամատչելի հանդես, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ, № 3, էջ 20-28:
14. **Մովսիսյան Ա.,** Տիգրան Մեծ. թագավորներից մեծագույնը, Երևան, ԵՊՀ, 2010 :
15. **Շահազիզ Ս.,** Բանաստեղծություններ/Միհրդատ/, Երևան, Էդիթ Պրինտ, 2015:
16. **Չափրաստ Եդ.,** Մեծն Տիգրան դիցազներգություն, /4 արար, 12 պրակ/, Պէյրոյթ, 1962:
17. **ՊետրոսՅանց Տ.,** «Տիգրան Մեծ» շքանշանի մասին, <https://blog.mediamall.am/?id=6988> 08.06.2023:
18. **Պյոտարքոս,** Երկեր, Երևան, «Հայաստան», 1987:
19. **Պողոսյան Գ.,** Վազգեն Առաջինը մոտենում է Թեփեյրյանին, համբուրում է նրա ճակատը և ասում..., <http://www.irates.am/hy/1678948073> 12.06.2023:
20. **Ջրբաշյան Է.,** Հեռավոր անցյալի զգացողությամբ, «Սովետահայ գրականություն» ամսագիր, 1968, թիվ 1-4, էջ 144-146:
21. **Սարգսյան Գ.Խ., Հակոբյան Թ. Խ., Ներսիսյան Մ. Գ. և ուրիշներ,** Հայ ժողովրդի պատմություն /հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրեր/, Երևան, ԵՊՀ, 1972 :
22. **Տիգրան Մեծի շքանշանի նկարագրությունը և նմուշը հաստատելու մասին,** <https://www.irtek.am/views/act.aspx?tid=18539&sc=p44> 09.06.2023:
23. **Martirosyan M.** The image of Tigran the Great in painting, Journal of science, Lyon, 2023, №42 p. 17-24
24. **Siranossian A., Yervandian M. k.,** Les métamorphoses de Tigra. Les hommes et leurs oeuvres histoire, 2. Sources d' Arménie, 2014:

Խմբագրություն է ուղարկվել 14.06.2023թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 02.07.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

ԴԻԱՆԱ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ
Հեռուստառադիոլրագրության ամբիոն
Հոգեբան. գիտ. թեկնածու
markosyandiana45@aspu.am

**ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԻՔԻԵՆԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՆՈՐ ԿՐԹԱԿԱՆ
ԴԻՍԾԻՊԼԻՆԻ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ**

Ամփոփում

Այսօր չափազանց կարևոր է տեղեկատվական հիգիենայի պահպանումը. առողջ հասարակությունը պետք է ունենա կայուն հոգեվիճակ, իսկ հանրային տրամադրությունները, ինչպես հայտնի է, կառավարում է մեղիան: Եվ այստեղ է, որ առաջանում է հոգեբանորեն առողջ լրատվական դաշտ ունենալու հրամայականը: Առողջ հասարակությունը կարիք ունի հոգեբանորեն առողջ լրատվամիջոցների:

Գիտատեխնիկական առաջընթացի համար անհրաժեշտ է հանգիստ, կայուն, վստահություն ներշնչող միջավայր: Ցանկացած արտակարգ իրավիճակ, ռազմական դրություն ու պատերազմական գործողություն ապակառուցողական՝ դեստրուկտիվ հող է, որտեղ պարարտ կերպով զարգանում է ապատիան ու անելանելիությունը, որն հանգեցնում է անաշխատունակության:

Տարբեր ոլորտների փորձագետներ գտնում են, որ անկախության ձեռքբերումից հետո Հայաստանը չի կարողանում շտկել մեջքը և ապահովել զիտության, մշակույթի և տեխնիկայի զարգացման անհրաժեշտ տեմպերը, քանի որ պայքարում է տարատեսակ բնական և արհեստածին, ռազմական ու քաղաքական աղետների հետևանքների դեմ, ինչը կազմալուծում է բոլոր ստեղծագործ ուժերն ու ջլատում անհատների ձգտումը: Այս պայմաններում անհնար է ակնկալել դրական արդյունք:

Հեղինակը փորձել է գտնել «ինֆորմացիոն աղբի» դեմ պայքարի միջոցներ և առաջարկել տեղեկատվական լանդշաֆտը մաքուր պահելու որոշ քայլեր:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. տեղեկատվական հիգիենա, մեղիագրագիտություն, սթրեսային հոգեվիճակ, տեղեկատվական դիմադրողականություն, ապատեղեկատվություն, տեղեկատվական լանդշաֆտ, մեղիաբովանդակություն, տեղեկատվական աղմուկ:

Ներածություն

«Աղետները, պատերազմները, արտակարգ իրավիճակները հասարակության պատմությանն ուղեկցող անխուսափելի երևույթներ են:

Արտակարգ իրավիճակները ոչ միայն խաթարում են հասարակության բնականոն զարգացումը, այլև կարող են խոր հետք թողնել հասարակության առանձին շերտերի, տարիքային բոլոր խմբերի և խմբավորումների, անհատների վրա՝ վտանգելով նրանց ֆիզիկական և հոգեկան առողջությունը: Այս իմաստով ՋԼՄ-ները և լրագրողական գործունեությունը սոցիալական կառավարման կարևորագույն գործոնի դեր են կատարում հատապես արտակարգ իրավիճակներում, մեծ ազդեցություն են ունենում ժամանակակից անհատի վրա: Շնորհիվ ՋԼՄ-ների՝ ցանկացած արտակարգ իրավիճակ կամ տարերային աղետ ձեռք է բերում տեղեկատվական-հաղորդակցական ռեզոնանս, ինչը կարող է կամ խորացնել հետևանքների աղետալիությունը, կամ օգնել զերծ մնալ դեպրեսիայից, ապատիայից: Այսինքն, իրականացնում է սոցիալական ոլորտի յուրատեսակ հոգեթերապիա:

Արտակարգ իրավիճակի իրական մակարդակի և տեղեկատվական դաշտում դրա լուսաբանման բնույթի միջև հավասարակշիռ հարաբերակցության բացակայությունը հանգեցնում է նրան, որ մարդիկ հայտնվում են կրկնակի հոգեբանական ճնշման տակ՝ անմիջական տվյալ իրավիճակի և լրատվամիջոցներում դրա լուսաբանման ձևով:

ՋԼՄ-ները, ըստ էության, հանդիսանալով հասարակության սոցիալական կարգավորիչ, չեն նպաստում արտակարգ իրավիճակում հասարակության սոցիալ-հոգեբանական կայունությանը և չեն իրականացնում իրենց առաջնային խնդիրներից մեկը՝ զանգվածային գիտակցության հոգեշտկում: Մարդն արտաքին միջավայրում անընդհատ ստիպված է հարմարվել այդ միջավայրի առաջադիր պայմաններին: Հաճախ միջավայրն ու բնությունը մարդու համար ստեղծում են այնպիսի արտակարգ իրավիճակներ, որոնք մարդը միայնակ ի վիճակի չէ հաղթահարելու»¹:

Գաղտնիք չէ, որ լրագրողն իր վարքագծով կարող է կա՛մ խուճապ առաջացնել՝ դրանից բխող բացասական հետևանքներով, կա՛մ հանգստության, ապահովության զգացում սփռել:

Հենց այս իրավիճակում է առաջանում ոչ միայն լրագրողների հոգեբանական պատրաստվածության անհրաժեշտությունը, այլև ամբողջ ՋԼՄ համակարգի, քանի որ առողջ հասարակությունը պետք է ունենա կայուն հոգեվիճակ, իսկ հանրային տրամադրությունները կառավարում է,

¹ Մարկոսյան Դ., Արտակարգ իրավիճակներում աշխատող լրագրողի սոցիալ-հոգեբանական պատրաստվածության հիմնախնդիրը: Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, Ե., 2022:

ինչպես հայտնի է, մեղիան: Այս պարագայում որպես հրամայական է դիտվում հոգեբանորեն առողջ լրատվամիջոցներ ունենալու անհրաժեշտությունը: Առողջ հասարակությունը կարիք ունի հոգեբանորեն առողջ լրատվամիջոցների:

Մեթոդաբանությունը

Որպես հիմնախնդրի ուսումնասիրման տեսական մոտեցումներ, սկզբունքներ, պատճառականություն և ուսումնասիրման մեթոդների համակարգ՝ դիտարկելի է տեղեկատվական առկա նյութերի ուսումնասիրությունը, դրանց համադրումը տարաբնույթ իրողությունների հետ, սոցիոլոգիական հարցումների մեթոդն ու վերլուծությունը:

Որքան մեծ է պահանջը հասարակությունից՝ գիտատեխնոլոգիական առաջընթացի իմաստով, այնքան պետք է հասարակությանը հեռու պահել լրատվական տեղորից, նպաստել ինֆորմացիոն աղբի սպառման մինիմիզացիային, մաքուր պահել հանրության հոգեկան միջավայրը և հետևել տեղեկատվական հիգիենային:

Անընդհատ սթրեսային վիճակը ֆիզիոլոգիապես որքան վտանգավոր և անընդունելի է մարդու օրգանիզմի, նույնքան էլ հասարակության և պետության համար: Որոշումները բոլոր մակարդակներում պետք է կայացվեն սթափ ուղեղով և հանգիստ նյարդերով: Ոչ սթրեսակայուն հասարակություններն ու կառավարությունները հակվում են պահի ազդեցությամբ արկածախնդիր որոշումներ կայացնելուն, ինչը մեծապես վտանգում է երկրների և ժողովուրդների ապագան:

Այսօր հասարակության սոցիալականացման, հանրային համախմբման և խնդիրների լուծման թիվ մեկ թշնամին ինֆորմացիոն մանիպուլյատիվ հսկայական հոսքերն են, որոնք ծառայում են ոչ թե հանրային, պետական շահին, այլ սպասարկում են առանձին անհատների, խմբերի նեղ անձնային, նյութական, քաղաքական հետաքրքրությունները: Ընդ որում, մանիպուլյացիաներն արվում են չափազանց պարզագույն մեթոդներով, որ մատչելի լինեն լայն զանգվածներին:

Դեռ նախորդ դարասկզբում Նացիստական Գերմանիայի քարոզչության նախարար Յոզեֆ Գեբելսն ասում էր. «Որպեսզի ամբոխը կասկածների մեջ չընկնի, ուղերձները պետք է լինեն չափազանց պարզ ձևով ներկայացված, առանց ավելորդ ինտելեկտուալիզմի: Հիշեք, որ ցանկացած պրոպագանդայի ամենամեծ թշնամին ինտելեկտուալիզմն է»:

Այս մոտեցմանը հակադարձելով՝ ձևակերպենք օրվա հրամայականը. քարոզչությունից և մանիպուլյացիաներից զերծ հասարակություն ունենալու համար պետք է ստեղծել գիտակից, կրթված, ինքնուրույն

մտածող հասարակություն: Հասարակությանը պետք է բուժել կրթությամբ: Կրթությունը կստիպի տարբերել կեղծը՝ ճշմարտից, սուտը՝ ճշտից, տեղեկատվությունը՝ ապատեղեկատվությունից, ինֆորմացիան՝ պրոպագանդայից, ի վերջո, վատը՝ լավից:

Այսօր «տեղեկատվության» սահմանումը այնքան հեղհեղուկ է, որ արդեն դժվար է տարբերել, թե որտեղ է կարծիքը, փաստը, քարոզչությունը, բամբասանքը, կեղծիքը՝ զվարճանքի համար, մտածված ապատեղեկատվությունը, ուղղակի անմեղ սխալը, հնացած տվյալը, մեքենայաբար ստեղծված անպիտան բովանդակությունը, գովազդը:

We Are Social-ի ուսումնասիրության համաձայն՝ միջին վիճակագրական մարդն օրական մոտ 7 ժամ անցկացնում է համացանցում: Դա լրիվ դրույքով աշխատանք է: Ժամանակակից մարդը սրճարանում առաջին բանը, որ հարցնում է, ոչ թե ճաշացանկն է, այլ WiFi-ի գաղտնաբառը: Եվ այսպես ամեն օր՝ առանց հանգստյան և տոն օրերի: Այսպիսի ներգրավվածության դեպքում հնարավոր է սովորել նոր լեզուներ և մասնագիտություններ, ձեռք բերել նոր ընկերներ և օֆֆլայն շփվել հին ընկերների հետ, իրականացնել սոցիալական ծրագրեր և կյանքի կոչել հետաքրքիր գաղափարներ, ի վերջո, ավելի շատ գումար վաստակել²:

Տեղեկատվական դիմադրողականություն. ահա այն, ինչ այսօր բացակայում է մեր հասարակությանը, ինչը բարդ, այնուամենայնիվ լուծելի խնդիր է, և դրան կարելի է հասնել տեղեկատվությունը գտելու շնորհիվ. ուղղակի անհրաժեշտ է հասկանալ, թե ինչպես են գործում կյանքի հիմնական ոլորտները (քաղաքականություն, տնտեսագիտություն, բժշկություն և այլն):

«Տեղեկատվական հիգիենա». այս տերմինի կարևորությունն աշխարհն ընկալեց հատկապես COVID-19 համաճարակի ժամանակ, երբ ականատես եղավ ապատեղեկատվության, կեղծիքների և դավադրությունների զանգվածային բռնկման՝ կորոնավիրուսի շուրջ³:

Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպությունը (ԱՀԿ) COVID-19 համաճարակը նույնիսկ որակեց որպես «ինֆոդեմիա»՝ տեղեկատվության համաճարակ: (2020 թվականի փետրվարի նոր կորոնավիրուսային իրավիճակի վերաբերյալ զեկույցում ԱՀԿ-ն նշել է, որ COVID-19-ի բռնկումը և արձագանքը «ուղեկցվել է զանգվածային «ինֆոդեմիայի»՝ տեղեկատվության չափազանց առատությամբ, երբեմն

² Ефимова Г. З., 2015.

³ News Literacy Project, 16 Mar, 2020.

Ճշգրիտ, երբեմն՝ ոչ, ինչը դժվարություն է հարուցել մարդկանց մոտ՝ գտնել վստահելի աղբյուրներ և ուղեցույցներ, երբ դրա կարիքը եղել է»⁴:

Սա ազդեցության վառ օրինակ է, որը կարող է ունենալ ապատեղեկատվությունը աշխարհի վրա: Այս դեպքում, կեղծ տեղեկատվությունը, որը մենք դիտել ենք, «հավանել» և «կիսվել», իրականում օգնել է ձևավորել համաճարակի մասին հանրային ընկալում, որը հետագայում պիտի պարզվեր՝ ոչ համարժեք է եղել:

Մեդիագրագիտությունը, անգամ պարզ գրագիտությունը կարող է օգնել հասկանալ տեղեկատվության ենթատեքստը և որոշել, թե արդյոք այն վստահելի է:

Օրինակ, Չինաստանը գտել է խնդրի լուծման այնպիսի տարբերակ, ըստ որի՝ չինական սոցիալական ցանցերում լայն կիրառում ունեցող տարբեր հավելվածներ, ինչպիսիք ասենք, Weibo-ն է, վերահսկում և ջնջում են գրառումները, որոնք չինարեն չեն (կառավարության պահանջն է): Weibo-ն, չինական հիմնական սոցիալական ցանցն է՝ միկրոբլոգը, որն ամենախոշոր կայքերից մեկն է և գրանցում է օրական 25 միլիոն, իսկ ամսական 600 միլիոն այցելու (չնայած այն հանգամանքին, որ ծառայությունը սահմանափակվում է միայն Չինաստանով): Որպես պայմանավորված է գրաքննության առկայությամբ և այսպես թույլ չի տրվում չինացիների լայն զանգվածներին այցելել օտարերկրյա կայքեր: Weibo-ն, ինչպես ամբողջ չինական համացանցային բովանդակությունը, ենթարկվում է բավականին ուժեղ գրաքննության, արգելված բառերն ու հղումները անթույլատրելի են հրապարակել, օգտատերերը կարող են գրանցվել միայն իրենց իրական անձնագրային անուններով (կեղծանունների օգտագործումն արգելված է): Կա նաև մեկնաբանությունների նախնական մոդերացիա (թեև ընտրովի): Սա ևս ապատեղեկատվության, կեղծ տեղեկատվության և ինֆոդեմիայի դեմ պայքարի ձև է, թեկուզև, որոշակի իմաստով խոսքի ազատության սահմանափակման հաշվին: Այն դառնում է ուսումնասիրության առարկա⁵:

Այսպիսով, իրական հիգիենայից բացի՝ մենք պետք է կենտրոնանանք տեղեկատվական հիգիենայի վրա, և «հարթելով» առցանց կեղծիքների վտանգավոր կորը՝ ձեռնարկել ակտիվ քայլեր՝ նվազեցնելու դրանց տարածումը»:

Փաստերի ստուգումը տեղեկատվական հիգիենայի լավագույն գործիքներից մեկն է, ինչպես ձեռքերի ախտահանումը կամ լվացումը. սա

⁴ " World Health Organization, 2 Feb., 2020:

⁵ Proceedings of the Workshop, November 4, 2019, Hong Kong.

«բուժում» չէ, այլ ապատեղեկատվության տարածման կանխարգելում (Մայքլ Քոլֆիլդ, «Ապատեղեկատվություն»): Ոգեշնչվելով Սթենֆորդի և Մերիլենդի համալսարանների գործընկերների հետազոտություններից՝ սկադեմիկոս Մայքլ Քոլֆիլդը եկավ այն եզրակացության, որ տեղեկատվության իսկությունը պարզելու լավագույն միջոցը ոչ թե դրանում խորանալն է, այլ այն ստուգելը, հասկացություն, որը կոչվում է «հարակից ընթերցում» (հենց սկզբնաղբյուրի որոնում)⁶:

Ինչպես Քոլֆիլդն է նկատում, քարոզչության նպատակը ուշադրություն գրավելն է: Ինչ-որ բան թեկուզև քննադատելիս դուք կենտրոնանում եք դրա վրա և երկար ժամանակ վերլուծում այն՝ հասկանալու հեղինակի տրամաբանությունը և բացահայտելու անհամապատասխանությունները: Իր բնույթով մարդկային մտածողությունը անկատար է: Սա թույլ է տալիս խաբեբաներին, դավադրության տեսաբաններին և տրոլներին խաբել մեզ և շեղել մեր ուշադրությունը: «Ամեն անգամ, երբ դուք կենտրոնանում եք տեղեկատվության վատ աղբյուրի վրա, ձեզ հեռացնում էք խնդրի լուծումից և խեղաթյուրում ձեր մտածելակերպը», - ասում է Քոլֆիլդը:

Այս միտումին դիմակայելու միջոցներից մեկը թվային գրագիտության ուսուցման ձևը փոխելն է:

Ուշադրությունը սահմանափակ ռեսուրս է, որը պետք է խելամտորեն կառավարել: Եվ սա պետք է հասկանան ինտերնետ-ռեսուրսներ օգտագործողները:

2016 թվականին Քոլֆիլդը Սթենֆորդի համալսարանի գործընկերներից Սեմ Վինեբուրգի հետ կառուցեցին փաստերի ստուգման մեխանիզմ, որը նման էր նրան, թե ինչպես են արհեստավարժ մասնագետները գնահատում տեղեկատվության իսկությունը⁷:

Քոլֆիլդը այն ձևակերպեց չորս պարզունակ քայլերով:

1. Դադարեցրե՛ք, եթե կարդալիս ուժեղ հույզեր եք ունենում (զարմանք կամ տեղեկատվությամբ կիսվելու անդիմադրելի ցանկություն), ինքներդ ձեզ մտածելու ժամանակ տվե՛ք:
2. Ուսումնասիրե՛ք աղբյուրը. տեսե՛ք, թե արդյոք հաղորդագրությունը պարունակո՞ւմ է վստահելի հղումներ: Ուսումնասիրե՛ք նյութում հիշատակվող մարդկանց կենսագրությունները:
3. Թեմայի վերաբերյալ տեղեկություննե՛ր գտե՛ք այլ աղբյուրներում: Ամենահեշտ ճանապարհը նորությունը որոնողական համակարգում

⁶ [Sarah McGrew](#) Stanford Graduate School of Education Date Written: October 6, 2017.

⁷ [Эвелина Пак, Андрей Зубов, Анастасия Железнякова, 2021.](#)

փնտրելն է և պարզելը, թե քանի աղբյուր է հրապարակել նույն լուրը և որքանով են վստահելի աղբյուրներ:

4. Համապատասխանեցրե՞ք հայտարարություններն ու մեջբերումները բնօրինակ տեքստի հետ: Շատ հաճախ ապակողմնորոշիչ տեղեկատվությունը ներկայացվում է կոնտեքստից կտրված:

Մեթոդը հարմար է միայն առօրյա նորությունների ստուգման դեպքում: Լուրջ հետազոտությունների համար այն բավարար չէ, և նպատակը ոչ թե կեղծ տեղեկատվությունը ճշմարիտից տարբերակել սովորեցնել է, այլ ռեֆլեքս զարգացնելը, որի շնորհիվ մարդը կգնահատի իր ժամանակը և համարձակորեն կփակի անորակ կոնտենտ ներկայացնող էջը:

Քոլֆիլդը ուսանողների շրջանում անցկացրեց այս չորսքայլանի մեթոդի կիրառման երկշաբաթյա դասընթաց-գիտափորձ, որի ավարտին ուսանողներն ավելի լավ էին ընտրում հետազոտության համար աղբյուրները, ավելի քիչ էին հակվում դեպի սուբյեկտիվ փաստարկներն ու ավելի հավասարակշռված, խոհեմ էին հակառակ տեսակետի հանդիպելիս:

Գիտափորձը, եթե անգամ ուսանողների մոտ գլոբալ տեսակետ չփոխեց, այնուամենայնիվ, նրանց դարձրեց առավել բաց երկխոսության համար և ավելի գրագետ մեդիահարթակում⁸:

Պրոֆեսոր Քոլֆիլդը իր հետազոտությամբ հիշեցնում է, թե որքան թանկ է մեր ուշադրությունը: Մեդիագրագիտության պակասը մեծ խնդրի միայն մի մասն է, որը սրում են անբարեխիղճ քաղաքական գործիչներն ու լրատվամիջոցները, սոցիալական հարթակները: Չորս քայլը կօգնի գոնե դիմակայել այս համակարգին: Ավելին. կփրկի ուշադրությունը, որը կարելի է հատկացնել միայն անհրաժեշտ թեմաների ուսումնասիրման ընթացքում:

Բացի տեղեկատվական հիգիենայից, ժամանակն է մտածել «ինֆո-բնապահպանության» մասին՝ աղտոտված տեղեկատվական միջավայրից հրաժարվելու փոխարեն օգնելով այն մաքրել, առնվազն, հնարավորինս շատ վստահելի տեղեկատվություն տեղադրել և չլիսվել կասկածելի բովանդակությամբ հրապարակումներով, այսպիսով նվազեցնելով սեփական «ապատեղեկատվական հետքը»:

Այսօր Հայաստանում տեղեկատվական լանդշաֆտը վերածվել է մարտադաշտի, որը լայնածավալ, գլոբալ ազդեցությամբ ավելի վտանգավոր է դարձել: Կեղծ լուրերն ու ապատեղեկատվությունը այժմ վտանգում են ոչ միայն հանրային վստահությունը, այլև սպառնալիք են գիտելիքների

⁸ Charlie Warzel. *Don't Go Down the Rabbit Hole Critical thinking, as we're taught to do it, isn't helping in the fight against misinformation. Feb. 18, 2021.*

ձեռքբերման համար: Ու թեև համացանցի օգտագործումը զգալիորեն հեշտացրել է գիտելիքների հասանելիությունը, բացել տեղեկատվության, կրթական ռեսուրսների առատության դուռը, ավանդական դասարանային միջավայրից դուրս բերել սովորելու հեռանկարներն ու ավելացրել հնարավորությունները, այնուամենայնիվ աղտոտված տեղեկատվական լանդշաֆտը բավականին լուրջ ռիսկ է նախևառաջ գիտելիքի համար: Իսկ տեղեկատվական հիգիենայի պահպանումը կարող է կանխել կեղծ տեղեկատվության հասցնելիք վտանգը:

Անհրաժեշտ է հետևել մի քանի պարզ կանոնի, որոնք կօգնեն սթափ պահել միտքը և պահպանել հոգեկան առողջությունը.

1. Տեղեկատվական սպառման անհատական մշակույթի զարգացում

Շուրջօրյա լրահոսը թերթերը մեզ դարձնում է ավելի անհանգիստ և հակված կեղծիքներին հավատալու: Պետք է ընտրել միայն մի քանի ստուգված աղբյուր: Մեր օրերում ռեսուրսների մեծ մասը կրկնօրինակում է տեղեկատվությունը, այնպես որ մի՛ վախեցեք բաց թողնել որևէ կարևոր բան:

Անհրաժեշտ է հստակորեն սահմանել այն ժամանակահատվածը, որի ընթացքում կարող եք դիտել լուրերը: Դիտեք լրատվական հաղորդումներ, օրինակ, միայն երեկոյան: Դա թույլ կտա հոգեբանորեն հանգստանալ և զբաղվել այլ գործերով:

2. Տեղեկատվության հանրաձանաչ աղբյուրների վերլուծություն

Լրատվական աղբյուրների մանրակրկիտ ընտրությունը կարևոր գործոն է նաև կեղծ տեղեկատվությունից պաշտպանվելու համար: Ամենահուսալի ռեսուրսներն են՝

ա. պաշտոնական էջերը. նախարարությունների, կազմակերպությունների կայքերը, նրանց սոցիալական էջերը: Նման աղբյուրների տեղեկատվությունը սովորաբար փոխանցվում է անմիջապես պետական պաշտոնյաներից, ուստի այն պաշտպանված է կեղծիքներից և աղավաղումներից:

բ. զանգվածային լրատվամիջոցները. ներկայումս բազմաթիվ վարկանիշային լրատվական կայքեր, հեռուստաալիքներ լսարանին առաջարկում են նորություններ: Նման ռեսուրսներում կեղծ հրապարակումը նվազագույնի է հասցված:

գ. սոցիալական ցանցերը. սրանք նորություններն արագ իմանալու հարմար միջոց են, եթե հետևենք իշխանությունների պաշտոնական էջերին և վերը նշված վարկանիշային լրատվամիջոցներին:

Այնուամենայնիվ, պետք է զգուշանալ տարբեր խմբերից, բլոգերների հրապարակումներից և «բազմոցի» փորձագետներից, քանի որ նրանցից

ստացված տեղեկատվությունը միշտ չէ, որ ստուգված է, կամ նույնիսկ աղավաղվում է հեղինակի սուբյեկտիվ ընկալմամբ:

3. Տեղեկությունների ստուգում

Քննադատական մոտեցումն այսօր շատ կարևոր է. պետք չէ վստահել այն ամենին, ինչ լսել եք կամ կարդացել համացանցում: Անպայման ստուգեք, պաշտոնական աղբյուրներում փնտրեք փաստեր: Կեղծ, մանիպուլյացիոն լուրերը հաճախ հիմնված են հնացած կադրերի և պատմությունների վրա, չկա հստակ տեղեկատվություն իրադարձության վայրի և ժամի մասին: Կարևոր է ուշադիր ուսումնասիրել նման լուրերում նշված իրադարձությունների և տարեթվերի ժամանակագրությունը:

4. Ուշադրություն տեղեկատվության գունավորմանը

Հույզերի վրա «խաղալը» արդյունավետ զենք է, քանի որ հույզերի և զգացմունքների շնորհիվ մենք կարող ենք ոչ այնքան քննադատաբար ընկալել այս կամ այն լուրերը: Զգացմունքային երանգավորված հաղորդագրությունը շատ ավելի հեշտ է տարածվում զանգվածների մեջ: Մի՛ մոռացեք. չափազանց զգացմունքային կերպով ներկայացված տեղեկատվությունը կարող է լինել մանիպուլյացիա:

5. Չստուգված տեղեկատվության փոխանակման պատասխանատվության զարգացում

Ֆեյսբուքում կամ որևէ այլ սոցիալական մեդիայում հաղորդագրություն վերահրապարակելուց կամ կիսվելուց առաջ վստահ եղեք, որ որևէ մեկին չեք վնասում և տարածում եք միայն պաշտոնական աղբյուրներից ստացված ճշմարտությունը:

Պետք է հիշել. որպեսզի մաքուր պահենք տեղեկատվական լանդշաֆտը, անհրաժեշտ է սառը միտք ունենալ և չորվել տարբեր մանիպուլյացիաների, որոնք միայն բարդացնում են մեր կյանքը: Այսպիսով, պետք է մաքուր պահել մեր մտքերը և ամուրի՝ հոգեկան առողջությունը, որպեսզի կարողանանք նպաստել հանրային հոգեկան առողջության պահպանմանը⁹:

Այս մեթոդները կօգնեն նաև Հայաստանում մեզ պաշտպանվել «տեղեկատվական աղմուկից», գիտակցաբար կառուցել մեր տեղեկատվական միջավայրը:

Չափազանց կարևոր է իմանալ տեղեկատվության հետ աշխատելու հիմնական մոտեցումներ: Դրանք են.

1) Համակարգային, երբ սովորում ենք տեղեկատվությունը սպառելիս վերամշակել:

⁹ Kira Sorokina, 14 –ը ապրիլի 2022:

Այս մոտեցման պարագայում տեղի է ունենում տեղեկատվության նկատմամբ վերաբերմունքի ձևավորում. տեղեկատվություն փնտրում ենք որոշակի նպատակի համար և դրան հատկացնում որոշակի ժամանակ, ոչ թե տեղեկատվություն ենք ուղղակի սպառում: Պետք է հետևել որոշ կանոնների. ավելի շատ տեղեկատվություն «մեծ էկրանից», քան սմարթֆոնից, լուրեր օրը կամ շաբաթը մեկ անգամ, տեղեկատվության հետաձգված սպառում: Անհրաժեշտ է սահմանափակել տեղեկատվական միջավայրի հետ շփման ժամանակը: Այսպիսով, մեր ներսում ձևավորում ենք տեղեկատվության սպառման մշակույթ:

2) Ծրագրայի, երբ տեղեկատվական միջավայրն այնպես ենք կառուցում, որ ստանանք ավելի շատ ճշգրիտ տեղեկատվություն և ավելի քիչ «աղբ»:

Ծրագրային մոտեցման դեպքում աշխատանքն իրականացվում է տեղեկատվության աղբյուրների հետ. Տեղեկատվական հոսքի ստեղծում՝ բաժանորդագրությունների գտում, գովազդի արգելափակում, տեղեկատվական հաշիվների կարգավորում (փոստ, պրոֆիլներ սոցիալական ցանցերում), գաղտնիության ապահովում: Անհրաժեշտ է օգտագործել հարմար հավելվածներ ուշացած ընթերցման, էջանիշներ ստեղծելու համար: Տեղեկատվության իսկության ստուգում (ինֆորմացիա հեղինակի մասին, ինտերնետային ռեսուրս, լուսանկարներ):

3) Կետային, երբ նպատակաուղղված վերլուծում ենք տեղեկատվությունը, որ հաստատենք կամ հերքենք մեր կամ այլ մարդկանց համոզմունքները¹⁰:

Եզրակացություն

Այսպիսով, հետևելով հոգվածում ներառված պարզ կանխարգելիչ միջոցառումներին, հնարավոր է տեղեկատվական միջավայրը որոշակիորեն մաքրել՝ բնական ընտրության ճանապարհով մրցակցությունից դուրս թողնելով անորակ բովանդակություն ստեղծող, ապատեղեկատվություն կամ կեղծ լուրեր տարածող լրատվամիջոցներին: Դրանով իսկ նպաստել հոգեբանորեն առողջ լրատվամիջոցների շնորհիվ տեղեկատվական հասարակության բարոյահոգեբանական վիճակի բարելավմանը: Տեղեկատվական հասարակության զարգացումը ներառում է նաև տեղեկատվական հիգիենայի ձևավորում՝ որպես մարդու առողջության վրա մեծ քանակությամբ տեղեկատվության բացասական ազդեցության կանխարգելում: Հետևաբար, անհրաժեշտ ենք համարում՝

1. Հայաստանում տեղեկատվական հիգիենան դիտարկել որպես նոր ուղղություն և մշակել տարբեր տեսակի տեղեկատվական հոսքերի ազդեցության մոնիտորինգի համակարգ,

¹⁰ Денисов Е.И., 2014.

2. ստեղծել դրա բացասական ազդեցությունը կանխելու միջոցներ,
3. այդ համատեքստում, տեղեկատվական հիգիենան դիտարկել որպես միջդիսցիպլինար գիտություն հիգիենայի, ֆիզիոլոգիայի, հոգեբանության, համակարգչային գիտության, կենսաբանության և այլ գիտությունների խաչմերուկում: Այն իրավունք ունի զարգացման միտում դրսևորել ինչպես գիտության, այնպես էլ գիտելիքի համակարգի ներդրման ոլորտում:
4. Կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է «Տեղեկատվական հիգիենա» կրթական ծրագիրը, որպես առանձին դիսցիպլին, ներդնել միջին դպրոցում:

Диана Маркосян

**Информационная гигиена как императив новой
образовательной дисциплины.**

Заклучение

Ключевые слова и выражения: информационная гигиена, медиаграмотность, информационный мусор, стрессовое психическое состояние, информационная устойчивость, дезинформация, информационный ландшафт, медиаконтент, информационный шум.

Поддержание информационной гигиены чрезвычайно важно сегодня: здоровое общество должно иметь устойчивое душевное состояние, а общественными настроениями, как известно, управляет медиа. И именно этим объясняется настоятельное требование иметь психологически здоровое журналистское поле. Здоровому обществу нужны психологически здоровые средства массовой информации.

Для прогресса, научно-технических достижений и успеха необходима спокойная, стабильная, внушающая доверие среда, где можно творить, созидать, создавать. А любое стрессовое событие, чрезвычайная ситуация или, тем более, военное положение и боевые действия – это препятствующая развитию, разрушительная, деструктивная почва, на которой благодатно развиваются разочарование, фрустрация, апатия и безысходность, что приводит к нетрудоспособности.

Эксперты различных областей считают, что после обретения независимости Армения не в состоянии выпрямить спину и обеспечить необходимые темпы развития науки, культуры и техники, так как борется с последствиями различных природных и техногенных, военных и политических катастроф, что разрушает все творческие силы и ослабляет стремления индивидумов. В таких условиях нельзя ожидать положительного результата.

Автор попыталась найти способы борьбы с «информационным мусором» и предложила некоторые шаги для поддержания чистоты информационного ландшафта.

Information hygiene as an imperative of new academic discipline.

Conclusion

Key words and expressions: Information hygiene, media literacy, information garbage, stressful mental state, information resistance, misinformation, information landscape, media content, noisy data.

Observation of information hygiene practices is highly important today; a healthy society should have a stable mental state, but as we know social media shapes and manages public moods and opinions. This is where the presence of a psychologically healthy media industry becomes an imperative. A healthy society needs a psychologically healthy media.

To have progress, scientific and technical achievements and success, a stable and confidence-inspiring environment is a must, where one can work and create. Whereas any stressful incident or event, emergency situation, and, above all, martial law and military operation is a development-preventing, destructive soil, where frustration, apathy and hopelessness develop well, leading to incapacity.

Experts in various fields believe that ever since Armenia gained independence the country has been unable to straighten up and ensure the necessary pace for development of science, culture and technology, as it has been struggling with the consequences of various natural and man-made, military and political disasters, which affect and disintegrate all creative forces and crush the aspirations of individuals. In these conditions, it is impossible to expect any positive result.

The author has tried to find ways to fight "information garbage" and suggests some steps to keep the information landscape clean.

Օգտագործված գրականություն

1. Դ. Մարկոսյան, Արտակարգ իրավիճակներում աշխատող լրագրողի սոցիալ-հոգեբանական պատրաստվածության հիմնախնդիրը: Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ: Ե., 2022թ. «Հայպետհրատ», 176 էջ: ISBN 978-9939-887-24-1
2. <https://newslit.org/educators/sift/the-sift-practicing-information-hygiene-coronavirus-misinformation-covid-19-journalism/> *The Sift*, News Literacy Project, 16 Mar. 2020.
3. “[Novel Coronavirus\(2019-nCoV\): Situation Report – 13.](#)” *World Health Organization*, 2 Feb. 2020.
4. Педченко Д.В. ИНФОРМАЦИОННАЯ ГИГИЕНА // Интернаука: электрон. научн. журн. 2022. № 1(224). URL:

<https://internauka.org/journal/science/internauka/224>.

DOI:10.32743/26870142.2022.1.224.327255

5. Proceedings of the Workshop, November 4, 2019 Hong Kong

6. Lateral Reading: Reading Less and Learning More When Evaluating Digital Information

Stanford History Education Group Working Paper No. 2017-A1

56 Pages Posted: 9 Oct 2017

7. Project: 2019-3-RO01-KA205-078053 <https://trainingclub.eu/digcit/> 2 Strategic partnership to develop open educational resources for teaching digital citizenship 2019-3-RO01-KA205-078053 DIGCIT D9 – Digital Citizenship “Media and Information Literacy” Course Media and Information Literacy Course-

8. Carballo, R. (2018). Legal, Ethical, and Societal Issues in Media and Information Literacy. <https://bamil786447613.wordpress.com/2018/10/01/legal-ethical-and-societal-issues-in-media-and-information-literacy/>

9. Бакланов И.С., Яценко А.Л. Роль социальных сетей в процессах глобализации // Личность. Культура. Общество. 2010. Т. XII. №4 (59-60). С. 309-315.

10. Ефимова Г.З., Зюбан Е.В. Социальные сети как элемент социальноэкономического развития постиндустриального общества // Интернет-журнал «Науковедение» Том 7, №6 (2015) <http://naukovedenie.ru/PDF/118EVN615.pdf> (доступ свободный). Загл. с экрана. Яз. рус., англ. DOI: 10.15862/118EVN615.

11. <https://newochem.io/kak-otsenit-info/> Эвелина Пак, Андрей Зубов, Анастасия Железнякова “4 простых шага для оценки информации: новая цифровая грамотность.”

12. <https://www.nytimes.com/2021/02/18/opinion/fake-news-media-attention.html>

Charlie Warzel. *Don't Go Down the Rabbit Hole Critical thinking, as we're taught to do it, isn't helping in the fight against misinformation. Feb. 18, 2021.* Opinion Today newsletter.

13. <https://lanet.click/en/informatsiina-hihiiena-pid-chas-viiny/> 14 April, 2022 Kira Sorokina, <https://lanet.click/en/informatsiina-hihiiena-pid-chas-viiny/>

14. Денисов Е.И. Информационная гигиена и регулирование информации для уязвимых групп населения <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-gigiena-i-regulirovanie-informatsii-dlya-uyazvimyh-grupp-naseleniya/viewer>

15. Кучма В.Р. Гигиеническая оценка информатизации обучения и воспитания

16. Савкина Т.О. Интернет и психическое здоровье подростков

<https://www.internauka.org/journal/science/internauka/224/327255>, Научный журнал «Интернаука» № 1(224)

17 . ИНФОРМАЦИОННАЯ ГИГИЕНА- Автор: [Педченко Дмитрий Васильевич](#), «Интернаука» № 1(224) Рубрика журнала: Информационные технологии

DOI статьи: 10.32743/26870142.2022.1.224.327255

18. <https://pressbooks.pub/introtocollegeresearch/chapter/info-hygiene-environmentalism/>

Caulfield, Mike. [“Info-Environmentalism: An Introduction.”](#) *EDUCAUSE Review*, vol. 52, no. 6, Nov/Dec. 2017. Licensed under [CC BY 4.0](#)

Խմբագրություն է ուղարկվել 14.07.2023թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 02.08.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

MELANYA ASTVATSATRYAN

Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan

Doctor of Pedagogy, Professor

GOHAR AMALYAN

Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan

Chair of Romance and Germanic Languages and

Their Teaching Methods, Applicant

amalyangohar@gmail.com

**INTENSIFYING GRAMMAR TEACHING AS A BASIC COMPONENT OF
COMMUNICATIVE LANGUAGE COMPETENCE**

Abstract

In the era of global computerization, changes are taking place in the whole educational system, including language teaching as well as English grammar.

Traditional grammar is the whole system and structure of a language in general, usually taken as consisting of syntax and morphology and sometimes also phonology and semantics. However, mastering grammar causes many difficulties, which are compounded by grammatical rules and a vast expanse of exceptions. The tendency of students' negative attitude to grammar is increasing, which negatively affects their communicative competence. In addition, the most difficult stage in the formation of grammatical skill is the stage of its application in speech activity.

Analyzing the complexity of grammar learning and its impact on communicative abilities, the authors give priority arising difficulties, the role of speech patterns in communication drawing learners' attention to their specific functions that is grammatical accuracy, structure, meaning, functions, and realization of communicative intentions.

Key words and expressions: grammar, grammatical model, grammatical accuracy, communicative language competence, language activity, speech pattern.

Introduction

At present, great importance is attached to global computerisation, which allows intensifying the mental development of students. Along with the development of foreign language communicative competence is the development of information competence, which allows students not only to retrieve the

necessary material from the Internet but also to create and share information resource and exchange them¹.

In today's increasingly interconnected world, the ability to effectively communicate in English has become a crucial skill for individuals across various personal, professional, and academic domains. In recent years, there has been a shift in language education paradigms, with a greater emphasis on communicative language teaching. Grammar provides the structural framework that allows individuals to convey their ideas accurately, precisely, and coherently². It enables learners to understand the relationships between words, construct grammatically correct sentences, and express themselves in a manner that is comprehensible to others. Without a solid understanding of grammar, learners may struggle with coherence, clarity, and the ability to convey their intended messages accurately. Intensifying English grammar teaching involves incorporating explicit instruction, practice, and feedback to develop learners' grammatical knowledge and skills. By highlighting the rules and structures of the English language, educators can empower students to express themselves with confidence and accuracy. Grammar teaching also aids learners in comprehending more complex texts, deciphering nuances, and developing critical thinking skills. Moreover, a strong foundation in grammar equips learners with the tools to adapt their language use in different contexts and registers.

Communicative Language Competence

The ability to employ grammar appropriately and flexibly enhances overall language proficiency and contributes to the development of communicative competence. Whenever the learner acquires the skills of the language and manages to use them effectively and appropriately according to the context in which a learner is involved, we can say that she/he achieves the required level of the communicative competence³.

Foreign language communicative language competence is one of the most important components of modern specialists' professional development. The communicative language competence asserts that knowledge of a language not only lies in knowing the grammatical forms of that language, but also of knowing

¹ К. Л. П. В. Сысоев, М. Н. Евстигнеев. (2010). Методика обучения иностранному языку с использованием новых информационно-коммуникационных технологий. М., ГЛОССА ПРЕСС, Ростов на Дону, 2010. с. 182.

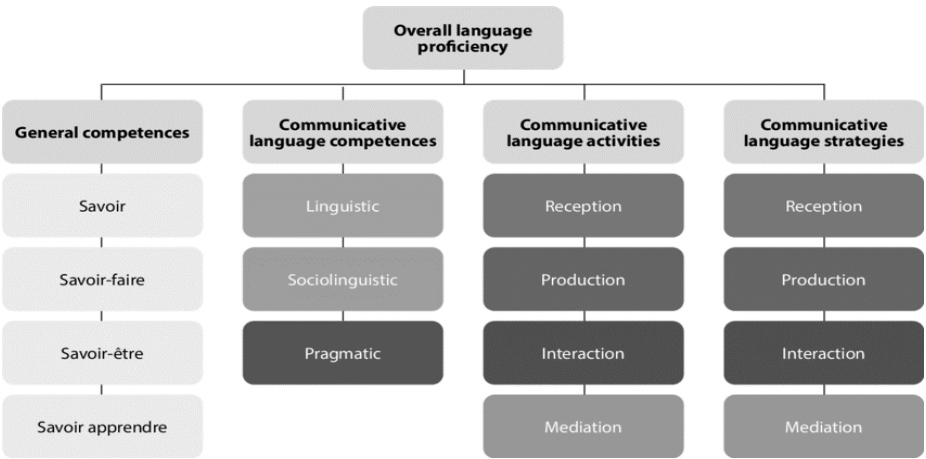
² Savage, G. Bitterlin, and D. Price. (2010). Grammar matters: teaching grammar in adult ESL programs. Cambridge: Cambridge University Press. p. 22.

³ Council of Europe. (2018). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment - Companion Volume. Council of Europe Publishing.

how to use them appropriately in different communication contexts⁴. The formation and development of communicative language competence of students in learning a foreign language is a long and complex process. It involves the realization of competences aimed at the formation and improvement of not one type of communicative skills, but communicative competence in general, i.e. for the development of speaking, listening, reading and writing activities. Teaching grammar is directly related to the speech situations through so called speech patterns aimed at the development of communicative skills⁵.

Methodological Aspect of Teaching Grammar

Teaching and learning Grammar is of great importance in the field of language education and methodology. It serves as a basis for developing effective communication skills and interaction. However, its effectiveness is greatly enhanced when combined with various types of speech activities, including perception, reception, reproduction, interaction, and mediation. Grammar is not only making up correct sentences. It also presupposes impulsive participation in communicative activities in authentic contexts and real-life situations. Language teachers want their learners to practice the given language by using communicative grammar and develop necessary interactive skills.

⁴ Nassaji, H., & Fotos, S. (2011). Teaching Grammar in Second Language Classrooms: Integrating Form-Focused Instruction in Communicative Context. New York: Routledge. p. 17.

⁵ I.L. Bim. Schritte 1. Lehrerbeiheft. Proswestschenie., М. П.В.Сысоев, М.Н. Евстигнеев. (2001). cc. 23-24.

Developing Basic Conversation Skills through Speech Patterns

There is no doubt that the development of language activities (oral and written speech) proceed basic through so called speech patterns. Speech patterns are the structural semantic units that exist for the basic types of sentences in a language. They describe the grammatical structure of simple sentences, which consist of obligatory elements. The speech pattern types are characterised by different combinations of some functional constituents, namely subject, verb, direct object, indirect object and as well as by basic vocabulary⁶.

The following designations are used for speech patterns (SP) in methodological literature:

- language pattern
- speech pattern
- language model

Speech pattern - an initial speech unit, which is a UNIT of

- 1) a sentence (a regular sequence (a regular sequence in the arrangement of its members)
- 2) morphological form of the elements of this structure
- 3) rhythmic and intonational organization, determined by its communicative function and context
- 4) determined by the type of sentence

Thus, speech patterns are the structural frameworks that exist for the basic types of sentences in a language. They describe the grammatical structure of simple sentences that consist of the obligatory sentence elements⁷.

The linguistic model (e.g., S + V +O - subject, verb (predicate) speech patterns represent nothing but a communicative and situational realisation of the linguistic model in a particular situation of communication (S+ V+ O).

Using the modeling method of the structural-functional approach speech patterns are for

- naming an object, a quality, an action
- indication of action, location, possession of something
- indication of subject and local direction
- expression of desire for duty etc.

⁶ С.Ф.Шатилов. (2002). Методика обучения немецкому языку в средней школе. 2-е издание, Просвещение Л., сс. 36-37.

⁷ Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen. Begleitban., Ernst Klett Sprachen, Stuttgart, 2020, S. 156.

It is possible to present the main types of simple sentences in a predictable form and make them the subject of sequential learning, thus creating an initial grammatical basis that ensures the formation of the language system in the learners' minds.

In order to strengthen the communicative focus within each of the highlighted types communicative variants (A, B, C, D, E) are distinguished, which ensures that each one is launched into elementary dialogic speech:

A - assertion

B - interrogation (question. motion without question word).

C - rebuttal/refutation (negative sentence)

D - request for information (question sentence with question word)

E - urge/request (imperative sentence)

Below are specific examples of speech patterns that express different reactions to replicated stimulus *"I've just bought a yellow blouse"*

R1 I think, you'll look nice in it. (Statement/assertion)

R2 How much did you pay for it? (Question/request)

R3 I'd like to have a look at it (Wish)

R4. Could you show it to me, please. (Request)

R5. How nice! (Exclamation)

The sentence patterns with their variants (R1-R5) selected on the basis of the structural-functional and communicative approach and with the help of the modelling method form the basis for the formation of lexical-grammatical knowledge, skills and abilities. They allow to master communicative intentions of speech in its unity with phonetics and lexis (mastering intonation and lexical meaning).

In fact, speech patterns fulfill a dual function: on the one hand, the presentation of grammatical structure within a sentence, and on the other hand, an indirect link to the realisation of communicative intention in a mini-context.

Grammatical accuracy

This scale concerns both the user/learner's ability to recall "prefabricated" expressions correctly and the capacity to focus on grammatical forms while articulating thought. This is difficult because, when formulating thoughts or performing more demanding tasks, the user/learner has to devote the majority of their mental processing capacity to fulfilling the task. In addition, research in English, French and German suggests that inaccuracy increases at around B1 as the learner is beginning to use language more independently and creatively.

Thus, grammatical accuracy refers to the ability to use acquired phrases correctly, focusing on grammatical forms.

Concluding from the scale key concepts involve the following area of relevant criteria:

- specific repertoire (A1 to B1);
- prominence of mistakes (B1 to B2);
- degree of control (B2 to C2).

	Grammatical accuracy
C2	Maintains consistent grammatical control of complex language, even while attention is otherwise engaged (e.g. in forward planning, in monitoring others' reactions).
C1	Consistently maintains a high degree of grammatical accuracy; errors are rare and difficult to spot.
B2	Good grammatical control; occasional "slips" or non-systematic errors and minor flaws in sentence structure may still occur, but they are rare and can often be corrected in retrospect. Shows a relatively high degree of grammatical control. Does not make mistakes which lead to misunderstanding. Has a good command of simple language structures and some complex grammatical forms, although they tend to use complex structures rigidly with some inaccuracy.
B1	Communicates with reasonable accuracy in familiar contexts; generally good control, though with noticeable mother-tongue influence. Errors occur, but it is clear what they are trying to express. Uses reasonably accurately a repertoire of frequently used "routines" and patterns associated with more predictable situations.
A2	Uses some simple structures correctly, but still systematically makes basic mistakes; nevertheless, it is usually clear what they are trying to say.
A1	Shows only limited control of a few simple grammatical structures and sentence patterns in a learnt repertoire.
Pre-A1	Can employ very simple principles of word/sign order in short statements.

For students with Internet access, i.e. cell phones or other devices there are numerous possibilities for productive, communicative practice. Students can record themselves producing the target language either with another classmate or on their own. For instance, students can create interview questions that revolve around the specific grammar point they are learning and conduct interviews with a partner.

Grammar teaching via the implementation of communication makes the learning process productive. Communicative Language Teaching (CLT) activities commonly take the form of pair and group work requiring cooperation between learners, fluency-based activities that encourage learners to develop their confidence, role-plays in which students practice and develop language functions.

In order to achieve proficiency in the target language, teachers play a vital role in guiding learners on how to apply language forms and structures while performing various tasks, engaging in spoken conversations, and composing written texts.

By providing appropriate instruction and support, teachers assist learners in effectively using the language in practical and meaningful ways. In the curriculum for institutions of secondary education in foreign languages, communicative competence is defined as possession of a set of speech, language, socio-cultural norms of the language being studied, as well as compensatory and educational-cognitive skills that allow graduates of institutions of general secondary education to carry out intercultural communication and solve the communicative, educational, cognitive and other tasks facing them.

Grammar is not an end in itself, it is one of the most important means of language acquisition, an integral component of all types of speech activity. However, everywhere knowledge of it is the most obligatory foundation, without which understanding of the text, possession of live conversational speech is unthinkable.

Designing activities integrating grammar with other communicative components that fits the needs of learners is not easy. Due to different language needs of the learners, there is no clear-cut criteria for designing and developing the best classroom activities for Communicative language teaching classrooms. Providing teachers with three activity concepts that can be tailored for grammar teaching in communicative language teaching classrooms is essential. These concepts include: 1) information-gap tasks, 2) role-play activities, and 3) problem-solving tasks. Information-gap tasks involve learners being in need of specific information, which promotes extended speaking practice, authentic communication, and the development of sub-skills like clarifying meaning and rephrasing. By incorporating these activities, teachers can create engaging and interactive learning experiences that foster effective grammar instruction.

For the sake of clarity, the strategy of the information gap activity is an example.

Information gap is one of the prerequisites for the development of grammatical competence and communicative abilities.

Information gap activities are useful for various reasons. This activity is aimed at engaging learners' in the search for the required information, which in turn promotes the development of grammatical competence and communicative abilities. Typical types of information gap activities one might find include; describing and draw, listening, split dictations and jigsaw readings. Due to the learners' variety of needs, teaching grammar is considered to be a challenging task for the language teachers. The teachers should not only equip with knowledge of grammar but also strategies to analyze what grammar is necessary for their learners. Therefore, the teachers should understand natures of their learners, the contexts they live in, and their expectations from language learning. When the

knowledge of grammar meets those learners' needs, it will eventually help enhance learners' interests in language learning.

Conclusion

The holistic view about the communicative language teaching is the teaching method that focuses on communication rather than discrete language skill. Grammar should be taught at classrooms by integrating to other skills based on learners' communicative needs and their social contexts. In addition, teachers should not merely focus on forms but also focus on meaning and function of each form used in different occasions. Thus, to reinforce learners' communicative abilities, teachers should learn and seek the ways to integrate grammar with other linguistic phenomena through appropriate tasks and activities.

In order to stimulate the formation of students' communicative competence in teaching the grammar of a language, it is necessary to use a set of special methodological techniques that contribute to immersion of students in a foreign language environment and the simultaneous use of the former learned structures. The holistic view of communicative language teaching emphasizes the importance of prioritizing communication over isolated language habits and skills. In line with this approach, integrating grammar instruction into classrooms should be guided by learners' communicative needs and social contexts. Teachers must move beyond a narrow focus on grammatical forms emphasizing the meaning and function of each form for various purposes. To enhance learners' communicative abilities, teachers should actively seek ways to integrate grammar with other linguistic phenomena through engaging tasks, motivated activities, and available Internet resources.

By providing opportunities for practical application and authentic language use, students can develop a deeper understanding of grammatical competence and its role in effective communication.

By emphasizing the practical application of grammar and employing effective teaching techniques, educators can foster students' ability to effectively communicate in English, ensuring their success in an increasingly interconnected global society.

Մելանյա Աստվածատրյան, Գոհար Ամալյան
Քերականության ուսուցման օպտիմալացումը որպես հաղորդակցական
լեզվական կոմպետենցիայի հիմնարար բաղադրիչ
Ամփոփում

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. քերականություն, քերականական մոդել, քերականական ճշտություն, հաղորդակցական լեզվական կոմպետենցիա, խոսքային գործունեություն, խոսքային նմուշ:

Համաշխարհային համակարգչայնացման դարաշրջանում փոփոխություններ են տեղի ունենում ողջ կրթական համակարգում, այդ թվում՝ անգլերենի քերականության մեջ: Ավանդական քերականությունը ընդհանրապես լեզվի ամբողջ համակարգն ու կառուցվածքն է և օտար լեզվի ուսուցումը հիմնականում գնահատվում է ըստ լեզվի քերականության ճշգրիտ օգտագործմամբ: Սակայն քերականության յուրացումը բազմաթիվ դժվարություններ է առաջացնում, որոնց գումարվում են քերականական ձևայինները, կանոնները, ներմուծման մեթոդները և խոսքային գործունեության մեջ քերականության կիրառումը: Ներկայումս նկատելի է ուսանողների՝ քերականության նկատմամբ բացասական վերաբերմունքի միտում, որը բացասաբար է անդրադառնում նրանց հաղորդակցական կարողունակության ձևավորման վրա:

Ուսումնասիրելով բանավոր հաղորդակցման համար քերականության ուսուցման կարևորությունը և դրա հետ կապված առանձնահատկությունները՝ ընդգծում ենք քերականական մոդելների և խոսքային նմուշների ընտրության անհրաժեշտությունը, որոնք ընգրկում են ոչ միայն նախադասության կառուցվածքային ճշգրտությունը, այլև խոսքային նմուշների հաղորդակցական-գործառական կողմերը և դրական ազդեցություն ունեն քերականական երևույթների յուրացման և հաղորդակցական լեզվական կարողունակության զարգացման համար:

Меланья Аствацатрян, Гоар Амалян
Интенсификация обучения грамматики как фундаментального компонента
коммуникативной языковой компетенции

Заключение

Ключевые слова и выражения: грамматика, грамматическая модель, грамматическая правильность, коммуникативная языковая компетенция, речевая деятельность, речевой образец.

В эпоху глобальной компьютеризации происходят изменения во всей системе образования, в том числе и в области грамматики английского языка.

Традиционная грамматика – это вся система грамматических моделей и структуры языка в целом, при этом степень овладения иностранным языком традиционно оценивается в результате правильного использования языка. Однако усвоение и закрепление грамматических явлений сопряжено с многочисленными трудностями, в частности, целенаправленным использованием языкового материала в речевой деятельности. В настоящее время ощущается тенденция негативного отношения учащихся к обучению грамматике, что оказывает отрицательное воздействие на процесс формирования коммуникативных способностей обучающихся.

Изучая значение грамматики для развития коммуникативной компетенции и связанные с этим особенности, авторы подчеркивают необходимость отбора грамматических моделей и речевых образцов, охватывающих все основные аспекты языковой компетенции и, что самое главное, отражающих одновременно не только структурную организацию предложения, но и коммуникативно-функциональную направленность речевых произведений.

Учет вышеназванных факторов весьма важен для отбора речевых образцов а также дальнейшей разработки методической типологии, что окажет положительное влияние как на процесс овладения грамматическими явлениями, так и развитием речевой деятельности и коммуникативных способностей обучающихся.

References

1. П.В.Сысоев, М.Н. Евстигнеев. (2010). Методика обучения иностранному языку с использованием новых информационно-коммуникационных технологий. М., ГЛОССА ПРЕСС, Ростов на Дону, с. 182.
2. K. L. Savage, G. Bitterlin, and D. Price. (2010). Grammar matters: teaching grammar in adult ESL programs. Cambridge: Cambridge University Press. p. 22.
3. Council of Europe. (2018). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment - Companion Volume. Council of Europe Publishing.
4. Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen. Begleitban. Ernst Klett Sprachen, Stuttgart, 2020, 200, S. 13-14.
5. Nassaji, H., & Fotos, S. (2011). Teaching Grammar in Second Language Classrooms: Integrating Form-Focused Instruction in Communicative Context. New York: Routledge. p. 17.

6. I.L. Bim. Schritte 1. Lehrerbeiheft. Prosweetschenie., М. П.В.Сысоев, М.Н. Евстигнеев. (2001). сс. 23-24.
7. С.Ф. Шатилов. (2002). Методика обучения немецкому языку в средней школе. 2-е издание, Просвещение Л.: 295, сс. 36-37.

Խմբագրություն է ուղարկվել 06.06.2023թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 25.06.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

ԲԱՆԱՎՈՐ ԽՈՍՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Ամփոփում

Մարդու հոգևոր ներաշխարհին արտացոլվում է ոչ միայն նրա հասարակական գործունեությամբ, այլ նաև նրա խոսքի լեզվական վարքագծով: Մարդու խոսքը, բառապաշարը նրա մտավոր կարողության արտացոլանքն են և արտահայտում են նրա դաստիարակությունը, կրթությունը, մտավոր զարգացումը, բնավորության գծերը, հատկանիշները, բարոյականային որակները: Այսօր դպրոցահասակ աշակերտների, ուսանողների, նույնիսկ բուհն ավարտող շրջանավարտների առօրյա խոսքը մեծ մասամբ չի համապատասխանում գեղեցիկ խոսքի հատկանիշներին, և այդ բացը պետք է լրացվի դպրոցում՝ ընդգրկելով դպրոցի ողջ կոլեկտիվին: Կրթվածությունը՝ որպես գիտելիքների, հմտությունների և ընդունակությունների ամբողջություն, սովորողի հոգևոր և մտավոր անձնային որակների ձևավորման կարևոր միջոց է, և այն պետք է դառնա դպրոցական կրթության անկյունաքարը: Ուսուցչական անձնակազմի խնդիրն է ձևավորել անընդհատ ինքնաճանաչման և ինքնակատարելագործման ձգտող սաների: Նրանց պետք է կանգնեցնել մշտական ինքնավերլուծության, ինքնաշտկման և ինքնակատարելագործման ճանապարհին՝ ձևավորելով սկզբունքային, զգացմունքային և համամարդկային արժեքներով օժտված անհատներ: Աշակերտի հոգևոր հետաքրքրությունների զարգացմանը զուգընթաց, համամարդկային արժեքներին, հարուստ մշակույթին, արվեստի գործերին ծանոթանալուն զուգահեռ՝ ուսուցիչը պետք է զարգացնի նաև աշակերտի խոսքն ու հաղորդակցական կարողությունը, քանի որ անհատի բարոյական զարգացումը սերտորեն կապված է ժողովրդի հոգևոր արժեքների՝ լեզվի, գրականության, պատմության, մշակույթի յուրացման հետ:

Խոսքի զարգացածության աստիճանը ինտելեկտուալ մակարդակի ցուցանիշ է, ցուցանիշ, թե ինչպես է մարդն ընկալում, հասկանում և վերլուծում արտաքին աշխարհից ստացած տեղեկատվությունը և հարմարվում դրան:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. մտավոր զարգացում, բազմակողմանի ուսուցում, անհատի բարոյական զարգացում, բարեկիրթ հաղորդակցություն, խոսքի բովանդակայնություն, հոգևոր մշակույթ:

Ներածություն

Անձի խոսքային գործունեությունը բխում է նրա բարոյական և գեղագիտական համոզմունքներից և վարքագծից: Հին հույն գիտնական Սոկրատեսն ասում էր. «Խոսիր, որպեսզի ես ճանաչեմ քեզ»: Եթե աչքերը հոգու հայելին են, ապա խոսքը մարդու հոգևոր մշակույթի արտահայտությունն է, նրա կրթվածության և մտավոր զարգացման խոսուն չափանիշը: Անցյալի փիլիսոփաներն ու պերճախոսները համոզված էին, որ ճշմարիտ պերճախոսությունը սերտորեն կապված է բանախոսի բարոյական բարձր մակարդակի հետ: Մարդու խոսելու ոճը, բառապաշարը արտահայտում են նրա մտավոր կարողությունն ու զարգացումը, դաստիարակությունը, կրթությունը, բնավորության գծերն ու հատկանիշները: Հաճախ մարդկանց վրա ավելի շատ ազդեցություն ենք թողնում ոչ թե ասելիքով, այլ խոսելաձևով, քանի որ մեզ լսողները գրեթե նույն մտքերն ունեն, պարզապես արտահայտման ձևն ու ոճն է տարբեր: Խոսքի ոճը մեզնից յուրաքանչյուրին հատուկ խոսելաձևն է մեր մտքերն ու զգացմունքներն արտահայտելու ժամանակ: Գերմանացի լեզվաբան Ֆ. Գաբելենցը գրում է, որ մարդու լեզուն ոչ միայն ինչ-որ բան է արտահայտում, այլև ներկայացնում է հենց մարդուն¹: Իսկ ամերիկացի լեզվաբան և փիլիսոփա Բ. Ուորֆը վստահ էր, որ «այս կամ այն իրավիճակում մարդիկ իրենց պահում են այնպես, ինչպես դրա մասին խոսում են: ... Բառերի գործածման նորմերը, լեզվական սովորույթները որոշում են մարդկանց վարքագիծը»²: «Մեր մասին ամեն օր դատում են մեր խոսքով: Մեր խոսքերը ցույց են տալիս մեր կրթվածությունը, խորաթափանց ունկնդրին դրանք բացահայտում են հասարակության այն խավը, որին մենք պատկանում ենք, և ցույց են տալիս մեր կրթության և կրթվածության մակարդակը»³: Սուրբ գիրքն ասում է. «Բարի մարդը իր սրտին բարի գանձէն բարութիւն կը բխեցնէ եւ չար մարդը իր սրտին չար գանձէն չարութիւն կը բխեցնէ. վասն զի բերանը սրտին աւելցուքէն կը խօսի»⁴:

Այսօր դպրոցահասակ բոլոր աշակերտների, ուսանողների, նույնիսկ բուհի շրջանավարտների առօրյա խոսքը մեծ մասամբ չի համապատասխանում գեղեցիկ խոսքի չափանիշներին: Դրա հիմնարար պատճառներից մեկն էլ ընտանիքն է, քանի որ ընտանիքում բավարար

¹ Блинов И. Я., Выразительное чтение и культура устной речи, Москва, 1946, 200 стр. :

² Worf B. L., Language, Thought and Reality, p. 148:

³ Քաննեզի Դ., Ինչպես ազդել մարդկանց վրա խոսքի միջոցով, Ա. Աղաբեկյանի թարգմանությամբ, Երևան, «Գիտանք», 2018, էջ 88:

⁴ Նոր կտակարան, Ղուկասու 6 : 45, էջ 87:

ուշադրություն չի դարձվում բարեկիրթ խոսքային հաղորդակցությանը: Այդ բացը լրացվում է դպրոցում, և ցանկալի արդյունքի կարելի է հասնել միայն հետևողական և համառ աշխատանքների շնորհիվ՝ ընդգրկելով դպրոցի աշխատակազմին: Վ.Ա. Մուխոմլինսկին իր «Սիրտը նվիրում եմ երեխաներին» գրքում գրում է, որ մարդու խոսքի մշակույթը նրա հոգևոր մշակույթի հայելին է⁵: Կրթվածությունը՝ որպես գիտելիքների, հմտությունների և ընդունակությունների ամբողջություն, սովորողի հոգևոր և մտավոր անձնային որակների ձևավորման կարևոր միջոց է, հետևաբար այն պետք է դառնա դպրոցական կրթության անկյունաքարը: «Ուսուցման բովանդակությունը ներառում է ոչ միայն ուսումնառողների գիտելիքներն ու կարողությունները, այլև նրանց ամբողջական փորձը, գաղափարների ծնունդը, հոգեֆիզիկական վիճակների կառավարումը, գործողությունների ռեֆլեքսիան, նոր փորձի ստացման եղանակները, հաղորդակցման գործընթացը և դրա ռեֆլեքսիան»⁶:

Մեթոդաբանությունը

Աշխատանքում կիրառել ենք քննական, վերլուծական, համեմատական, համադրական մեթոդներ:

Դպրոցը պետք է դառնա այն «լաբորատորիան», որտեղ առարկաների ուսումնասիրման ընթացքում «ձևավորվում է» երեխայի գիտակցությունը, ձևավորում է երեխան՝ որպես անձ, անհատ, հասարակության անդամ: Անձի ձևավորման աշխատանքները, ինչպես նաև աշակերտների հետ հաղորդակցումը պետք է լինեն անհատական: Այդ նպատակով այն կարելի է կազմակերպել տարբեր կերպ՝ էլեկտրոնային եղանակով, գրավոր կամ արտադասարանային աշխատանքների ժամանակ: Ուսումնասիրելով աշակերտների խոսքը՝ ուսուցիչը պետք է իմանա, թե որ աշակերտներն ունեն վատ բառապաշար, գոեհիկ խոսվածք, որ հարիր չէ հանրության մեջ ներկայանալի լինելուն, և ժամանակին աշխատանքներ իրականացնի այդ ուղղությամբ: Այդ նպատակով խրախուսելի են աշակերտների ընդհանուր մշակույթի բարձրացումը, բարձր արժեքամակարգի ձևավորումը: Պետք է աշակերտին բացատրել, որ մարդու միտքը կարգավորում է նրա վարքն ու գործելակերպը, իսկ մարդու միտքը պետք է լինի պայծառ, մաքուր, ինչպես իր գործերը: Կարևոր է նաև, որ սովորողների մեջ ձևավորվեն

⁵ <https://pianoforte-mag.ru/hy/citaty-iz-knigi-serdce-otdayu-detyam-citaty-iz-knigi-serdce-otdayu-detyam/>:

⁶ Պետրոսյան Հ. Հ., Մանկավարժական ժամանակակից տեխնոլոգիաներ, Ե., 2012, էջ 21-22:

բարեվարքության, հարգալից վերաբերմունքի և ճիշտ դիմելաձևի հմտություններ, որոնք իսկապես կարտահայտեն բարեկամեցողություն մարդկանց և ընդհանրապես ցանկացած առարկայի կամ երևույթի նկատմամբ: Աշակերտներին պետք է սովորեցնել աշխարհն ընկալել ավելի դրական, ավելի բարի, ավելի հանդուրժողական երանգներով, որ կյանքին նայեն լուսավոր հայացքով, որովհետև դրական տրամադրվելով մարդկանց և ընդհանրապես արտաքին աշխարհի նկատմամբ՝ առաջին հերթին հենց անհատի կյանքն է դառնում դյուրին ու հանգիստ: Զրույցի մեթոդով պետք է աշակերտներին բացատրել, որ կյանքում լինում են պահեր, դեմքեր, դեպքեր, որոնք այս կամ այն կերպ ազդում են մարդու հոգևոր աշխարհի վրա, փորձում կոտրել կամ, ընդհակառակը, ոգևորում են մարդուն: Առողջ կիրթ ու գրագետ մարդու առավելությունն այն է, որ ցանկացած պարագայում կարողանում է ճիշտ որոշում ընդունել, հաղթահարել ամեն ինչը գիտակցորեն՝ դժվարությունները դարձնելով պատվանդան վերև բարձրանալու, իսկ հաջողությունները դարձնելով խթան ավելի առաջ գնալու: Մեր սաները պետք է գիտակցեն, որ կյանքում հանդիպած հաջողությունները պետք է դառնան բարու ու գեղեցիկի արարման մի նոր դրդապատճառ, իսկ դժվարությունները չպետք է խաթարեն մարդկային բնույթը, այլ մարդը գիտակցորեն, որպես բանական և բարոյական էակ, պետք է հետևություններ անի, կշռադատի և շարունակի «ծաղկեցնել իր ներսի փոքրիկ այգին», ավելի զսի ու գեղեցկացնի իր հոգին՝ հասարակության մեջ դառնալով լավի, բարության ու մարդկային կերպարի վառ օրինակ, ընդգծելով կիրթ ու գրագետ մարդու առավելությունն ու արժեքը:

Դպրոցում պետք է ձևավորենք անընդհատ ինքնաճանաչման և ինքնակատարելագործման ձգտող սաների, որոնք պետք է ունենան սկզբունքայնություն, զգացմունքայնություն և համամարդկային արժեքներ: Աշակերտին պետք է բացատրել, որ երբ մարդն առաջնորդվում է բանականությամբ, հաշվենկատ է, զգացմունքով՝ ազնիվ, իսկ երբ կարողանում է համադրել այս երկուսը, ամեն ինչ դառնում է ներդաշնակ: Կարևոր է նաև աշակերտների երազանքներին ուշադրություն դարձնելը, որովհետև դրանք ևս արտացոլում են մարդու էությունը, խառնվածքը:

Ինչ խոսք, այս բարդ գործընթացում ուսուցչի աշխատանքը դժվար և ժամանակատար կլինի, բայց յուրաքանչյուր ուսուցիչ պետք է գիտակցի, որ իր կոչումն է դաստիարակել արժանավոր սերունդ՝ համամարդկային վեհ գաղափարներով, որոնք կօգնեն իրենց սաներին կյանքի արագ զարգացման գործընթացում քայլ առ քայլ բարձրանալու, ինքնահաստատվելու, նոր գաղափարներ ու մտքեր առաջադրելու գործում: Իհարկե, ուսուցիչն ինքն էլ պետք է ունենա այդ բոլոր հատկանիշները, որովհետև եթե նա չունենա մի

բան, այն չի կարող փոխանցել իր սաներին (օրինակ՝ սեր, հարգանք, արժանապատվություն, լրջախոհություն, բարեկրթություն և այլն): Հաջողության բանալին տալիս է ուսուցիչը, և նրա նկատմամբ հավատն է դառնում ուղենիշ սաների համար, որպեսզի միասին առաջ գնան՝ հաջողության հանդեպ հավատի հույսով: Չինական առածն ասում է, որ ուսուցիչները միայն դռներն են բացում, հետո սաներն իրենք պետք է առաջ գնան: Այս առումով՝ «կարևոր է ընդլայնել ուսուցիչների աշխարհայացքը, վերացնել մտքի ցանկացած սահմանափակում, ինչը վերջիններիս կկանգնեցնի սեփական աշխատանքին ավելի բազմակողմանիորեն մոտենալու իրողության ճանապարհին, թույլ կտա խորությամբ պատկերացնել գիտելիքների ձեռքբերման գործընթացը, կիրառել համապատասխան մեթոդաբանություն...»⁷:

Մարդու հոգևոր ներաշխարհն արտացոլվում է ոչ միայն նրա հասարակական գործունեությամբ, այլև նրա խոսքի լեզվական վարքագծով, քանի որ նրա հոգևոր հետաքրքրությունների զարգացմանը զուգընթաց, գեղեցիկի, բարու, և, ընդհանրապես, մարդկության բարոյական արժեքներին, հարուստ մշակույթին, արվեստի գործերին ծանոթանալիս զարգանում է նաև մարդու խոսքն ու հաղորդակցական կարողությունը: Անհատի բարոյական զարգացումը սերտորեն կապված է ժողովրդի հոգևոր արժեքների՝ լեզվի, գրականության, պատմության, մշակույթի յուրացման հետ: Հետևաբար աշակերտներին խոսքի մշակույթին կարող ենք ծանոթացնել տաղանդավոր գրողների գրքերի միջոցով, որոնց հեղինակները փայլուն տիրապետում են մեր գրական լեզվի բոլոր նրբություններին: Անձի բառարանային և մտավոր հարստությունը նրա՝ կյանքի, գիտության, գրականության վերաբերյալ ունեցած խոր ու բազմակողմանի գիտելիքների յուրացման արդյունք է: Բազմակողմանի զարգացած լինելը հարստացնում է լեզուն՝ այն դարձնելով ճկուն, բազմերանգ, արտահայտիչ, հետաքրքիր ու ախորժելի, ինչը չի կարելի ասել սահմանափակ կարողություն ունեցող անձանց լեզվի ու ոճի մասին: Ուսումնառության ընթացքում կատարվում է անհատի վարքի աստիճանական փոփոխություն. ուսումնառության որակի ապահովումն ու գիտելիքների ծավալը էապես պայմանավորված են անձի հետաքրքրություններով և ուսումնական դրդապատճառներով: Այն անհատական է՝ կապված ուսումնական տարբեր փուլերի, ուսումնական միջավայրի, ինչպես նաև տարբեր դրդապատճառների հետ՝ նայած, թե ինչ

⁷ Նոր մոտեցումներ ուսուցիչների պատրաստման գործընթացին, Գործիմաց մոտեցում, տեսություն և պրակտիկա, Այոթբա, Ե., 2004, էջ 8-9:

պահանջմունքներ և հոգեկան առանձնահատկություններ ունի անձը: Դասագրքերի բնագրերն ուսումնասիրելիս ուսուցիչն աշակերտներին պետք է կանգնեցնի մշտական ինքնավերլուծության, մշտական ինքնաշտկման և ինքնակատարելագործման ճանապարհին: Այս առումով հիշարժան է Մակեդոնացու այն խոսքը, թե իր հայր Փիլիպոսին է պարտական, որ ապրում է, իսկ իր ուսուցիչ Արիստոտելին, որ ապրում է արժանապատվությամբ⁸: Ուսուցչի խնդիրն է ուսումնասիրել, թե առաջադիր թեմայի վերաբերյալ աշակերտն ի՞նչ մոտեցում ու կարծիք ունի, ի՞նչ է մտածում կամ զգում, և ուսուցումն ուղղորդի համապատասխան ուղղությամբ: Նրա կարևոր հանձնառություններից մեկը աշակերտների մեջ ամենալավը զարգացնելու ունակությունն է, սաների կողմից արժանապատվության ճանաչումը, իր արժեքի գիտակցումը:

Անձի պահանջմունքների աստիճանակարգությունը ներկայացնենք ըստ Մասլոուի բուրգի.

Գծապատկեր 1

Հասկանալի է, որ մինչև չբավարարվի նախորդ մակարդակը, մարդը չի ձգտի պահանջմունքների ավելի բարձր մակարդակի բավարարմանը, քանի որ կենսական կարևոր պահանջների բացակայության պարագայում մարդը չի կարող մտածել ճանաչման կամ ինքնադրսևորման մասին:

⁸ Պլուտարքոս, Զուգահեռ կենսագրություններ, Ե., 1987, էջ 51:

Աշակերտների խոսքի զարգացմանն ուղղված աշխատանքների հիմնական նպատակը անհատականության ձևավորումն է, խոսքի ազդեցությունը նրա ներաշխարհի վրա, աշակերտի մտքի և հոգու կրթությունը՝ օգնելով, որ նա կարողանա հստակ և արտահայտիչ հաղորդակցվել, արտահայտել իր տեսակետն ու փորձը, քանի որ հենց մարդու խոսքային գործունեությամբ է դրսևորվում նրա ընդհանուր մշակույթը, նրա անհատական հոգևոր հարստությունը: Աշակերտներին պետք է բացատրել, թե ինչ օգտակար կենսական արդյունքների կարելի է հասնել՝ զարգացնելով իրենց խոսքը առաջին հերթին բոլոր առարկաների դասընթացների ուսուցման ժամանակ՝ ներկայացնելով հանձնարարված նյութը, քանի որ սեփական մտքերը իմացածի վերաբերյալ հստակ, վառ արտահայտելու կարողությունը ձևավորում է ինքնավստահություն, թույլ տալիս մարդուն հավասար զգալու հավասարների մեջ: Կրթության հիմքում դրվում է երեխայի սոցիալականացման խնդիրը՝ կարևորելով ոչ թե ինչքա՛ն և ինչպե՛ս է սովորել սանը, այլ թե ստացած կրթության հիման վրա ինչպես է նա կարողանում տեղ գտնել հասարակության մեջ: «Անհատը ոչ միայն յուրացնում է արտաքին աշխարհից եկող արժեքները, այլև դրսևորվում է իբրև անհատականություն, որն ի վիճակի է գիտակցել և ձևավորել սեփական արժեքները, համեմատության մեջ դնել դրանք և արժևորել, ապա կանխագծել ապագան»⁹: Բանավոր խոսքի զարգացման աշխատանքների կրթական արժեքը բավականին մեծ է, քանի որ այդ գործընթացում ձևավորում ենք աշակերտների աշխարհայացքը, գաղափարական դիրքորոշումը, իր տեսակետը պաշտպանելու ունակությունը, հաղորդակցական մշակույթի զարգացումը, բարոյական արժեքները: «Փաստերի իմացությունն ինքնին համեմատաբար ավելի ցածր արժեք ունի, քանի դեռ աշակերտները չունեն համադրելու, վերլուծելու, ինտեգրելու կամ կառուցելու հմտություններ, որոց միջոցով գիտելիքը դառնում է օգտակար և գործնականում կիրառելի: ... Խոսքը (լեզուն) և մտածողությունը գտնվում են անմիջական կապի մեջ: Կաշկանդված խոսքի արդյունք է կաշկանդված, սահմանափակ միտքը»¹⁰: Բանավոր խոսքի զարգացումն օգնում է ամրապնդել հիշողությունը, զարգացնում տրամաբանական մտածողությունը, երկխոսություն և մենախոսություն կառուցելու հմտությունը, ակտիվացնում է աշակերտների խոսքային գործունեությունը: Կիրթ ու գրագետ խոսքի տիրապետումը հնարավորություն է տալիս

⁹ Նոր մոտեցումներ ուսուցիչների պատրաստման գործընթացին, Գործիմաց մոտեցում, տեսություն և պրակտիկա, Այոթքս, Ե., 2004, էջ 24:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 86:

աշակերտներին հետագայում մարդկային ճիշտ հարաբերությունների կառուցման և հաղորդակցական կարողությունների ձևավորման շնորհիվ ունենալ իր տեղն ու դերը հասարակության մեջ, դառնալ հասարակական կյանքի գործուն մասնակից: Իսկ մարդկային էության ամենախոր ցանկությունը հասարակության մեջ նշանակալից և գնահատված լինելու ցանկությունն է. դրա համար նա պետք է ունենա հաղորդակցման բավարար մշակույթ, քանի որ դրանով է պայմանավորված նրա վարքագիծը, վերաբերմունքը, հասարակության մեջ իր կեցության ձևը: Ընդհանուր մշակույթը դպրոցում տրված գիտելիքների հանրագումարը չէ միայն, այն իր մեջ ներառում է նաև անձի հոգևոր արժեքների ամբողջությունը, արժեքային կողմնորոշումներն ու պահանջները, այսինքն՝ անձի մեջ ձևավորված բարոյականային որակները: Այն «պայմանավորված է կրթության բովանդակությամբ, գիտելիքների յուրացման ձևերով, ուղիներով և ընդհանրապես սովորելու ցանկությամբ: Մարդու կուլտուրան նրա ներաշխարհի և արտաքին գործունեության ներդաշնակությունն է»¹¹: Սուկրատեսն ասում էր. «Նվիրիր ինձ գեղեցկությունը ներքին հոգու մեջ, որ մարդու արտաքինն ու ներքինը մեկ լինեն»¹²:

Ասելիքի ձևակերպման միջոցով հնարավոր է ստանալ դրական կամ բացասական արձագանք: Օրինակ՝ արևելյան մի պատմվածքում գուշակը, որին տիրակալը կանչել էր կանխագուշակելու իր և իր հարազատների մահվան ժամանակը, հայտնում է, որ տիրակալը իր ազգականներից շուտ կմեռնի, և տեսնելով իր խոսքերից առաջացած զայրույթը՝ անմիջապես «ուղղում» է իրեն՝ ասելով. «Ես ուզում էի ասել, որ քո ազգականները քեզանից ավելի շատ կապրեն»: Այսպիսով՝ գուշակը մեղմում է տիրակալի զայրույթը խոսքի դրական համաձայնության հնարքով:

Լեզվական նորմերի տիրապետումը, բառի տեղին և դիպուկ կիրառումը, տեքստ կառուցելու կարողությունը, արտասանությունը, ճիշտ շեշտադրումը, ինչպես նաև հաղորդակցման տարբեր իրադրություններում լեզվի արտահայտչական միջոցների տեղին օգտագործման կարողությունը հենց խոսքի մշակույթն է, որպեսզի խոսքը համապատասխանի ասելիքի նպատակին և բովանդակությանը, իսկ դրա համար մեր լեզուն ունի բոլոր հնարավորությունները՝ քերականական կոռ համակարգ, հարուստ բառապաշար, պատկերավորման, խոսքի արտահայտչականության անսպառ ձևեր ու միջոցներ: Պետք է հասնել նրան, որ երեխան կարողանա իր մտքերը շարադրել արտահայտիչ և հստակ՝ պահպանելով

¹¹ Նույն տեղում, էջ 40:

¹² <https://hy.warbletoncouncil.org/frases-de-socrates-7507>:

քերականության, բառապաշարի, արտասանության, դիմախառնի բոլոր կանոնները, խոսքի էթիկան, ձայնի ճիշտ տոնայնությունը. մարդու խոսքը պետք է լինի հանգիստ, հարգալից: Բհարկե, պետք է կարևորել նաև լսելու ունակության ձևավորումը, քանի որ հաղորդակցության բարձր մշակույթի մասին է վկայում նաև զրուցակցին լսելու կարողությունը. «լռել չկարողացողը լսել չի կարողանում»¹³:

Եզրակացություն

Մայրենի լեզվի յուրաքանչյուր դաս ուսումնական նյութի իրականացման գործընթաց չէ միայն, այն անընդհատ փնտրտուք է՝ գտնելու նոր ուղիներ և եղանակներ աշակերտների խոսքի և ընդհանուր հաղորդակցական կարողությունների և հմտությունների զարգացման համար: Բանավոր խոսքը՝ որպես լեզվական կարողության դրսևորում, վկայում է անհատի մտավոր ունակությունների մասին և պայմանավորված այն հանգամանքով, թե խոսքը որքանով է արտահայտիչ և համոզիչ՝ կարելի է դատել խոսքի հեղինակի մտավոր կարողությունների մասին: Խոսքի զարգացածության աստիճանը ինտելեկտուալ մակարդակի ցուցանիշ է, ցուցանիշ, թե ինչպես է մարդն ընկալում, հասկանում և վերլուծում արտաքին աշխարհից ստացած տեղեկատվությունը և հարմարվում դրան: Ինտելեկտը՝ որպես գիտելիքի որոշակի քվանտ, իրացնում է իրեն, արտաքին վերլուծության համար դառնում հասանելի բառային տեսք ստանալուց հետո: Խոսքի արվեստին տիրապետող մարդն ավելի է ընդունվում և արժևորվում հասարակության կողմից: Խոսքը մարդու հաղորդակցման ամենանուրբ և ամենահզոր միջոցն է, այն պետք է նրան ամեն քայլափոխի, ամեն պարագայում՝ մտքեր արտահայտելու, մարդկանց հետ շփվելու ժամանակ: Մարդու խոսքում արտացոլվում է նրա մշակույթը, դաստիարակությունը. նրա մասին ձևավորվում է ընդհանուր կարծիք:

Асмик Хачатрян

Педагогические основы развития устной речи

Резюме

Ключевые слова и выражения: интеллектуальное развитие, разностороннее обучение, нравственное развитие личности, вежливое общение, содержание речи, духовная культура.

¹³ Պլուտարքոս, Զուգահեռ կենսագրություններ, 1987, էջ 522:

Духовный внутренний мир человека отражается не только в его социальной деятельности, но и в языковом поведении его речи. Речь и словарный запас человека являются отражением его умственных способностей и выражают его воспитание, образование, интеллектуальное развитие, черты характера, особенности, нравственные качества. Сегодня повседневная речь школьников, студентов, даже выпускников вузов в большинстве своем не отвечает характеристикам красивой речи, и этот пробел необходимо восполнять в школе, в том числе и всем коллективом школы. Образование как совокупность знаний, навыков и умений является важным средством формирования духовных и интеллектуальных качеств личности обучающегося и должно стать краеугольным камнем школьного образования. Задача педагогического коллектива состоит в том, чтобы сформировать студентов, постоянно стремящихся к самопознанию и самосовершенствованию, их следует поставить на путь постоянного самоанализа, самокоррекции и самосовершенствования, формирования личности, наделенной принципиальными, эмоциональными и общечеловеческими ценностями. Наряду с развитием духовных интересов учащегося, наряду с ознакомлением с общечеловеческими ценностями, богатой культурой, произведениями искусства, педагог должен развивать и речевые и коммуникативные способности учащегося, ведь нравственное развитие личности тесно связано с приобретением духовных ценностей народа: язык, литература, история, культура.

Степень развития речи является показателем интеллектуального уровня, показателем того, насколько человек воспринимает, понимает и анализирует информацию, полученную из внешнего мира, и адаптируется к ней.

Hasmik Khachatryan

Pedagogical basic development of oral language

Conclusion

Key words and expressions: intellectual development, multifaceted learning, moral development of an individual, polite communication, content of speech, spiritual culture

A person's spiritual inner world is reflected not only by his social activity, but also by the linguistic behavior of his speech. A person's speech and vocabulary are a reflection of his mental capacity and express his upbringing, education, intellectual development, character traits, characteristics, moral qualities. Today, the daily speech of school-aged pupils, students, even university graduates mostly does not meet the characteristics of beautiful speech, and this gap must be filled in

the school, including the entire school staff. Being educated, as a set of knowledge, skills and abilities, is an important means of forming the spiritual and intellectual personal qualities of the learner, and it should become the cornerstone of school education. The task of the teaching staff is to form students who are constantly striving for self-knowledge and self-improvement, they should be put on the path of constant self-analysis, self-correction and self-improvement, forming individuals endowed with principled, emotional and universal values. Along with the development of the student's spiritual interests, getting acquainted with universal values, rich culture, works of art, the teacher should also develop the student's speech and communication ability, because the moral development of the individual is closely related to the acquisition of the spiritual values of the people: language, literature, history, culture.

The degree of speech development is an indicator of intellectual level, an indicator of how a person perceives, understands and analyzes the information received from the outside world and adapts to it.

Գրականություն

1. Նոր կտակարան, Ղուկասու 6 : 45:
2. Նոր մոտեցումներ ուսուցիչների պատրաստման գործընթացին, Գործիմաց մոտեցում, տեսություն և պրակտիկա, Այդեքս, Երևան, 2004, էջ 8-9, 198 էջ:
3. Պետրոսյան Հ. Հ., Մանկավարժական ժամանակակից տեխնոլոգիաներ, Երևան, 2012, 564 էջ:
4. Պլուտարքոս, Զուգահեռ կենսագրություններ, Երևան, 1987, 794 էջ:
5. Քառնեզի Դ., Ինչպես ազդել մարդկանց վրա խոսքի միջոցով, Ա. Աղաբեկյանի թարգմանությամբ, Երևան, «Գիտանք», 2018, 88 էջ:
6. Блинов И. Я., Выразительное чтение и культура устной речи, Москва, 1946, 200 стр.
7. Worf B. L., Language, Thought and Reality, [Technology Press of Massachusetts Institute of Technology](#) in [\[Cambridge\]](#)., 1955, 278p.

Խմբագրություն է ուղարկվել 16.08.2023թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 30.08.2023թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 29.09.2023թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԱՅԱՆԵ ԽԱԼԱԹՅԱՆ, ԹԱԳՈՒՀԻ ԱՂԱՍՅԱՆ

- Մուշեղ Գալշոյանի «Ձեռնքաշ Հերոն»
ստեղծագործության բառապաշարի քննություն 4

SUSANNA GRIGORYAN

- The stylistic characteristics of K. Erznkatsi's verses 14

ԼԻԼԻԹ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ, ՏԱԹԵՎԻԿ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

- Ի՞նչ են թաքցնում ձեռագրերը. «Միոն» ամսագրում
հրատարակված մի ձեռագրի նկարագրության շուրջ 27

ՍՈՆԱ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

- Ժամանակակից անգլերենի և հայերենի *up, above-վեր/վերև, against-դեմ/ընդդեմ* բաղադրիչ ունեցող բայական
հարադրությունների զուգադրական քննություն 45

ԳԱՅԱՆԵ ՉՈՓՈՒՐՅԱՆ

- Չայնավորների հնչյունափոխությունը 12-16-րդ դդ.
հայերեն վիմական արձանագրություններում 55

ՎԱԼՏԵՐ ԲԵՐԲԵՐՅԱՆ

- Քերականական ոճագիտության պատմությունից 66

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱԵԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ

- Ներսես Շնորհալին ֆրանսիացի և ֆրանսագիր
օտարազգի հայագետների գնահատմամբ 82

ՆԱԻՐԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

- Վլադիմիր Կիրակոսյանի «Ռուբեն Սևակ (կյանքը և
ստեղծագործությունը)» մենագրությունը 98

ՆԵԼԼԻ ԳԱԼՍՏՅԱՆ

- Գոյափիլիսոփայության և ազգային ինքնության
պահպանման խնդիրների բնութագիրը 20-րդ դարի
հայ-ամերիկյան գրականության համատեքստում 109

ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ, ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ԼՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

GOR GALSTYAN

- Characteristics and general features of Armenian Calendar
interpretations in the 7th-11th centuries 121

ՄԱՂՈՆԱ Կ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

- Տիգրան Մեծի կերպարը՝ հայրենասիրության
բարձրագույն խորհրդանիշ 137

ԴԻԱՆԱ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

- Տեղեկատվական հիգիենան՝ որպես նոր կրթական
ղիսցիպլինի հրամայական 150

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

MELANYA ASTVATSATRYAN, GOHAR AMALYAN

- Intensifying grammar teaching as a basic component
of communicative language competence 164

ՀԱՍՄԻԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

- Բանավոր խոսքի զարգացման մանկավարժական հիմքերը 175